

**JIHOČESKÁ UNIVERZITA
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA BOHEMISTIKY**

**SROVNÁNÍ DVOU KÁZÁNÍ Z DOBY POZDŇÍHO BAROKA
diplomová práce**

vedoucí DP: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

autor DP: Lucie Slavíčková

ČESKÉ BUDĚJOVICE 2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: Srovnání dvou kázání z doby pozdního baroka vypracovala samostatně pod vedením doc. PhDr. Marie Janečkové, CSc., pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/ 1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě, elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

.....

V Českých Budějovicích dne 20. 4. 2007

Děkuji paní doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení, cenné připomínky a pomoc při práci.

SROVNÁNÍ DVOU KÁZÁNÍ Z DOBY POZDŇÍHO BAROKA

Anotace

Tématem práce je srovnání jazykových a stylistických prostředků i kompozičních postupů užitých ve dvou kázáních z doby barokní, a to z roku 1709 a z roku 1724. Oba texty pocházejí z knihovny konventu servitů v Nových Hradech. V úvodní části jsou shrnuty základní rysy slovesného baroka se zaměřením na homiletiku a nejvýznamnější barokní kazatele. Dále je soustředěna pozornost na srovnávané texty, nejprve na stránku kompoziční a stylistickou, tedy členění textů na dílčí kompoziční úseky a repertoár řečnických a ozdobných prostředků. Poté následuje rozbor jednotlivých jazykových rovin, a to hláskoslovné, morfologické a lexikální. Syntaktická rovina zkoumána nebyla.

Cílem práce je přispět k hlubšímu poznání úrovně češtiny z počátku 18. století, ukázat, jak jazyk kazatele působí na citovou stránku posluchače, ovlivňuje jeho myšlení, utváří jeho názory a plní funkci přesvědčovací.

Summary

Main topic of this work is to analyze language and stylistic elements used in two sermons from baroque period dated 1709 and 1724. Both texts come from servites order library in Nove Hrady. In the first part, main traits of the baroque poetic art are thoroughly described with respect to preachership and most important baroque preachers. Either text is being compared from point of view of composition and stylistics, text structure as well as application of rhetorical elements and figurative language in particular composition parts is dealt with. Analysis of further language levels, especially with regard to phonetics, morphology and lexicology, is also included. No research in the field of syntax was made at this point.

Principal aim of this work is to contribute to a deeper understanding of the usage of Czech language at the beginning of 18th century. It should influence the reader emotionally, be persuasive, form his way of thinking and help him to come up with new ideas.

OBSAH

ÚVOD	7
TEORETICKÁ ČÁST:	
I. BAROKO	
1. 1. Nastínění situace v Evropě a periodizace českého baroka.....	9
1. 2. Základní rysy českého baroka	13
1. 3. Slovesné baroko.....	15
1. 3. 1. Barokní řečnictví a kazatelství.....	17
1. 3. 2. Nejvýznamnější barokní kazatelé a jejich dílo.....	20
1. 3. 3. Barokní kázání a jeho výstavba.....	23
PRAKTICKÁ ČÁST:	
II. KOMPOZICE	29
2. 1. Horizontální členění textů	29
2. 1. 1. Opilý vínem	29
2. 1. 2. Plášť v plášti	32
2. 2. Vertikální členění textů	36
2. 2. 1. Sugestivní specifické řečnické prostředky	36
2. 2. 2. Emfatické specifické řečnické prostředky	38
2. 2. 3. Dramatické specifické řečnické prostředky	40
2. 2. 4. Názorné specifické řečnické prostředky	41
2. 2. 5. Nefigurální specifické řečnické prostředky	48
III. HLÁSKOSLOVÍ	51
IV. MORFOLOGIE	57
4. 1. Podstatná jména	57
4. 2. Adjektiva	60
4. 3. Zájmena	63
4. 4. Číslovky	66
4. 5. Slovesa	66
4. 6. Příslovce	70
4. 7. Předložky	71
4. 8. Spojky	73
4. 9. Částice	73
4. 10. Citoslovce	74

V. LEXIKUM	76
5. 1. Zvláštnosti formální (slovotvorné)	76
5. 2. Zvláštnosti významové	81
5. 3. Slova přejatá	82
5. 4. Ustálená spojení a přísloví	84
ZÁVĚR	85
LITERATURA	88
PŘÍLOHY	92

ÚVOD

Ke zpracování své diplomové práce jsme si vybrali oblast jazykovědnou, přesněji historii českého jazyka se zaměřením na období barokní. Rozhodli jsme se pro zkoumání úrovně barokní češtiny pomocí srovnání dvou kratších kázání z počátku 18. století. Barokní čeština je specifická jak vzhledem k předcházejícímu období humanismu, tak vzhledem k pozdější češtině obrozenské a současné. Pramení to z několika důvodů. Barokní autoři totiž jednak uznávají vysokou úroveň češtiny humanistické a čerpají z ní, jednak však, a právě především kazatelé, jelikož byli ve styku s lidem, reflektují mluvenostní, někdy i nářeční změny, které probíhají, jak se jazyk dále vyvíjí. Tyto změny pak ale neuznávají obrozenští jazykovědci, kteří považují celé baroko za období úpadku češtiny i české literatury. Jako vrchol vývoje češtiny chápou právě humanismus a tuto češtinu vyzdvihují jako spisovnou a dokonalou. Z této doby pramení také názory, že barokní čeština je úpadková a nekvalitní. Naším hlavním cílem tedy bude alespoň malou měrou přispět k jazykovému výzkumu a postupné rehabilitaci barokní češtiny, která probíhá už od 30. let minulého století.

Prvním krokem musí být vhléd do historického období baroka, do událostí, které ho formovaly a měly vliv i na jeho slovesnou tvorbu. Zaměříme se tedy postupně na periodizaci českého baroka, jeho základní rysy a postupně právě na problematiku kazatelství, homiletiky. Opírat se zde budeme především o dva z našich nejvýznamnějších autorů zabývajících se barokem u nás, a to o dílo Zdeňka Kalisty *Století andělů a ďáblů*, které navíc reflektuje hlavně dění zde v jižních Čechách, a dále o knihu *Až do předsíně nebes*, kterou napsal významný literární vědec Václav Černý. Naším cílem bude získat základní poznatky o této etapě našich dějin, které budou potom důležitým vodítkem a pomocí při samotné práci s dobovými texty.

Při vlastní jazykové analýze textů a jejich následném srovnávání budeme postupovat tradičním způsobem podle jednotlivých jazykových rovin. Nejprve se tedy soustředíme na kompozici, v jejímž rámci představíme texty z hlediska obsahového. Zde bychom rádi ukázali především repertoár řečnických a ozdobných prostředků, který byl právě v barokní literatuře a zejména v kazatelství velmi důležitým znakem jazykového stylu. I slovesné baroko totiž odráželo obecné znaky tohoto slohu jako takového, které se zrcadlily také ve všech oblastech dalších - v malířství, architektuře,

hudbě atd. Předpokládáme tedy, že tyto znaky ponесou i texty, které budeme analyzovat, a pokusíme se dokázat platnost tohoto tvrzení.

V následujících kapitolách se již zaměříme na rovinu čistě jazykovou. V oblasti hláskosloví a morfologie budeme hledat především doklady toho, jak se barokní jazyk odlišuje od češtiny období předcházejícího a následujícího, zda reflektuje progresivní hláskové změny a tvary, nebo je spíše archaizující. Protože však jde o srovnání dvou textů, budeme moci také pozorovat, který z autorů těchto textů je progresivnější a modernější a který se naopak drží spíše starší podoby jazyka. I v baroku však byly sepsány gramatiky, které určovaly pravidla užívání češtiny a klonily se v různé míře k progresivním změnám, které v češtině právě probíhaly. Využijeme tedy dvou barokních mluvnic, které budeme mít k dispozici, tzv. *Žádka* od Matěje Václava Štejera a *Čechořečnosti* Václava Jana Rosy. Ty ukáží, jak jazykové změny hodnotili doboví jazykovědci a zda je reflektovali.

V poslední části své práce se budeme zajímat o lexikální stránku textů. Předpokládáme, že obsahují mnohá slova, která jsou dnes již významově nejasná a budou potřebovat vysvětlení. Vzhledem k dějinné situaci českých zemí v období baroka pak očekáváme také značnou frekvenci germanismů a snad i latinismů, které opět vysvětlíme a budeme se snažit odhalit jejich původ.

Hlavní, objektivní cíl naší práce byl sdělen již na počátku tohoto textu, ale naším subjektivním cílem je především dozvědět se více o této zajímavé a stále ještě rozporupně hodnocené kapitole našich dějin, a to touto specifickou formou - prostřednictvím práce se dvěma kázáními z této doby, čímž se spojí dvě oblasti, které nás velmi zajímají, tedy historie a český jazyk.

I. BAROKO

1. 1. Nastínění situace v Evropě a periodizace českého baroka s ohledem na jižní Čechy

V úvodní kapitole o baroku se pokusíme nastínit jeho chronologii, podáme základní charakteristiku a soustředíme se především na jeho slovesnou část. Zde budeme věnovat pozornost řečnictví a kazatelství, abychom si připravili úvod k analýze dvou vybraných kázání z této doby.

V periodizaci českého baroka se přidržíme rozdělení podle Václava Černého¹, ačkoli se barokem a jeho chronologií zabývalo již mnoho autorů před ním i po něm. Z nejvýznamnějších můžeme jmenovat Josefa Vašicu, Zdeňka Kalistu, Viléma Bitnara, Alexandra Sticha, Milana Kopeckého. K periodizaci příležitostně doplníme fakta z jihočeského prostředí, protože autoři našich dvou výchozích kázání odtud pocházeli a také zde působili.²

Stanovit počátek barokní epochy je velmi obtížné, protože k němu došlo v různých zemích Evropy v různou dobu.³ Zjednodušeně lze říci, že baroko se šířilo od západu (asi od roku 1560 ve Španělsku) k východu a do střední Evropy tedy přichází relativně pozdě, zhruba okolo roku 1610. Obecně platí, že barokní epocha začíná ve chvíli, kdy na daném území vrcholí náboženské spory. Za prvopočátek baroka a barokního myšlení je pokládán Koncil tridentský (1551 - 1563), který nastartoval protireformaci a rekatolizaci v Evropě se snahou vyřešit konflikty plynoucí z boje katolíků a protestantů. Významnou úlohu v tomto boji postupně zaujímá římskokatolický řád Tovaryšstva Ježíšova, založený v roce 1534, který pomocí svých kněží šíří po celé Evropě rekatolizační myšlenky.

Do českých zemí přichází Societas Jesu relativně brzy - roku 1556 na pozvání české katolické strany. Období po příchodu jezuitů do roku 1620 můžeme označit jako dobu předbarokní, kdy v Čechách a na Moravě doznívá humanismus. Je to období, kdy se již objevují barokní témata a myšlení, ale zatím pouze v zárodku. Významnými představiteli v oblasti slovesné jsou například Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka

¹ Václav Černý: *Až do předsíně nebes*, kapitola *Generační periodizace českého baroka*, Praha 1996, s. 261- 355.

² Fakta byla čerpána z knihy Zdeňka Kalisty: *Století andělů a ďáblů*, Jinočany 1994.

³ Počátky baroka v jednotlivých evropských zemích se detailně zabývá V. Černý ve zmíněné knize *Až do předsíně nebes*, v kapitole *Chronologie evropského baroka*, s. 233-260.

se svým protireformačním *Historickým spisováním*, či jezuita Václav Šturm. Barokní prostředí se však vyvíjí v Praze také společně s vládou Rudolfa II. jako baroko importované ze zahraničí. Vyrůstá především zájem o alchymii, což souvisí s obecně barokní snahou proniknout vše tajemné, nekonečné a mystické a dospět tak k Bohu skrze tento svět.⁴

V jižních Čechách panuje proti zbytku českých zemí relativní náboženský i politický klid, katolictví je zde podporováno tradičně katolickými jihočeskými šlechtickými rody jako jsou Rožmberkové nebo páni z Hradce. Až na konci 16. století roste na jihočeských dvorech zájem o alchymii, zřejmě podle pražského vzoru. Jezuité přicházejí do jižních Čech na pokyn Viléma z Rožmberka roku 1583, rychle si budují silnou pozici a zavádějí nový náboženský - barokní - styl. Významnými se stávají jezuitské školy v Českém Krumlově a v Jindřichově Hradci. V jižních Čechách působí právě Václav Šturm.

Za počátky českého baroka označuje Václav Černý roky 1618 - 1621, což je období vyvrcholení vleklé nábožensko - politické krize, které končí porážkou protestantismu v bitvě na Bílé hoře 8. listopadu 1620. „...v tu chvíli významné kulturní projevy národního života, které se zrodily z barokní inspirace, jsou již ve většině“.⁵ Významné osobnosti tohoto prvního období baroka (1620 - 1650) již zažily jako mladíci bitvu na Bílé hoře, což v nich zanechalo hlubokou stopu na celý život a Černý tuto generaci označuje jako *pokolení Bílé hory*. Nejvýznamnější osobností zůstává samozřejmě Jan Ámos Komenský se svým pansofickým dílem překračujícím dobu. Při hodnocení periodizace baroka v českém prostředí je pro nás zajímavější práce českých jezuitů v této době. Ti využívají vítězství katolictví v náboženském boji a plně se věnují činnosti misionářské, kazatelské a popularizační. Jejich práce sice nevyniká originalitou, ale přesto tito lidé patří k důležitým osobnostem tehdejšího náboženského života a jako šířitelé katolictví překládají, vydávají a působí jako kazatelé. Je to především Albert Chanovský z Dlouhé Vsi, který působil v jižních a v západních Čechách, a Jiří Plachý - Ferus, bojovný pražský kazatel. V oblasti krásné literatury se sluší jmenovat Jiřího Třanovského či Adama Michnu z Otradovic.

Jižní Čechy se ve 20. letech 17. století stávají z poklidného, nevýznamného kraje vroucím kotlem válečného dění. Jsou totiž strategicky důležitou oblastí, jejíž zisk by

⁴ Kalista, Z.: *Století andělů a ďáblů*, Jinočany 1994, s. 40.

⁵ Černý, V.: *Až do předsíně nebes*, Praha 1996, s. 267.

pomohl rakouským katolíkům v přístupu z jihu ku Praze. Proto se tam po celý průběh třicetileté války přesunují vojska a devastují kraj. Jezuité ale mezitím pokračují ve své rekatolizační práci. Zmatek a strach obyvatel, kteří se více přiklánějí k religiozitě, jim v tom pomáhá.

Druhá barokní generace se časově částečně kryje s první, ale v jejím díle je proti předcházejícím autorům diametrální rozdíl, a tak jsou tito autoři řazeni do druhého barokního období, a to do let 1650 - 1680. Jsou to osobnosti, které již nezažily Bílou horu, ale prožily útrapy třicetileté války a vnímaly rozdělení společnosti na domácí a exilovou i násilnou germanizaci českých zemí. V rámci této generace se silně prosazuje jezuitská skupina okolo Bohuslava Balbína - Jan Drachovský, Jiří Konstanc, Jiří Crugerius, bratři Tannerové, Matěj Václav Štejer, Tomáš Pešina z Čechorodu, či Jan Kořínek. Je pěstována především historiografie, přičemž historie je pro tyto autory především „učitelkou života“, pokladnicí vzorů a příkladů pro přítomnost.⁶ Hojně psali genealogie rodů (často právě těch jihočeských, které jsou oslavovány jako starobylé a z milosti Boží panující⁷), protože historie rodů je základem pro zachování a další budování národa, který je pro tuto barokní generaci velmi důležitým pojmem. Jako konstitutivní složku národa postupně připojují do své koncepce také jazyk. Snaží se bránit češtinu před tlakem germanizace, poukazují na její „znamenitost“ a pokoušejí se ji neoterizovat. Píší gramatiky a slovníky.⁸ Rozvíjí se také barokní lyrika, a to především zásluhou Felixe Kadlinského, Václava Jana Rosy a Bedřicha Bridela.

Po skončení třicetileté války jsou jižní Čechy zpustošené a na zdejší panství přicházejí noví majitelé, kteří nemají vztah ani k jihočeskému prostředí ani k češtině a často jsou katolického vyznání. To všechno přispívá k obratu obyvatel k silné nábožnosti a právě ke katolictví. Katolická víra měla v jižních Čechách silné postavení už před válkou a po válce jezuité jen upevňují své pozice, zvyšuje se počet far i kléru. Vzniká tzv. „kult mučednictví“, do módy přichází sebetřýznění jako důkaz oddanosti Bohu. V jihočeské literatuře oné doby se objevují četné zmínky o zázracích, což svědčí o hledání Boží přítomnosti na tomto světě a o barokním příklonu k iracionalitě, jak už o něm byla řeč výše. Ve srovnání se zbytkem českých zemí dochází v jižních Čechách k nebyvalému rozvoji barokní architektury.

⁶ Černý, V.: *Až do předsíně nebes*, Praha 1996, s. 290.

⁷ Kalista, Z.: *Století andělů a ďáblů*, Jinočany 1994, s. 160.

⁸ O některých se blíže zmíníme dále a potom také při vlastním srovnávání našich kázání.

Osobnosti třetí barokní generace, jejichž tvorba spadá do let 1680 - 1710, už se nevyrovňají velikánům pokolení druhého. Jsou to „pokračovatelé a udržovatelé tradic(...)bez nápadnější originální invence nových podstatných rysů a tvarů, ...“⁹, kteří se narodili do katolicismu a do prostředí ovládaného jezuity. Jejich význam spočívá spíše v pracovitosti při zaznamenávání ústní lidové tvorby, v péči o jazyk či v pokračujícím zájmu o historiografii.

Významněji se generace projevuje v duchovní lyrice, tu však necháme stranou, protože není sférou našeho zájmu. Dalším a pro nás zajímavějším přínosem do této doby ještě málo prozkoumaným však zůstává kazatelství a rétorika tohoto období. Černý nazývá toto pokolení „generací velikých rétorů“¹⁰. My se otázce rétoriky a velkých barokních kazatelů budeme podrobněji věnovat v dalších kapitolách. Významnou barokní osobností tohoto období, která si zaslouží být jmenována, zůstává mecenáš tehdejší kultury František Antonín Špork, zjev ve všech ohledech barokní.

I přes četné aktivity na poli literárním a vydavatelském dochází však ve slovesném baroku ke stále větší stagnaci a pomalu začíná převažovat barokní produkce neliterární - na poli architektury a malířství.

„Pokračovatelé pokračovatelů“¹¹, tak hodnotí Černý čtvrté barokní pokolení, které zasazuje do let 1710 - 1740. Všechny žánry a tvary dále chřadnou, některé se úplně vytrácejí, jen homiletické řečnictví si zachovává vysokou úroveň. Některé významné kazatelské osobnosti budou opět zmíněny dále v kapitole *Nejvýznamnější barokní kazatelé a jejich dílo*. Přibývá kazatelů z jiných řádů než jezuitského a rozvíjí se poslední stadium barokního řečnictví. Do tohoto období potom spadají i naše dvě zkoumaná kázání.

Obecně lze říci, že neliterární produkce naprosto převládá nad literární, odumírání umělé literatury je ale bohatě doplňováno kvetoucí tvorbou lidovou. Umělá literatura se potom vytrácí proto, že ačkoliv česká šlechta zůstává politicky vlastenecká, nemá vztah k jazykové českosti a plně respektuje společenský a kulturní tón udávaný vídeňským dvorem.¹² A tak je čeština dále pěstována téměř pouze v anonymní tvorbě lidových vrstev.

⁹ Černý, V.: *Až do předsíně nebes*, Praha 1996, s. 305.

¹⁰ Černý, V.: *Až do předsíně nebes*, Praha 1996, s. 309.

¹¹ Černý, V.: s. 318.

¹² Černý, V.: s. 331.

Posledním barokním obdobím, do kterého už silně zasahují pokrokové myšlenky klasicismu a osvícenství, jsou léta 1740 - 1780. Baroko se symbolicky uzavírá zrušením jezuitského řádu roku 1773, ale jeho dědictví zůstává u nás stále živé a to především v tvorbě lidové. Baroko dále doznívá v produkci neliterární, tedy v hudbě, malířství a architektuře. Umělá literatura je v úpadku stejně tak jako český jazyk, který je v lidové tvorbě pěstován nesoustavně.

V jižních Čechách tak jako na zbytku českého území se barokní životní styl vytrácí nejdříve ve společenské vrstvě šlechtické, která přebírá nové návyky z ciziny. Úpadek baroka je zapříčiněn také „zhroucením barokní religiozity“¹³. Do roku 1800 zaniká většina jihočeských klášterů, poutní místa a slavnostní náboženské průvody jsou rušeny - „zasáhla osvícenská snaha po oproštění náboženského života od jeho barokních forem.“¹⁴

Závěrem můžeme říci, že české baroko je bohatou uměleckou epochou, jejíž tvůrčí přínos je veliký hlavně co se týče prvních dvou generací, tedy zhruba do roku 1680, přispění dalších pokolení pak spočívá hlavně ve snaživosti a pracovitosti jezuitů a v udržování žánrů a tvarů.

České baroko je celkem jednoduché ve svých základních znacích a myšlenkách a je historickými událostmi rozdělené na tvorbu domácí a exilovou. Velikého významu postupně dosahuje tvorba lidová a pololidová a dále slovesnost inspirovaná nábožensky, ať už jde o velmi rozvinutou legendistiku, či homiletiku. Postupně však dochází k úpadku v česky psané literatuře, což je způsobeno odcizováním českému jazyku hlavně ve společenské vrstvě šlechty, která však byla reprezentantem a nositelem kultury onoho období.

1. 2. Základní rysy českého baroka

Chceme - li analyzovat alespoň základní rysy baroka, musíme se ve stručnosti zmínit i o dějinné situaci této epochy v Evropě i u nás. Historické události byly totiž do značné míry konstituujícím rysem tohoto stylu a jejich znalost nám umožní mnohé jeho znaky lépe chápat.

¹³ Kalista, Z.: *Století andělů a ďáblů*, Jinočany 1994, s. 278.

¹⁴ Kalista, Z.: s. 279.

Barokní životní styl a myšlenky se postupně objevují v návaznosti na renesanci, která oživila rozvoj věd a víry v lidský rozum, postupně však došlo právě až ke krizi víry a náboženství, která vedla k návratu k idealismu¹⁵ a opětovnému vzmachu katolické církve poté, co proběhl Koncil tridentský (1551-1563). Otázky víry byly oficiálně vyňaty z pravomoci rozumu a katolická církev se připravovala na opětovné získání ztracené moci. To však vedlo k vyhocení náboženského konfliktu v Evropě, protože zde již existovaly tradičně protestantské země, které tento jednostranný postup odmítaly tolerovat. Už zde se rýsuje první konstituující rys baroka - protikladnost. Protikladnost ústící ze sváru racionality a emocionality, rozumu a citu, pozemskosti a nadzemské iracionality. Náboženství bojuje s rozvojem víry v rozum a v jeho schopnosti a snaží se znovu nastolit víru v Boha a jeho moc. Tento boj se potom zrcadlí i v umění, a to neustálým stavěním protikladů vedle sebe, ať už jde o protiklad světla a stínu v malířství, či o hojně využití antiteze v umění slovesném.

Jak již bylo řečeno v úvodu, počátky baroka v evropských zemích se tedy datují do doby, kdy došlo k vyhocení náboženské situace. V českém baroku toto sepětí s náboženstvím pak platí dvojnásob. Jelikož byly české země tradiční evropskou protestantskou baštou, byla zde protireformace po porážce českých stavů prosazována velmi tvrdě. Zásahu na tom má především katolická církev, která prostřednictvím svého řádu jezuitů šířila rekatolizační myšlenky, ale těžce se projevila i tragedie třicetileté války. Do českých zemí se tedy dostává nové nazírání na svět importem ze západní Evropy, prací jezuitů a také obzvlášť silným prožitkem třicetileté války, která se naším územím prohnala s neobyčejnou silou.

Nový životní styl se šířil mezi českou šlechtou už před vypuknutím války, byl přebírán především z Vídně, ale jeho znaky se teprve formovaly a byly málo výrazné. Jde především o módu alchymie, tedy o zájem o vše tajemné, nekonečné, mystické¹⁶.

K opravdovému obratu však dochází prožitkem dlouholetého válečného konfliktu, který je traumatizující pro všechny vrstvy obyvatelstva, jelikož je vnímán jako moment překvapení, jako živel, který vzbuzuje v obyvatelstvu strach a obrat k Bohu. Tato vzrůstající nábožnost je potom silně podporována jezuitským působením u nás. Jezuité přinášejí do českých zemí nový styl náboženského života - zavádějí poutě ke svatým místům, velkolepé náboženské oslavy, důležitou součástí života lidí se

¹⁵Detailněji vysvětluje J. Hanzal ve své knize *Od baroka k romantismu*, Praha 1987.

¹⁶ Což už je předzvěstí základního znaku baroka, hledání Boha v tomto světě, jak o tom budeme mluvit dále a na mnoha příkladech to ukazuje a vysvětluje Z. Kalista: *Století andělů a d'áblů*, Jinočany 1994, s. 40-144.

v baroku stává divadlo, které je zaměřené na efekt, to znamená, že je barvité, živelné, až pompézní a patetické. Toto všechno má za úkol vytrhnout člověka z bídy obyčejného života a ukázat mu „to božské a neviditelné“ na tomto světě. Důležitým rysem baroka je tedy „snaha postihnout Boha skrze tento svět.“¹⁷ Je to vlastně znak základní, který je více či méně dosahován v různých oblastech umění obdobnými prostředky. Důležitým aspektem zůstává, že člověk má být při pohledu na barokní stavbu či obraz, při čtení či poslechu barokního textu neustále přesvědčován o tom, že Bůh a důkazy jeho přítomnosti jsou viditelné i v tomto světě. Tak jako na lid působí barokní divadlo, které oslovuje jeho city prvky jmenovanými výše, tak má působit i stavba či obraz. Linie jsou rozpořehované, na obrazech je ukazován konflikt. Všechno je zaměřeno na jedinou věc: na efekt. V architektuře se umělci snaží o „souhru všech umění, aby účinek byl co nejvyšší a nejefektivnější.“¹⁸ Podobné je to i u umění slovesného, na které se podrobněji zaměříme v následující kapitole.

Závěrem je nutné podotknout, že jsme se zaměřili pouze na nejzákladnější rysy baroka, které jsou také nejpodstatnější a dobře sledovatelné i v oblasti barokního kázání, které je jádrem naší práce.

1. 3. Slovesné baroko

Předcházející kapitola v krátkosti připomněla jeden ze základních rysů baroka - snahu zapůsobit na lidské city přes efektnost, barvitost, pompu a patos. Jak vypadalo baroko slovesné a jak se tento znak promítal v něm, se pokusíme naznačit teď. Postupně se tak přesuneme k vlastnímu úkolu naší práce, ke zkoumání dvou barokních kázání.

Smyslem této kapitoly opět není ucelený přehled slovesného baroka a jeho znaků, pouze zdůraznění některých nejdůležitějších rysů s ohledem na vlastní jádro naší práce, barokní kázání.

Jaké žánry a formy se v daném období rozvíjely, už bylo řečeno výše, byli jmenováni nejvýznamnější barokní literáti. Proto se teď zaměříme na barokní básnický jazyk obecně.¹⁹

¹⁷ Kalista, Z.: s. 144.

¹⁸ Hanzal, J.: *Od baroka k romantismu*, Praha 1987, s. 40.

¹⁹ Opírat se budeme o knihu Václava Černého *O básnickém baroku*, Praha 1937.

Stejně jako v jiných odvětvích umění i v literatuře panuje snaha zapůsobit. Pokud jde o výrazové prostředky, neobjevil barokní jazyk nic nového a převratného, jen se jako každý nový styl snažil aktualizovat zaběhnuté výrazové formy. Jeho specifičnost spočívá především v tom, že využívá sice standardní figury a tropy, ale záměrně je hromadí, což má způsobit vznešenost výrazu a jeho význam ještě zesílit. Černý mluví o „hromadění až k obrazovému šílenství“²⁰. Žádný z tropů a figur nelze označit jako vysloveně barokní, ale k nejčastějším patří hyperbola, antiteze a metafora. V baroku se pak velmi dobře uplatňuje právě antiteze, která pracuje s protikladem, jelikož tento umělecký styl je založený právě na přemáhání protikladů. Barokní věta usiluje o vzlet a je podobně rozpohybovaná jako architektonické linie, protože i v ní se projevuje dualismus baroka, snaha o vzlet, dosažení k Bohu, ale proti ní působící tíže pozemskosti. O výjimečnost a efektnost je usilováno také snahou přiblížit básnickou mluvu latině. Souvětí je členité, velkolepé až k nesrozumitelnosti a rétoričnosti.

Všechny výše uvedené skutečnosti by mohly vést k mylnému názoru, že barokní autoři s jazykem příliš pracovat neuměli, či že ho zneužívali, ale Černý ve své stati vysvětluje, jaký byl pohled těchto umělců na jazyk: „Barokní tvůrci básničtí měli neobyčejně živé vědomí o funkční platnosti jazykového projevu. (...) jakoby v odpověď antitezám, do nichž se rozevlál barokní vzmach, pojali přísnou protivu řeči sdělovací a řeči básnické a vytkli si za cíl vytvořit k projevu svého spirituálního elánu nástroj svébytný, slovo cílevědomě a teologicky deformované, nepoužitelné mimo oblast projevů duchovna barokního. Nebylo by vhodné mluvit ve spojení s jejich snahami o samoučelnosti slova básnického: svéúčelnost je pravé jméno.“²¹

Tím jsme vyčerpali základní znaky barokního jazyka básnického. Některé jistě zmíníme znovu, až budeme mluvit o obecných rysech jazyka v homiletice a samozřejmě budeme všechny později také sledovat v našich dvou ukázkách.

Barokní jazyk byl samozřejmě pěstován také teoreticky. Zásahu na tom mají především gramatikové jezuitského řádu, kteří působili mezi lety 1650 - 1680. V tomto období vycházejí významné gramatiky. M. V. Štejer vydává *Výborně dobrý způsob, jak se má po česku psáti neb tisknouti* (1668). O její oblibě a potřebnosti svědčí i to, že vyšla ještě v letech 1730 a 1781. Kromě toho se M.V. Štejer zasloužil o vydání latinské *České mluvnice* Jiřího Drachovského - *Grammatica Boëmica in quinque (V) libris divisa Jana Drachovského* v roce 1660. Mluvnice rozdělená do pěti knih vyšla 16 let po

²⁰ Černý, V.: *O básnickém baroku*, Praha 1937, s. 127.

²¹ Černý, V.: *O básnickém baroku*, Praha 1937, s. 112.

smrti J. Drachovského, Latinsko-česká gramatika Jiřího Konstance - *Lima linguae bohemicae, to jest Brus jazyka českého neb Spis o poopravení a naostření řeči české* se objevila v roce 1667. Mimo to jezuité vydávali stručné příručky s titulem *Prima principia linguae Bohemicae* (1678).

K této skupině se připojuje Václav Jan Rosa se svým dílem *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae* (1672), který nebyl členem Tovaryšstva Ježíšova. Jeho mluvnice je cenná dokumentačním materiálem i metodickým přístupem. Kniha má čtyři části, pravopis, etymologii (tvarosloví), syntax a prozodii.

Jezuité, kteří byli před Bílou horou germanizátory, bojují nyní proti úpadku českého jazyka tím, že se snaží navázat na tradici humanistické češtiny, kterou v různé míře obohacují o prvky tehdejší mluvené a užívané české řeči²². Úpadku češtiny chtěli zabránit především v oblasti lexika, kde často vymýšleli nové české názvosloví. Naráželi však na problém neznalosti zákonitostí češtiny, což se časem postupně prohlubovalo. Vrcholem je potom *Gramatika česká oder die böhmische Sprachkunst* Jana Václava Pohla z roku 1756, jejíž příložený slovník je plný nepoužitelných výrazů a i ve výkladu gramatiky dochází k nepřesnostem a míšení různých jevů. Nastupující obrozenská generace barokní gramatiky často kritizovala pro jejich neoterizování a nepřesnosti, přesto je ale musela při novém budování českého jazyka zohledňovat, jelikož jsou svědectvím o úrovni a stavu češtiny ve významném historickém období naší země.

1. 3. 1. Barokní řečnictví a kazatelství

Svébytnou součástí slovesného baroka bylo také řečnictví. Vyvíjelo se v baroku vlastně pouze ve formě kazatelství. Kazatelství potom tvoří svým jazykem zvláštní most mezi jazykem básnickým a sdělovacím, protože právě kazatelé komunikovali s lidovými vrstvami a jejich styl tak osciloval mezi oběma těmito jazykovými vrstvami.

Rétorika se tedy v 16. - 18. století vyvíjí ve službách církve. Mezi lety 1500 - 1700 vychází kolem 800 rétorik²³. Barokní rétorika se rozlišuje v rámci rozdělení církve na protestantskou a katolickou, respektive jezuitskou.

Rétorika respektive kazatelství se v Evropě postupně dále dělí na dva proudy z hlediska jejího pojetí, a to formálního a obsahového. Prvním proudem je větev

²² Jednotlivé gramatické jevy, kterým se tito autoři věnují a které povolují k užívání, budeme blíže zmiňovat v souvislosti s konkrétními příklady z našich dvou kázání.

²³ Kraus, J.: *Rétorika v evropské kultuře*, Praha 1998, s. 110.

humanistická, která navazuje na tradici 16. století, tedy na antické vzory, preferuje uměřenost a srozumitelnost projevu, tuto větev ponecháme poněkud stranou a soustředíme se hlavně na druhý proud, kterým je tzv. „nová rétorika“. Můžeme ji znát také pod názvem konceptuální, barokní, manýristická, jež se plně rozvíjí právě v baroku a má všechny jeho typické znaky, které si budeme později detailněji zmiňovat.

Na církevních školách byl kladen na výuku řečnického umění veliký důraz. Nejvýznamnějším se postupně stává jezuitský studijní program *Ratio studiorum*, který byl pro svoji kvalitu vyhlášený a byl často navštěvován i protestanty. Skládal se ze dvou částí. Základní byla výuka gramatiky, rétoriky a poetiky a posléze navazovalo studium filozofie a teologie.

V rámci obou jmenovaných proudů, jak protestantského, tak katolického, bychom nyní chtěli jmenovat některé nejvýznamnější rétoriky, ze kterých bylo při studiu řečnického umění čerpáno. Samozřejmě se v nich různé míře můžeme setkat s přístupem humanistickým, či s prvky „nové rétoriky“. Do určité míry však platí, že protestanti se častěji drží humanistické tradice, zatímco katolíci postupně stále více prosazují v řečnickém umění barokní prvky.

Pro úplnost uvedeme nejdříve některé významné rétoriky protestantské, kteří nejsou středem naší pozornosti, a posléze se zaměříme právě na jezuitskou rétoriku a kazatelství.

Mezi protestanty bylo nejrozšířenější dílo Andrea Gerharda Hyperia z roku 1555, *De formandis concionibus sacris, seu de interpretatione Scripturarum populari Libri II*. Dalším významným dílem je rétorika Bartoloměje Keckermanna *Systema rhetoricae* z roku 1614, který zdůrazňuje některé typicky barokní prvky - „kazatel neapeluje na rozum, ale na city a lidskou vůli, sdělení nemusí být přesné, ale živé.“²⁴

Posledním významným protestantským rétorikem je kalvinista Gerhard Johann Vossius, který vydal mezi lety 1606 až 1626 čtyři rétorická díla. Z českého prostředí musíme potom jmenovat Jana Amose Komenského, jehož dílu z oblasti řečnictví se budeme podrobněji věnovat níže.

Nyní se zaměříme na některá jezuitská díla, která v baroku obecně dosahovala větší popularity a byla hojně využívána. Nejrozšířenější jezuitskou učebnicí rétoriky bylo dílo Cypriana Suarezze *De arte rhetorica*, které bylo mnohokrát vydáno. Toto dílo opět mluví o „afektu“, tedy vyvolání emocí a citů, které jsou zdrojem síly řeči. Dalším

²⁴ Kraus, J.: *Rétorika v evropské kultuře*, Praha 1998, s. 113.

autorem je Nicolas Caussin: *De eloquentia sacra et humana libri XVI.*, který také obdivuje afekt a výrazovou neobvyklost, ale odsuzuje nabubřelý styl. Nejvýznamnějším teoretikem „nové rétoriky“ se potom stává jezuita Baltazar Gracián²⁵, který ve svém díle z roku 1642 definuje základní znaky nového stylu, spočívající především v rozvoji jedné myšlenky. Ta má být rozvíjena řetězci nápadů, sledy obrazů, hledáním souvislostí v na první pohled neslučitelných věcech. Všechno toto opět dobře slouží k vyvolávání emocí. Posluchač je stržen vodopádem obrazů, rozčilí se, když jsou spojovány věci, které spolu nesouvisí, ale nakonec se musí vše vrátit k potvrzení původní myšlenky.

Z cizích autorů samozřejmě čerpali i naši dva největší barokní teoretici rétoriky - jezuita Bohuslav Balbín - a protestant, člen Jednoty bratrské, Jan Amos Komenský.

Bohuslav Balbín (1621 - 1688) vyučoval rétoriku v Praze, v Českém Krumlově, dále v Kladsku, Brně a Jindřichově Hradci a sepsal dvě rétorická díla: první *Quaesita oratoria - O novém řečnictví* (1677) je pojaté jako dialog učitele a žáka, druhé má název *Brevis tractatio de oratione rhetorica* a vyšlo až roku 1688. Řečnictví se Balbín věnuje ještě v úvahovém traktátu *Verisimilia humaniorum disciplinarum* (1666). Prosazuje dodržování tradičních pravidel rétoriky, důležitá je uměřenost a srozumitelnost. Preferuje ale snahu o novost, důmyslnost při tvorbě řeči. Invenci zdůrazňuje hlavně v tom smyslu, že mají být pro určitá tvrzení hledány vhodné a různorodé příklady, aby byla co nejsrozumitelnější. „Neboť nemá se setrvávat na nahém příměru, nýbrž efekty na efekty jest hromaditi, události na události, historie na historie.“²⁶ Všimněme si, že opět mluví o efektu, jako konstituujícím prvku řeči. Obecně lze říci, že jeho dílo stojí na hranici mezi oběma výše zmíněnými přístupy, humanistickým a barokním.

Jan Amos Komenský (1592 - 1670) se zabýval řečnictvím v díle *Zpráva a naučení o kazatelství*, které bylo poprvé vydáno až roku 1823²⁷ a také v díle *Ars oratoria, sive grammatica elegans - Umění ozdobné neboli půvabná gramatika*. „Zpráva“ je rozdělena na čtyři tradiční oddíly: 1. inventio - kde hojnost a odlišnost věcí a řečí bráti, 2. dispositio - jak je uměle pořádat, 3. elocutio - jak je ušlechtilé okrášlovati,

²⁵ Detailněji vysvětluje Miloš Sládek v předmluvě ke své knize *Svět je podvodný verbíř aneb výběr z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*, Praha 2005, s. 29.

²⁶ Kalista, Z.: *České baroko*, Praha 1941, s. 214.

²⁷ Dílo se zachovalo v opise pořizovaném Josefem Geržou. Poprvé bylo vydáno v r. 1823 J. L. Zieglerem jako *Zpráva o naučení o kazatelství*. Nově v edici pod stejným názvem *Zpráva a naučení o kazatelství*. In: Opera omnia 4, Jan Amos Komenský, Praha 1983.

4. pronuntiatio - čím a jak jim pronikavosti dodávati. Klade důraz především na pečlivé vyložení tématu, které si řečník vybral. Toho je dosaženo, pokud rétor použije osnovu řeči, kterou Komenský navrhuje a jíž se my budeme zabývat později. Dále se Komenský věnuje jazykové stránce řeči, vyzdvihuje ozdobování pomocí tropů a figur a přikládá jejich seznam a nakonec upozorňuje na ctnosti kazatele jako řečníka, který má mluvit v souladu s autoritou Bible, vážně, přesvědčivě, otevřeně, živě a se zbožností.²⁸

Představili jsme si tedy základní situaci v barokní rétorice a kazatelství, kde se vyvinuly dva proudy, související do určité míry s rozdělením církve, jejich nejdůležitější představitele a dva české nejvýznamnější teoretiky řečnictví. Nyní se zaměříme na vývoj kazatelství u nás a na naše nejvýznamnější kazatele.

1. 3. 2. Nejvýznamnější barokní kazatelé a jejich dílo

Tato krátká kapitola má za cíl naznačení vývoje české homiletiky v pobělohorském období. Ještě nebyl vytvořen žádný ucelený přehled či periodizace vývoje kazatelství v českém baroku, ale o určitý nástin se pokusil Miloš Sládek v předmluvě svého výboru z českých kázání 17. a 18. století²⁹, o který se budeme opírat i my, přičemž periodizaci doplníme o detailnější informace o našich nejvýznamnějších kazatelích jednotlivých období.

M. Sládek dělí barokní homiletiku na tři základní etapy, což je proti Černého periodizaci baroka o jedno období méně (pokud vypustíme Černého „předbarokní“ období). Zprvu se vymezení období do určité míry překrývají, ale jak uvidíme, postupně dochází k rozkolísání dělení u jednotlivých autorů. To je dáno tím, že v homiletice přichází vrchol později než v barokní tvorbě obecně a také později doznívá.

Počátky barokního kazatelství klade Sládek do stejného období jako Černý začátky baroka - do dvacátých let 17. století. Toto první období pak trvá až do 80. let 17. století. Homiletika však v této časové etapě ještě stojí v pozadí za hagiografií a vzdělávací literaturou. Byl nedostatek kněží a kázání tohoto období je málo probádané. Obecně však lze říci, že zde ještě chybí nějaké podstatnější novátorské postupy. Proto chybí i významná kazatelská jména v tomto údobí. Od 60. let 17. století jsou vedeny spory o podobu kázání právě mezi výše zmíněnými školami, humanistickou a

²⁸ Při zpracování tohoto tématu jsme pracovali především s knihou Jiřího Krause *Rétorika v evropské kultuře*, Praha, Academia 1998, s. 110 – 118.

²⁹ Sládek, M.: *Svět je podvodný verbíř aneb výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*, Praha 2005, s. 9-40.

konceptuální (barokní). Humanisté kritizují „novou rétoriku“, která prý je laciná a nevkusná. Bohuslav Balbín je zprvu také na jejich straně, ale nové postupy potom zpracovává právě ve svém díle *Quaesita oratoria*, kde už klade důraz na překvapivost výrazu a hromadění obrazů.

Další období spadá do let 1680 - 1720. Nyní se homiletika již postupně stává vůdčím literárním žánrem³⁰. Nadále se však uplatňují oba přístupy ke kázání. Zástupcem humanistické tradice je zde například Matěj Václav Štejer³¹ se svou *Postilou katolickou* (1691). Jezuita Štejer se narodil roku 1630 v Praze, studoval v Olomouci a potom dlouhá léta učil na nižších i vyšších školách. Také ve svých kázáních sleduje spíše vzdělavatelské, než náboženské cíle. Koncept je v tomto období reprezentován sbírkou kázání Daniela Nitsche pod názvem *Berla královská Jezu Krista* (1709), která se stala velmi populární lidovou četbou. Daniel Nitsch³² (1651 - 1709) se narodil také v Praze, v patnácti letech vstoupil do jezuitského řádu a později působil jako učitel i kazatel v Těšíně. Při tvorbě svých kázání hojně využíval všech barokních výrazových prostředků. Typické pro něho je, že často využívá kontrastu jako stavebního prvku. V předmluvě své *Berly královské* obhajuje češtinu jako jazyk, který je nutné pěstovat, protože pochází od Boha jako všechny ostatní jazyky. Je to postoj pro barokní jezuitu typický, jak jsme se již zmínili výše.

Konceptuální přístup postupně převládá, jelikož nabízí autorům kázání téměř neomezené možnosti seberealizace při přizpůsobování textů a výkladů, hledání nových souvislostí, obrazů a podobně. Naším nejvýznamnějším konceptuálním kazatelem je Bohumír Hynek Bilovský³³ (1659 - 1725). Tento rodák z Hlučína ve Slezsku byl původně členem řádu jezuitů, ale později vystoupil a působil jako světský kněz. Významné je jeho působení v Písku, kde se pro svá strhující kázání stal velmi oblíbeným, a jak uvádějí všichni autoři zabývající se barokním kazatelstvím, lidé si

³⁰ Otázkou kázání jako literárního žánru se ve své stati *K české barokní homiletice* (In: O barokní kultuře, Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1968, s. 61-73) zabývá Milan Kopecký, který připomíná, že homiletika je někdy řazena do teologie, či do filozofie, protože ke svému cíli užívá přesné argumentace a citace, zároveň však připomíná její další důležitou funkci - působení na city a vůli posluchačů, přičemž je do velké míry uplatňována estetická funkce tohoto útvaru.

³¹ Milan Kopecký věnuje osobnosti M. V. Štejera celou kapitolu ve své knize *Nic stálého přítomného, K literárnímu baroku*, FF Masarykovy univerzity v Brně 1999, s. 50 – 56.

³² Osobnost D. Nitsche zpracovává detailně opět M. Kopecký, jednak v knize *Nic stálého přítomného*, s. 86-92, dále v knize *Starí slezští kazatelé*, Ostrava, Profil 1970, s. 53-91; zmínkou je uveden v *Dějínách literatury české II* (Jaroslav Vlček, Praha, 1960), v kapitole Vítězná protireformace: Jezuitští spisovatelé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, s. 14-22.

³³ Bilovským se zabýval už Josef Vašica ve své knize *České literární baroko* (Praha, 1938, s. 189-199); dále samozřejmě Kopecký v obou svých knihách (*Nic stálého přítomného*, s. 93-100 a *Starí slezští kazatelé*, s. 92-135). Také je zmíněn v *Dějínách literatury české II.*, s. 14 -22.

dokonce přistavovali žebříky k oknům kostela, aby jeho kázání slyšeli. Bilovský byl původně spíše hagiografem, psal o sv. Ignáci, sv. Josefu, sv. Cyrilu a Metodějovi a také napsal hned dva spisy o Janu Sarkandrovi. Postupně však u něho převládá tvorba homiletická. V roce 1713 mu poprvé vychází soubor šesti kázání k oslavě sv. Liboria a postupně další postily mezi lety 1720 - 1724. Co se týče formální stránky kázání, opět využívá rozličné barokní prostředky jako metafory, příměry, kontrasty, řečnické figury apod. a celkem důsledně dodržuje teoretickou osnovu kázání, kterou obohacuje o hojná exempla³⁴. U svých posluchačů byl oblíbený hlavně proto, že znal lidové prostředí a jeho slovní zásobu, takže se pomocí jazyka mohl přiblížit publiku a zároveň zanechal dnešním badatelům bohatý repertoár dobových výrazů, přísloví a úsloví. Také s oblibou pohotově a vtipně kritizoval panstvo, které ho za to nenávidělo. V tom se odlišuje od Nitsche, jenž byl v sociální kritice zdrženlivý vyznávaje zásadu, že mravoučná kritika má respektovat společenské přehradu, pro které nachází odůvodnění v přírodě³⁵.

Ve 20. letech 18. století přicházejí mladí kazatelé, jako Jiří Procházka de Lauro, za vrchol konceptuální homiletiky považuje Sládek sbírku kázání Pavla Josefa Axlara *Nábožný horlivý vůdce* (1720). Tento vzestup je ještě potvrzen tím, že u nás v letech 1690 a 1708 vychází rétorika polského autora Jana Kwiatkiewicze *Phoenix rhetorum*, který opět zdůrazňuje důležitost vzbuzování citových reakcí a vzrušení u posluchačů.

Ve 20. - 60. letech 18. století, kdy baroko obecně pomalu doznívá, drží si homiletika stále své vůdčí postavení v jazykově české produkci a konceptuální přístup se dále vyvíjí. Kázání jsou většinou postavena na jediném překvapivém nápadu, který je rozvíjen na úkor tradiční osnovy, je využívána řada ozdobných prostředků, paradoxů a přísloví. Postupně se z kázání vytrácejí exempla. Mistrem v tvorbě evokací a obrazů se v této etapě stává Ondřej František de Waldt³⁶ (1683 - 1752) se svým dílem *Chválořeč* (1736). De Waldt se narodil v Písku a většinu svého života prožil ve Vodňanech. V roce 1730 mu vychází 31 latinských kázání o sv. Janu Nepomuckém: *Conciones de S. Joanne Nepomuceno, glorioso Christi martyre et Thaumaturgo, inclity regni Boëmiæ patrono*, kde ve 14. kázání opěvuje češtinu. Významnější je ale jeho

³⁴ Problematikou exempla jako ozdobného prostředku a stavebního kamene žánru kázání se budeme podrobněji zabývat v následující kapitole.

³⁵ Vysvětluje Milan Kopecký v knize *Nic stálého přítomného, K literárnímu baroku*, FF Masarykovy univerzity v Brně 1999, s. 90.

³⁶ De Waldtovou tvorbou se opět zabývá Milan Kopecký (*Nic stálého přítomného*, s. 101-107) a Josef Vašica (*České literární baroko*, s. 227-242).

Chválořeč, ve které vtípem, pohotovostí, jazykovou originalitou a vytříbeností navazuje na Bilovského, kterého v mládí slyšel kázat ve svém rodném Písku. Každé jeho kázání vychází opravdu z jednoho tzv. argumenta, tedy obrazu, citátu, parafráze Písma, které je dále rozvíjeno.

De Waldtovým současníkem byl slezský kazatel Tomáš Xaverius Laštovka³⁷ (1688 - 1747), který se narodil v Hlučíně, stejně jako Bilovský. Byl to světský duchovní, který zaujal především svou sbírkou kázání *Čtvrtý článek víry katolické: Trpěl pod Pontským Pilátem, ukřižován, umřel i pohřben jest; od S. Jána Apoštola do srovnání apoštolského vloženy od velebného pána Pátera Wilhelma Stanyhursta z Tovarýšstva Ježíšového obšírně vyložený. Od (Tit.) Tomáše Xavera Laštovka z Hlučina, Apoštolské stolice Notaria, Král. Města Hradiště Faráře a Děkana* (1748), což je monotematický cyklus 84 kázání popisující Kristovo utrpení a srovnávající je s utrpením barokního člověka. Laštovka měl obzvláštní pochopení pro strasti obyčejných lidí a kritizoval panstvo i jeho rozmařilost. Jeho styl je již prostší, jako by signalizoval odkvétající baroko, ale stále se uplatňuje bohatá slovní zásoba a množství příměrů i úsloví pro lepší dotvoření obrazu.

Dalšími představiteli tohoto období jsou ještě Damascen Marek s postilou *Trojí chléb nebeský pro lačný lid český* (1728) či Antonín Koniáš (např. *Jediná choť beránková ... všeobecná římská církev ...* (1733), který však jako jeden z mála zachovával humanistický přístup k tvorbě kázání.

Od poloviny 60. let 18. století je koncept a jeho jazyk považován za přežitek. V osvícenských rétorických příručkách je kritizován a tento názor přetrvává až do 30. let 20. století. Avšak moderní vědci navrhnou tento názor poopravit. Bude však ještě nutné provést analýzu mnoha děl tohoto období a žánru.

1. 3. 3. Barokní kázání a jeho výstavba

Jak již bylo řečeno výše, kázání se stává dominantním žánrem barokní literární produkce. Pro prostý lid je to však již od počátků křesťanství jediný literární žánr, s kterým se pravidelně setkává. V baroku se pak kázání stávají důležitým prostředkem v procesu rekatolizace právě proto, že skrze ně lze přímo působit na lid, a proto se také výrazně proměňují a vyvíjejí. Už se nejedná o tzv. homilie, tedy předčítání evangelia a

³⁷ Laštovkovu tvorbu objevil pro české baroko Josef Vašica a věnuje mu kapitulu ve své knize *České literární baroko* (s. 252-264); dále se jeho dílu věnuje především Milan Kopecký (*Starší slezští kazatelé*, s. 136-170 a *Nic stálého přítomného*, s. 122-127).

výklad jeho jednotlivých vět, ale objevuje se nový přístup, tzv. koncept, který umožňuje uvolnění vazeb mezi citací Písma a jeho výkladem. Tento nový postup uvolňuje autorům kázání ruce a oni tak mohou pomocí kázání v kostele rozehrát malé barokní divadlo. Kázání se totiž tímto směrem opravdu postupně ubírá. Koncept umožňuje a zdůrazňuje využití všech prostředků, které znásobí dramaticnost. Kazatelé se vystupování před publikem také učili již na svých studiích³⁸, a to pomocí deklamací a divadelních představení. Bylo dovoleno užívat různých psychologických postupů, aby se kazatel stal vládcem nad city svých posluchačů. To už je ale všechno jen nadstavba, základní byl text kázání. Tomu, jak napsat kázání, se kazatelé samozřejmě také učili, a to podle podrobně propracovaných teorií výstavby kázání a rozvádění jeho jednotlivých úseků. Důležité bylo vzdělání kazatele, každý kazatel si pěstoval knihovnu, ze které čerpal. Začínajícím kazatelům pomáhaly potom tzv. kazatelské ukazatele, což byly sbírky kázání, které byly často doplněny o různé poznámky a latinské marginálie. Právě zvyku vydávat sbírky kázání pro kazatelské začátečníky vděčíme za to, že se nám jich dochovalo poměrně velké množství. Nejvíce vydávaná byla *Postila M. V. Štejera*, která vyšla sedmkrát. Doboví rétorici potom radí kazatelům, jak si mají pěstovat podněty pro svá kázání. Například Bohuslav Balbín doporučuje ve svých *Verisimiliích*, aby si autoři vedli lístkové kartotéky, a to ve dvou řadách: zaprvé tematické, podle abecedy a zadruhé v pořadí podle chronologie neděl a svátků v roce, kde budou sbírat nápady vhodné k jednotlivým svátkům. Existovaly také nejrůznější slovníky a přehledy určené pro tvorbu kázání, v kterých se kazatelé mohli inspirovat. Ze 17. století pochází například příručka jezuita Tobiasa Lohnera *Instructissima bibliotheca manualis concionatoria*, která obsahuje hesla s výklady a odkazy na Písmo a díla církevních Otců. Nejobsáhlejší je však *Magnum theatrum vitae humanae* Laurentia Beyerlinka z roku 1678 s abecedním přehledem většinou substantivních hesel a s odkazy k Písmu.

Když jsme si představili podmínky předcházející vzniku textu kázání, můžeme se nyní věnovat obsahu a formě kázání jako textu. Kázání se dělí na několik druhů. Nejjednodušší je zřejmě rozdělení na kázání nedělní, sváteční, pohřební a příležitostná. Podrobněji lze vyčlenit kázání k rozličným svatým či k poutním místům, která můžeme obecněji zařadit snad ke kázáním svátečním. Zde už jde o obsahovou složku, tedy o jiné hledisko dělení, ale například Zdeněk Kalista je takto vyčleňuje.³⁹ V rámci představených druhů kázání se v různé míře uplatňují jednotlivé

³⁸ V rámci programu *Ratio studiorum*, jak již bylo zmíněno výše.

³⁹ Kalista, Z.: *České baroko*, Praha 1941, s. 321-322.

funkce kázání - poučovací, přesvědčovací a umělecká. V pravidelných nedělních kázáních, která byla zaměřena většinou na povzbuzení křesťanské morálky a etiky, převládala funkce přesvědčovací, se snahou pomocí nejrůznějších argumentů přesvědčit o správnosti křesťanského života. V kázáních svátečních, která se často vztahovala k osobnosti nějakého světce v ten den oslavovaného, byla dominantní funkce poučovací - představit život světce a uložit ho jako příklad pro život křesťana. Příležitostná kázání, jež vznikala například ke vstupu nových členů do řádu, dávala velký prostor k uplatnění umělecké a zábavné složky. Kázání pohřební byla opět v největší míře poučná a přesvědčovací - o lidské smrtelnosti, o křesťanských povinnostech. Toto rozdělení však nelze brát do důsledku, funkce se samozřejmě prolínaly a v jednotlivých kázáních uplatňovaly v rozličné míře.

Co se týče obsahové stránky kázání, autoři čerpali v největší míře z Bible a z děl církevních Otců. Antičtí autoři jsou v barokní homiletice téměř tabu. Jako východisko ke vzniku kázání sloužil nejčastěji jeden citát, či obraz, který byl dále rozváděn a vysvětlován⁴⁰. V tomto procesu se uplatňovala ve vysoké míře tzv. exempla. Exempulum jako krátký a konkrétní příběh dosvědčující nějakou obecnou pravdu se uplatňuje už v evangeliích ve formě podobenství a v barokní homiletice je užíváno hojně. Exempla lze rozdělit na tzv. fabule a historie, přičemž fabule jsou beletristické rozprávky a bajky, historie příběhy z dějin. Funkce exempla může být moralistní nebo zábavná. Kazatelé měli opět k dispozici celé příručky s příklady exempl, z kterých mohli čerpat, například *Knihu naučení a příkladův* od Martina Pruggera z roku 1745. Další prostředky a žánry, které obohacovaly obsahovou složku kázání byly: duchovní či světské písně a popěvky, kosmické a hvězdařské motivy - znamení zvěrokruhu; či lidová přísloví a úsloví. Obecně lze tedy říci, že kazatelé mohli při zpracovávání svého tématu využít dvou základních oblastí pramenů: tzv. loci theologici - Písmo a spisy teologické; a loci topici - spisy rétorické a exemplové literatury; a dále podle potřeby soupisů svých podnětů a nápadů vhodných k danému tématu tak, aby jejich kázání dosáhlo výše zmíněných funkcí.

K dosažení funkcí a cílů kázání do značné míry přispívá také jeho forma. Autoři postupovali při přípravě a kompozici kázání podle obecných rétorických principů přípravy řeči. První fáze, tzv. *inventio*, obnášela hledání látky pro kázání, výchozího citátu. Komenský ji označuje jako: *hlavní věc textu, kterou známou učiniti nebo dovésti*

⁴⁰ Zmíněno již výše v rámci obecných informací ke konceptuální homiletice.

*chce autor, cokoli se zajisté mluví nebo píše, to jest thema, to jest základ řeči*⁴¹. Další část, *dispositio*, obsahovala uspořádání a rozvržení myšlenek, tj. vytvoření rámcové osnovy (viz níže), buď podle chronologie sdělované události, nebo nějakým systémovým rozčleněním; dále obsahovala úpravu podkladových textů. Úprava stylu a výrazu, tedy zformulování řeči včetně nejrůznějších výrazových prostředků, byla obsahem třetí fáze, *elocutio*, a následovalo už jen memorování (*memoria*) a přednes (*actio*).

Samotnou kompozicí kázání se podrobně zabývá J. A. Komenský v druhém oddílu své *Zprávy a naučení o kazatelství*. Navrhuje osnovu kázání, která má tři základní části: *exordium* (přístup), *tractatio textus* (vlastní text) a *conclusio* (zavírka). Exordium, čili jakýsi úvod, se nemá příliš vzdalovat vlastnímu tématu. Může se vztahovat k přítomným osobám, k místu, době řeči, k určitému textu, obvykle biblickému, nebo k citátu, který se dále rozvádí. Vlastní text se potom dělí na další, menší úseky. Prvním je *propositio*, vyložení vlastního tématu, které by mělo být pojmenováno stručně a prostě. Počet dílčích témat by neměl být vyšší než čtyři. Následuje *partitio*, představení osnovy, rozložení na tzv. částky, jež by měly řazeny stupňovitě. Jednotlivé argumenty, které řečník využívá v rámci témat, může čerpat z vlastního textu, z jiných textů, z katechismu, z rozumu, z příkladů, z podobenství; tedy z pramenů, které byly již výše jmenovány. V části *declaratio* se kazatel věnuje vyložení smyslu, přičemž je třeba vycházet z věcí známých, jež posluchač snadno pochopí. Následně kazatel dokládá svá tvrzení příklady a podobenstvími (*demonstratio et amplificatio*). Vlastní text je uzavřen doložením na posluchače, *applicatio*, kdy jsou výroky aplikovány ve vztahu k posluchači. Závěr, *conclusio*, by měl být stručný a obsahovat shrnutí hlavních myšlenek a napomenutí, které by si měl posluchač z kázání odnést. Co se týče hlavních částí řeči, opět můžeme pozorovat obecný rétorický princip dělení řeči na úvod, stať a závěr, přičemž až v dělení vlastní stať se projevují prvky typické pro homiletiku, jako důraz na příklady a podobenství či stupňovité řazení textu.

Ve třetí části svého řečnického díla definuje Komenský vlastní jazykovou stránku kázání, tedy jednotlivé výrazové prostředky, které je možné využívat. Podstatu jazykového stylu vidí v „ozdobování“. „Ozdobování věcí“ spočívá v novosti, případnosti a názornosti při představování tématu - zde se jedná spíše ještě o obsahovou

⁴¹ Kraus, J.: *Rétorika v evropské kultuře*. Praha 1998, s. 115.

stránku. Z hlediska jazykového je důležitější tzv. ozdobování slov. Zde se zabývá tropy a řečnickými figurami, ale dělí je jinak, než jsme zvyklí. Mluví o ozdobování pomocí **přidávání** - epitety, synonymy a perifrázemi; **směňování** - záměnou synonym nebo prostřednictvím tropů, kterých uvádí pět (ironii, metaforu, synekdochu, metonymii a hyperbolu) a **harmonie** - figurami, k nimž patří anafora, epistrofa, klimax a paronomázie. Ke slovním figurám přidává autor figury větné jako exclamatio – zvolání, interrogatio – otázku, aposiopesis – zamlčení, correctio – napravení, apostropha - obrácení řeči jinam (např. k fiktivním posluchačům), prosopopeia - v osobě jiného mluvení, addubitatio – rozpakování, communicatio - k soudu podání, occupatio - řeči předchvácení a concessio - puštění. Bohuslav Balbín pak doporučuje využití podobných prostředků, mluví ještě například o mísení latiny a řečtiny nebo o uvádění důvodů pro a proti.

Nejpoužívanějším uměleckým prostředkem v kázání je *metafora*. Metafory jsou nejčastěji biblického původu a často byly přebírány z jednoho kázání do druhého, a tak je někdy těžké vystopovat jejich původ. Často je rozvinut celý vějíř metafor naskládaných za sebe, což souvisí s barokní tendencí k hromadění tropů a figur, nebo je využita *alegorie*, na které je postaveno celé kázání. Oblíbené je také využití *kontrastů*, které ukazují posluchači většinou základní, snadno pochopitelné protiklady a umocňují napětí. Třetím populárním prostředkem je *hyperbolizace*, vycházející z barokní patetičnosti. Oba výše jmenované prostředky jsou opět s oblibou kupeny do dlouhých synonymických řad, které se občas stávají až samoučelnou hrou s jazykem.⁴² Co se týče slovní zásoby, barokní kazatelé s oblibou neoterizují (pěstují dokonale vypracované malé formy), často z důvodu hledání nových výrazových prostředků či ve snaze o co největší expresivitu, pomocí které se snažili na posluchače zapůsobit. Ze stejného důvodu se objevují i vulgarismy či barbarismy. K lepší srozumitelnosti slouží v systematicky poněmčované společnosti občasné využití germanismů.

Vidíme tedy, že barokní homiletici využívají stejné prostředky a postupy, jaké byly představeny výše v rámci znaků barokního jazyka obecně. Oproti dobovým literátům ale měli tu výhodu, že byli v neustálém styku s lidem, a tak si vypěstovali zdravý jazykový smysl, který jim byl vodítkem při literární práci. Přesto je barokní

⁴² Srov. Kopecký, M.: *K české barokní homiletice*. In: O barokní kultuře, Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1968, s. 64.

homiletický styl často hodnocen jako rozvláčný, mnohomluvný, patetický a nesrozumitelný, to vše však souvisí právě s dobovou snahou o maximální expresivitu a přesvědčivost kázání. Barokní homiletici využívají v jazyce všechny dostupné výrazové prostředky ve větší míře, než jsme zvyklí a schopní vstřebat. Dochází k hromadění tropů, figur a celých syntaktických struktur do té míry, že se nám jazyk zdá příliš členitý a složitý. K tomu se přidává přejímání syntaktických struktur z latiny či němčiny a v lexiku již zmíněné vulgarismy a barbarismy. To vše přispělo k tomu, že barokní homiletický styl byl již z mnohých vědeckých úst kritizován. Od počátku 20. století je však soustavně analyzován a odborníci postupně korigují své názory, neboť zjišťují, že tento jazyk byl cíleně budován a využíván za účelem plnění určitých funkcí, především funkce přesvědčovací.

V rámci úvodní kapitoly jsme si představili základní a výchozí informace týkající se kulturní epochy baroka, které by se nám měly stát vodítkem a opěrným bodem pro práci s našimi konkrétními ukázkami dvou barokních kázání.

V další části své práce budeme již pracovat s ukázkami kázání, přičemž se nejdříve soustředíme na kompoziční stránku obou textů, tedy na vyložení jejich obsahu a na informace o autorech, a dále pak budeme analyzovat jejich jazykovou stránku.

II. KOMPOZICE

V následujícím oddíle již přistoupíme k vlastní jazykové analýze zkoumaných textů a budeme se zabývat nejprve jejich kompozicí. Postupovat budeme od kratšího kázání *Opilý vínem* k delšímu textu *Plášť v plášti*. Pozornost věnujeme jak horizontálnímu členění textů, kde si povšimneme dělení textu na jednotlivé úseky - držet se přitom budeme členění, které navrhuje Jan Amos Komenský ve druhém dílu své *Zprávy a naučení o kazatelství*⁴³, tak členění vertikálnímu, kde se budeme zabývat v textech využitými uměleckými prostředky a jejich funkcí. Srovnání a výsledný komentář budou následovat v závěru kapitoly.

2. 1. Horizontální členění textů

2. 1. 1. Opilý vínem

Opilý vínem a obnažený Noe, to jest: Vínem panenské čistoty zarděný a dobrovolnou chudobou obnažený seraphinský Otec František v chrámě Páně VV.PP. kapucínův blíž král. města Sušice, pobožnému lidu k spatření představený od Františka Jana Nepomuckého Svobody, Faráře rejštejnského, dne 4. října měsíce, léta 1709. CUM PERMISSU SUPERIORUM. V Novém Městě Pražském u Anny Voršily Hamplovy.

Tak zní titulní list prvního kázání, které má být v této práci lingvisticky analyzováno.

Autorem je František Jan Nepomucký Svoboda, odchovanec bartolomějského konviktu v Praze, od roku 1709 farář v Rejštejně a v letech 1712 až 1715 farář v Čachrově u Klatov. Místo úmrtí není známo.⁴⁴

⁴³ Toto členění jsme představili v 1. kapitole naší práce (s. 26).

⁴⁴ Horák, F. doc. Dr. : *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, díl II., tisky z let 1501 - 1800, část VIII, ročník XVI, sešit 221-235, Praha, ČSAV 1963, s. 187.

Text tedy pochází z doby počátku působení Svobody v Rejštejně. Podle členění druhů kázání naznačeného v úvodní kapitole naší práce lze tento text zařadit mezi kázání sváteční, oslavující světce, v tomto případě svatého Františka Serafínského⁴⁵. Kázání je postaveno na srovnávání starozákonního Noema s novozákonním Františkem Serafínským, na hledání společných bodů v životě obou mužů i společných vlastností. Cílem kázání je vedle představení svaté osoby a jejího života především ukázání tohoto života jako příkladu pro všechny věřící. Posluchači nejsou vyzýváni k tomu, co mají, či nemají dělat, přímo, nýbrž prostřednictvím vylíčení života člověka, který žil jako pravý křesťan. Tak je zajištěna vedle funkce přesvědčovací a poučovací, která je jakoby skryta, také funkce vzdělávací.

Zřejmě právě proto, že se nejedná o běžné nedělní kázání, objevují se v rámci horizontálního členění tohoto textu některé odchylky od výstavby kázání navrhované Komenským.

V úvodu (exordiu) autor nejdříve líčí hrůznost světa, který je prosycen hříchem a postupně dospívá k hříchu opilství, kterého využívá k tomu, aby přešel k vlastnímu tématu svého kázání, tedy k vylíčení života novozákonního sv. Františka Serafínského v podobenství se starozákonním Noem. Exordium je tedy celkem široké, až v jeho závěru se kazatel dostává k vlastnímu tématu celého následujícího kázání a krátce již naznačuje hlavní opěrné a společné body ze života obou mužů, které postupně rozvádí až v hlavním textu. V závěru úvodu se obrací k posluchačům s výzvou: *Ej tehdy toho vínem lásky božské v dokonalých ctnostech napilého, chudobou a čistotou panenskou obnaženého druhého Noe, Svatého Arciotce Františka, vám ode mě v krátkosti řeči mé dnešní představeného, se nestrachujte, nebojte se, pravím, spatření na něho - 5d; a začíná vlastní text (tractatio textus), který je oddělen od úvodu jednořádkovou mezerou.*

Tady autor postupuje trochu jinak, než doporučuje Komenský ve své knize, a to proto, že, jak již bylo naznačeno výše, se nejedná o běžné, ale o příležitostné kázání mající představit a oslavit určitého světce. Cílem textu tedy není argumentace, ale spíše

⁴⁵ František Serafínský, neboli František z Assisi, patron chudých a přírody, se narodil okolo roku 1181 do rodiny bohatého obchodníka s plátnem. V mládí byl vojákem, ale ve 24 letech se dobrovolně uchýlil do samoty a chudoby. Postupně se kolem něho vytvořilo společenství následovníků, pro které František sepisuje pravidla chování, jež jsou roku 1221 definitivně uznána v papežem jako závazná pro nový řád Františkánů. Roku 1224 má František vidění ukřižování a na jeho se těle se objevují rány Kristovy, tzv. stigmata. František se stává jediným zcela uznaným stigmatikem duchovních dějin. Umírá roku 1226. (Ravik, S.: *Velká kniha světců*, Praha 2002, s. 619-625).

uložení příkladu a poučení. Jednotlivé body, které by měl vlastní text obsahovat, se však samozřejmě do určité míry přesto uplatňují. Téma (propositio) není přímo stručně nazváno a chybí i vyložení osnovy (partitio). Po kratičkém úvodu, kdy autor připomene nevyzpytatelnost moci boží, začíná vlastní líčení Františkova života, a to jeho narozením. Neustále je přitom využívána osoba Noema a jeho skutky jako jakási metafora, předobraz Františkova života, čímž je zajištěno jednak snadnější pochopení (jde o biblickou postavu, jejíž osudy posluchači znají), a jednak představení další významné osoby křesťanských dějin. Tímto postupem autor splňuje Komenským navrhované *declaratio et demonstratio* - využívání věcí známých a dokládání příklady a podobenstvími. Hlavními styčnými body mezi oběma muži jsou *symbol korábu*: Noe stavěl koráb, aby unikl potopě, která smetla hříšný svět, a František stavěl od dětství koráb své ctnostné duše tak, aby odolala pokušení a hříchu. Neméně důležitý je *motiv vína a vinice*: Noe vystavěl vinici a pil víno poté, co potopa skončila, František založil svůj řád - vinici, která je k dispozici hříšníkům pro jejich napravení, a pije víno plodící panny, tedy je pod ochranou Boha.⁴⁶ Obzvláštní důraz je kladen na Františkovy ctnosti, které jsou přímo pojmenovány a často potvrzeny ještě citátem z Písma, takže můžeme pozorovat i tu část kázání, kterou Komenský nazývá *applicatio*, zdůraznění toho, co je pro posluchače důležité - v tomto případě jednotlivých křesťanských ctností. Uvádíme zde jeden příklad autorova postupu, který je stále totožný. Nejdříve dokáže ctnost v příběhu Františkova života a poté ji dokazuje a výslovně pojmenovává pomocí dalších citátů a příkladů:

on (František) poníženy Jáhen pro Krista Ježíše milerád podstoupiti jest sobě vinšoval, aby dokázal, že trpělivost jest ctnost ta, která Mojžíše k hodnosti a netrpělivost Amana na šibenici, tato Jonáše na břeh, ona faraona do moře, tato z žaláře Josefa, ona do želez Manašeša, tato v prostředek štěstí Joba, ona v rozmnožení bolesti Roboama přivedla(...)dle slov Svatého Cypriána in quo habitat Christus patiens in venit, v kterým přebývá Kristus, ten trpělivý jest, každému netrpělivému v horlivosti Ducha svého v Srdce zatvrzelé chtějí hluboce vyrýti, že ten, kdo v trpělivosti živ jest, Božskou věc činí, netrpělivý ale věc d'ábelskou; patientia res Dei, impatientia opus Diaboli, jak jdí Tertulianus: trpělivost jest věc Božská, netrpělivost ale věc d'ábelská - 7s-d. Touto formou je i v takovémto spíše výpravném a poučném kázání zajištěna vedle dominantní funkce poučovací také funkce přesvědčovací a apelová.

⁴⁶ Symbolům se budeme věnovat také dále při rozboru uměleckých prostředků.

Na konci líčení Františkova života, které je doplněno četnými citáty z Bible a příklady dalších světců a významných mužů, kteří žili ctnostně jako František a dosáhli vykoupění, nebo naopak hřešili a byli zatraceni, pak autor dovršuje jakýsi rámeček a navrácí se k líčení hříšného světa a utrpení hříšníků po smrti a u Posledního soudu. Tím již směřuje k závěru (conclusio), kde připomíná, že pokud budou posluchači následovat příkladu Františka, jehož život byl právě představen, hříšníci mohou být s pomocí jeho řádu napraveni a každý dostane možnost vstoupit na nebesa. Tak František pomůže a potěší, budou-li ho posluchači následovat. Závěr tedy obsahuje *napomenutí*, hlavní myšlenku, kterou by si měl posluchač z kázání odnést.

2. 1. 2. Plášť v plášti

Druhé kázání, jehož autorem je Jiří Jan Libertin, Mistr svobodných umění a filozofie, bakalář bohosloví, který od roku 1713 působil jako děkan v Rakovníku a od roku 1722 byl metropolitním kanovníkem pražským a německým kazatelem⁴⁷, je delší a jeho titulní list zní: *Plášť v plášti od Vladislava, krále českého, téhož jména druhého, léta 1142 nazvaný, léta 1144 vyzdvižený, po mnohém vystálém a těžkém kacírském protivěnství v Plasích slavně pozdvižený a na den vejroční slavnosti svatého Bernarda, medotekoucího učitele při rozdávání rozličných plášťův k jeho větší cti a velebných synův jeho pochvale léta 1724 v neděli jedenáctou po svatém Duchu v chrámě Rodičky boží nanebevzaté královského kláštera plaského, svatého Řádu cistercienského od Jiřího Jana Libertina, svobodného a libomudrckého umění mistra, S. písma bakaláře, král. hlavního kostela s. Víta na Hradě pražském německého obyčejného kazatele a kanovníka, prvně schválený. S dovolením vrchnosti.*

Tento text je mnohem složitější, obsahuje více motivů, témat a symbolů než kázání první, a je tak i těžší zařadit ho jednoznačně k některému druhu kázání. Jistě jde o kázání nedělní, protože bylo proneseno v neděli, jak říká titulní list. Zároveň jde však o svátek sv. Bernarda⁴⁸ a 580. výročí založení kláštera, tedy o mimořádnou událost. Autor tak v kázání spojuje prvky tradičního každotýdenního kázání, jehož funkcí je

⁴⁷ Tobolka, Z.: *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, díl II., tisky z let 1501 - 1800, část IV, čís. 3642-5134, Praha 1948, s. 308.

⁴⁸ Svatý Bernard z Clairvaux se narodil asi roku 1090 do šlechtické rodiny. Roku 1111 vstoupil do kláštera v Cîteaux a roku 1115 založil klášter v Clairvaux, kde byl opatem až do své smrti a upevnil zde pravidla cisterciáckého řádu, pročež je považován za druhého ale skutečného zakladatele tohoto řádu. Založil množství dalších filiálních klášterů. Byl to významný autor, který zanechal rozsáhlé literární dílo a je mu často udělován přívlastek „medotekoucí učitel“. Proslul také úctou k Panně Marii. Zemřel roku 1153. (Ravik, S. : *Velká kniha světců*, Praha 2002, s. 614-619.)

především nabádat ke správnému křesťanskému životu (viz níže: líčení jednotlivých plášťů) a ještě další témata - život sv. Bernarda, jehož svátek se právě slaví, jeho vylíčení a představení jako příkladu a v neposlední řadě také připomenutí historie kláštera a řádu tento klášter spravujícího. Opět se tedy v ještě komplikovanější podobě než v prvním textu a v mistrném prolínání jednotlivých témat a symbolů uplatňuje několik funkcí kázání zároveň.

Stejně jako v prvním se i v druhém textu uplatňuje rozměrnější úvod. Také zde se autor dotýká všech klíčových témat svého kázání, která později důkladně rozvádí ve vlastním textu. Nejprve poukazuje na to, že jde již o jeho čtvrté kázání na počest sv. Bernarda, skromně se poníží před jeho slávou, rozpakuje se o něm mluvit - využívá podobenství z Písma - němý a hluchý mu dává výstrahu, aby o Bernardu nemluvil, protože může oněmět, či jeho posluchači ohluchnout. Poté jmenuje kraje a města, která Bernarda oslavují. Představuje tedy nejdříve osobu, o níž bude mluvit. Dále se úvod dotýká místa, kde se kázání má odehrát, tedy kláštera v Plasích. Autor zmiňuje zakladatele kláštera, Vladislava II., a umně do exordia začleňuje i hlavní symbol celého kázání, symbol pláště, když říká, že vyslyší Vladislavův hlas a obětuje svým posluchačům plášť, na kterém král spal, když přenocoval v místě, kde potom založil tento klášter. Úvod je tak jako v prvním kázání zakončen výslovným odkazem k vlastnímu textu: *a s tím vinšem začínám řeč mou o plášti ve jménu Páně - 5d.*

Proces pojmenování tématu a vyložení jakési osnovy se sice v podstatě odehrál v rámci úvodu, podobně jako v případě textu OV, ale autor na něj úplně nerezignuje ani v hlavním textu. V první části vlastního textu se totiž opět vrací k tématům jmenovaným v úvodu. Začíná vyprávět historii založení kláštera a líčí Vladislavův lov ve zdejších lesích. Zmiňuje, že to bylo nejspíše v srpnu, kdy se žne obilí, a přes tento motiv přistupuje k osobě svatého Bernarda, a to tak, že jako podobenství využívá biblického příběhu obyvatel města Bethsemes⁴⁹, kteří když žali pšenici (v srpnu), uviděli truhlu boží, nahlédli do ní a poté byli stíženi morem. Přesto ale, podle autora, nemohli nikdy vidět to, co byl schopen vidět Bernard. Bernardovi se už jako malému chlapci zjevilo narození Páně. Tak je rozpracován kontrast mezi obyčejnými lidmi (zde jsou reprezentováni Bethsamickými) a Bernardem. Přesto však autor nachází něco

⁴⁹ Bible: 1S 6, 9; Novotný, A.: *Biblický slovník I*, Praha 1956, s. 71.

společného, město Bethsemes bylo původně staré kultovní místo zasvěcené slunci, jméno samo značí v překladu Dům slunce, a Bernard je v kázání označován jako Slunce, je sluncem našich životů.

Tak autor postupně staví vlastní text způsobem, že přestupuje od tématu k tématu pomocí jednoho slova, jednoho motivu, který napojí a začne další dílčí část kázání - nyní hledá v této sluneční jasnosti nějaký plášť a nachází ho, je to ten plášť, na kterém Vladislav spal a podle něhož později nazval nově založený klášter. Klade řečnickou otázku: *Kdopak vás až do toho času v tom plášti přiochránil? Chcete vědět, laskaví poslouchači, povím, však když dřívej příběh, který se stal s blahoslaveným Conversem, vypovím* - 10d. Přes příběh Conversa objasňuje, že klášter a mnichy chrání svým pláštěm sama Panna Maria. Zde tedy končí první část hlavního textu, která v podstatě znovu představila hlavní témata kázání, dá se říci, že proběhlo *propositio* a *partitio*, a autor se navrácí k posluchačům, protože již „plášť nalezl“: *Nemějte mně za zlý, velební otcové cisterciensští, abych taky mou přípověď laskavým mým poslouchačům splnil, poněvadž jsem již plášť vynalezl* - 12s. Přichází část kázání zaměřená na posluchače (*demonstratio et applicatio*) a kazatel představuje jednotlivé pláště, které daruje různým skupinám lidí. Tyto pláště jsou symbolem křesťanských ctností a jejich důležitost potvrzuje jednak to, že se jimi pyšnil svatý Bernard, jednak ještě mnoho dalších příkladů a exempel.

Prvním je plášť poctivosti pro mládence. Autor mládence přímo nabádá, jak se mají chovat, a hned ještě dokládá příkladem z Bernardova života: *píšu vám a vás napomínám, mládenci, nechtějte milovati svět(...)všechno, co jest na světě jest žádost očí, těla a pejcha života (...)* S. Bernard jednou toliko nepozorně na jistou ženskou pohlíd osobu, hned se spamotoval a sám za sebe se styděl - 13n. Na konci líčení o jednotlivých pláštích pak vždy následuje poslední apel: *vemte vy tehdy ten plášť poctivosti na sebe, poctiví mládenci, a jděte na spátek, jestliže jste se prve světa drželi (...), neb jestliže jednou mládenectví ztratíte, věčně ztratíte* - 14d. Obdobně probíhá výstavba vyprávění o plášti stydlivosti pro panny. Opět je uveden Bernardův život, a to i se zajímavými konkrétními příklady: *Pro krásu a spanilost velice od ženských osob byl pokoušen, však nikdy k tomu přiveden býti nemohl, aby čistotu měl zrušiti (...)* Copak tenkrát ne, když jemu jistá žena žehnat chtěla? Nikdy. Snad když se k němu jistá nečistá nevěstka pokradmo do postele položila? Ani tenkrát ne - 15n. Dále autor na panny apeluje: *Panny, víte-li vy, co já vám povím, vy máte následovat Beránka, i co je vám po kozlích. (...) budete-li hledat lahůdky světa, hlasu ztratíte, místo Aleluja*

budete řvát, křičet běda nám, běda - 16n; a varuje před přetvářkou: Mnohé sice mají jméno panenské, v srdci však jsou porušené (...) mnohé a nejvíc takových jest, který před lidmi stavějí se mravný, ale v soukromí a v koutě jsou správný. Před lidma za milého se stydějí, jak s ním do kouta vlezou, kdy vyjít mají, nevědějí - 17n.

Pro manželské páry má jeden společný plášť uctivosti, jelikož jsou jedno tělo i duše. Plášť tělové barvy zakryje případné neshody či nedostatky. Svátý Bernard ochraňuje svým pláštěm hlavně muže a zde autor zavtipkuje: *Všichni manželové pod plášť jeho se utekli a tam se skryli, takže manželky nechtěly-li jsou o manžele přijíti (ach nyní by mnohá ráda svýho Bernardu odevzdala) musely je zavíratí a s dobrým zámkem zaopatřiti - 17s.* Dále se zdůrazňuje, aby v plášti byli vždy oba: *tak v něm chodíte, abyste jsouce jednoho srdce vždycky v něm oba byli zavinuti, bývá to časem, že anebo manžel anebo manželka bez pláště chodí, jestliže manželky všechny její nedostatky jsou odkryty, že již méně je, nežli služebná děvka. Pakli plášť na sobě má manželka, ještě hůř, (...) musí manžel nemaje pláště s hůlkou chodit a časem plášť vyprašovat - 18n.* Autor tedy radí, aby muž manželku bil, pokud není poslušná.

Pro vdovy má pak sv. Bernard plášť pochvaly barev rozličných. Na příkladu Judity vyzdvihuje samotu a skromnost, tedy příkladný život truchlící vdovy: *udělala sobě soukromě pokojík, kdežto s svýma děvečkama uzavírajíce se bydlela, na svých bedrách měla žíní, postele pro všechny časy se varovala - 18d.*

Pro věrné služebníky je to nakonec plášť věrnosti fialové barvy a pro poddané plášť milosrdenství.

Po vylíčení všech plášťů se uzavírá jakýsi rámeček kázání, protože se autor opět vrací k opěvování kláštera a jeho řádu. Přechod je znovu naznačen explicitně: *než Bože můj, co vy sobě asi myslíte, otcové velební cisterciensští, že se k vám tak dlouho nenavracuji - 20n.* Hledá další pláště a jako takové začíná vypočítávat významné členy řádu a jejich zásluhy o šíření vzdělanosti, zakládání klášterů a kultivaci okolí.

Když se blíží k závěru, využívá autor staré pověsti o růži jako metafory pro konec řeči: *Měli to za znamení za starodávna zde v Plasích velební otcové cisterciensští, že kdykoliv někdo z nich měl v brzkém čase život svůj skonati, (...) růži čerstvou na stole svým spatřili. Tak tedy ta růže, ačkoliv Cisterciensis nejsem, má býti znamení mého skonání? (...) skonám, skonám, ale ne mé živobyťi, než kázání mé dokonám - 23n.* Tak autor ještě jednou vylíčí a shrne dokonalost řádu a kázání ukončuje poznámkou, že jeho plášť ukryje pod plášť Bernarda, a tak zůstane plášť v plášti. Závěr je tedy netypický, neobsahuje hlavní myšlenky kázání ani napomenutí, je spíše poetický,

metaforicky ještě naposledy oslavující řád svatého Bernarda, což patrně souvisí s tím, co bylo poznamenáno na počátku této podkapitoly - jedná se o kázání k výjimečné příležitosti snažící se reflektovat několik témat současně a jako takové se rovněž odlišuje od běžných, každotýdenních homilií a jejich výstavby.

2. 2. Vertikální členění textů

V této části kapitoly o kompozici se zaměříme na umělecké prostředky, které autoři kázání hojně využívali. Zmínili jsme se o tom už v úvodní kapitole naší práce a představili jsme si, jak umělecké prostředky dělil Jan Amos Komenský.⁵⁰ Jeho dělení je pouze základní a my se tedy v této práci budeme opírat o klasifikaci jinou, a to o rozdělení Edvarda Lotka z jeho knihy *Kapitoly ze současné rétoriky*.⁵¹ Zde jsou umělecké prostředky rozděleny do pěti skupin s různým počtem zástupců. My si postupně jednotlivé skupiny představíme a pokusíme se pomocí příkladů dokázat, že barokní autoři tohoto obohacování jazykového stylu hojně využívali. V rámci některých skupin doplníme i další řečnické prostředky, které Edvard Lotko neuvádí, ale v našich textech se vyskytují.⁵² Přehled příkladů nebude vyčerpávající, budeme uvádět především příklady obsahově zajímavé a reprezentativní.

Jak již bylo řečeno v úvodu, závěrem této kapitoly provedeme konečné hodnocení a srovnání obou textů z hlediska kompozičního.

2. 2. 1. Sugestivní specifické řečnické prostředky

Jsou to především prostředky opakování, sloužící k intenzifikaci významu. Opakováním stejných nebo podobných slov se posiluje funkce apelová a existuje několik řečnických prostředků, které opakování využívají různým způsobem.

Nejjednodušším způsobem opakování je *epizeuxis* - opakování jednoho slova několikrát po sobě. V našich kázáních tento prostředek nacházíme několikrát v imperativu k zesílení, ale i v dalších případech:

OV: *Ach, zajisté **plesej, plesej** dnešního dne celá Řehole Serafinská (...) **Raděj se, o přesvatý Řáde Serafinský** - 11d, zde dokonce ještě i tzv. metafráze, opakování*

⁵⁰ srov. s. 27.

⁵¹ Lotko, E. : *Kapitoly ze současné rétoriky*, FF UP, Olomouc 1999.

⁵² Zde jsme se opírali o *Slovník literární teorie* od Štěpána Vlašína, Praha 1984.

pomocí synonyma, uvedeme ještě jeden hezký příklad kombinace epizeuxis a metafráze: **leží, leží František vínem plodící Panny po celým Těle zarděný, leží vínem zarděný, leží vína horkostí rozpalený** - 9s. A metafrázi nacházíme i v textu PP: *není tehdy pravda, že Maria v tobě a v tvém srdci, v tvých ústech přebývá a ty v její mysli, srdci a jazyku pozůstáváš?* - 9n.

PP: **mlčte, mlčte, Vladislav, král český, v plášti zaobalený tu spí** - 5n, **ach přej, přej a dopřej, abych s tebou mohl v nebi býti** - 11s. *O velební otcové, odpust'te, odpust'te, jestli můj jazyk dostatečně vaši chválu a vašeho pláště vznešenost nevyprávěl* - 23n; a zde dále i v prezentu: **skonám, skonám, ale ne mé živobytí, než kázání mé dokonám** - 23n.

Další jednoduché figury opakování jako anafora (opakování slov na začátku sousedních větných celků) a epifora (opakování na konci vět) se v textech nevyskytují příliš často. Uvádíme po jednom příkladu obou figur z textu OV: **O! podivný Patriarcho Starého Zákona, Noe! Lístek obraťme! O! podivný Patriarcho nového Zákona, Serafinský Arciotče Františku!** - 6s; **leží, leží František vínem plodící Panny po celým Těle zarděný, leží vínem zarděný** - 9n.

Nalézáme spíše složitější figury, jako je anadiploze - opakování slov na začátku a na konci větného celku: PP: **skonám tedy, již skonám** - 23d.

V kázání PP nacházíme typický příklad tzv. diafory - opakování stejných nebo podobných slov ve fiktivním dialogu: *Pro krásu a spanilost velice od ženských osob byl pokoušen, však nikdy k tomu přiveden býti nemohl, aby čistotu měl zrušiti. Znamenejte slova Církve svaté. Nikdy. Copak tenkrát ne, když jemu jistá žena žehnat chtěla? Nikdy. Snad když se k němu jistá nečistá nevěstka pokradmo do postele položila? Ani tenkrát ne. Snad když jemu chlípná hospodyně na hospodě pěkně ustala (...) ani tenkrát ne.* - 15n.

Komplexní podobou opakování je hromadění celých větných struktur, tzv. paralelismus: OV: *buďme my Noe nového Zákona, Františka, v cvičení pokání Synové (...) buďme my nového Zákona Františka, Noe spravedlivého, v práci jeho chudoby, v práci Těla mrtvení, v práci velké trpělivosti jeho ctitelové (...) ctěme v ctnosti jeho následování, Noe nového Zákona, Františka, - 12s - 12d; pil víno František, však ne jako Holofernes, který že Vinum multum - víno mnohé pil, hlavu ztratil, pil víno František, však ne Vinum damnatorum - víno zatracencův jako Izrahel, pil víno František, ale s Alexandrem tři pinetní pokál, ale František pil víno Vinum libani - víno z Inbaských hor libých Božských milostí* - 5n; PP: *když zvěř lovil, sám*

uloven, když zvěř chytal, sám v plášti jako v leči chycen - 6n, vy pozdaleku, Bernard u samé archy stojí: vy zevnitř toliko, Bernard i co uvnitř je, spatřuje - 7n.

Posledním sugestivním řečnickým prostředkem je *pleonasmus* - nadbytečné vyjádření, opakování stejného významu. Příklady nacházíme pouze v textu PP: *otevřené jsou k poslouchání uší jejich - 5d*, a speciální případ pleonasmu, tzv. *tautologie* - dvojí vyjádření téhož, nacházíme v obou textech, když autoři promítají jednu osobu do druhé: OV: *ty v těle Noe a Noe v těle tvém figurován že jsi byl - 6n*; PP: *není tehdy pravda, že Maria v tobě a v tvém srdci, v tvých ústech přebývá a ty v její mysli, srdci a jazyku pozůstáváš? - 9n*. A v kázání PP ještě další příklady: *s slušnou poslušností - 4n, tělo pak každý jest, který tělo miluje, tělesný člověk každý jest, který s tělem zachází - 13d, život svůj skonati a z tohoto světa se odebrati - 22d.*

2. 2. 2. Emfatické specifické řečnické prostředky

Tyto umělecké prostředky řadí Komenský mezi tzv. větné figury. Jde vlastně o speciální větné typy - zvolání, otázky, oslovení, přímé řeči atd.

Podívejme se tedy, jak autoři využívají tzv. *exclamatio*, tedy zvolání. Samozřejmě jde o prostředek využívaný velmi hojně, uvádíme tedy jen nepatrnou část příkladů: OV: *O! cti a chvályhodný tak obnažený a tím Vínem napojený Duchovní Otče Františku - 5s, O! hrůza! O strachu! - 11n*; a také zvolání jako vsuvka: *a nemilosrdně, ach! kde jsi láska Otcovská! od vlastního Otce svého přetěžkýma železy ukován byl - 7n*; PP: *O veliké, o sladké jméno! Nejsladší celého světa učitel Bernard! O podivné jméno! - 2d, ach kýž je mně dovoleno, abych se mohl někde skrýti - 4s, O žel! O lítost! - 11d.*

Dalším prostředkem je řečnická otázka, tzv. *interrogatio*, opět velmi populární umělecký prostředek mající vzbudit pozornost posluchačů, ovšem v našem prvním kázání OV celkem neobvyklý, našli jsme jen tyto příklady: OV: *A duchovní, který má býti jako dva studniční okovy s nápisem: Tělo se čistí, když duše k nebi dychtí, ten má býti opilý? - 4n, co jest svět? pod Kainem byl polé mordy, pod Ezau zahrada závisi, pod Labanem stánek tvrdošijnosti, pod Nabuchodonozorem trůn pejchy, pod Holofernem propast ožralství, pod Saulem příbytek prchlivosti, pod Davidem studnice cizoložstva, pod Salomonem oudolí chlípnosti, než což jest nyní? - zkrátka - moře smradlavé - 4s, volajíc s Kristem Ježíšem: žízním: co? Duších spasení - 5s.* V posledních dvou příkladech je řečnická otázka doplněna i o řečnickou odpověď. Naproti tomu druhý text využívá řečnických otázek velmi hojně, opět jen některé

vybrané: *O Bernarde! Kdož tebe dostatečně podle tvých zásluh chváliti bude? Kdož tvou chválu slušně vysloví? - 3n, dovolte mně jenom, dovolte, abych se mohl někde skrýti. Než kam? Kde? Jak anebo do čeho? Co pak tu není žádný plášť, abych se mohl do něj zaobaliti? - 5n, Než k čemu to mluvím? Co to má býti? Snad od skořápky k jádru, od básně k pravdě chci přistoupiti - 6s, Než kde medle Bernard bude svůj plášť míti? Slyšte samého Bernarda odpovídati a nyní pravené slova vykládati: V tobě zůstává a ty v něm, ty jej odíváš a od něho oděná býváš. - 8d. Zde máme opět ve dvou případech i odpovědi a zároveň se v posledním příkladu objevuje další větná figura, a to přímá řeč, tzv. *prosopopeia*:*

OV: *Když vůni poníženosti (...) ucítil Pán, ihned Svatýmu Arciotci Františkovi, druhému nového Zákona Noe, připověděl: nikoliv více nebudu zlořečiti Zemi - 10s, Soud ten, který zpytující S. Agaton volal: raději bych člověkem nebyl, když patřím a zpytuji sobě Soud poslední. - 11s.*

PP: *Ach kýž jsem té rozkoše a té radosti oučasten, vzdychal a vzýval blahoslavený Conradus - 11n, O nebes královno, pravá matka řádu našeho, volá poznovu Conversus, co jest to pak tvá mateřská péče a starost o tvé syny? - 11d. Jde o exemplum a přesto vidíme, že pro dosažení co největšího účinku i v rámci tohoto příběhu autor využívá hodně zvolacích vět a řečnických otázek. A také Bernard mluví přímou řečí: *Jako někdy Job trpělivý smlouvu s očima, tak Bernard svými učinil, řka: Smlouvu jsem s očima mýma učinil, abych ani na pannu nepomyslil - 13n.**

Zbývá nám poslední oblíbený prostředek k oživení pozornosti a tím je *apostrofa*, tedy oslovení nepřítomných, fiktivních osob. U obou autorů opět běžně užívaná: OV: *Považ člověče - 10d, ach kam ty tenkrát se obrátíš, Hříšníče, který jsi mordoval s Kainem, záviděl s Saulem, pyšný byl s Amanem, kradl s Achanem, smilnil s Ammonem - 11s, Raduj se, o přesvatý Řáde Serafinský,(...) Plesej, pravím, o Řáde od Boha vyvolený! poněvadž ty pro Svátost tvého Arciotce jsi onen řebřík Jakobův, po kterým Synové tvoji v Anjelský nevinnosti nahoru vstupují s obětí našich žádostí a sstupují nám bídným a nuzným Synům Evy k pomoci. - 11d; PP: *O Bernarde! Tys div celého světa! Tvé přeslavné jméno ctí východ i západ - 3s, o dobře, dobře, můj milostivý králi Vladislave, znamenám příčinu tvého volání - 5s, O čistý mariánský služebníku! - 8d. Vidíme, že mnohá oslovení jsou zároveň věty zvolací, což je pochopitelné; oslovení, které je zároveň zvoláním, výborně plní funkci apelovou.**

Na závěr této kapitoly řadíme ještě dvě větné figury, které popisuje Komenský ve svém díle a my jsme je v našich textech také našli zastoupeny. Je to tzv.

correctio, napravení, oprava. Pomocí opravy autor zdůrazňuje, co je důležité, klade na to důraz: OV: *ne pro to samé, že tebe Dítě podivné, (lépeji řeknu může pro dospělých ctností dokonalost), Matka tvá Pica (...) v chlévě na svět zplodila; ani proto, že divotvorný Život tvůj předpovídajíc v městě Assis jeden hloupý Muž (kdo neřekne, že z Božského vnuknutí) kamkoliv šel, plášt' na zem prostíral, volajíc: Sic statutum est, Tak uloženo jest. Od koho? Nežli od Boha. Ale Noe v tvém Životě a tebe v jeho Těle spisovati nabízí mně Písmo Svaté - 6s; PP: an vidím v údolí jasném, měl jsem řícti plaském - 8s, ty ji rouchem, já dnes řeknu pláštěm, odíváš - 9n, byl pláštěm bílým, odpovídám, chci řícti panenským zaobalený - 15s (pozorujeme, že autor také někdy při opravování využívá synonyma), a co mluvím o rozkoši, an Conversus všecken truchlivý, všecken zarmoucený jest - 11s.*

V delším textu PP potom nacházíme prostředek, který Komenský nazývá addubitatio, tedy rozpakování: *a co jsem já proti těm a takovým a proti celému světu, abych se opovážiti směl nějakou chválou tvou dnešní slavnost zvelebiti. - 4n.*

2. 2. 3. Dramatické specifické řečnické prostředky

Jsou poslední skupinou řečnických figur, které význam kvantifikují, zintenzivňují, ale nemění. Jde o gradaci a kontrast.

Gradace neboli zesilování významu pomocí kupení slov využívá ve velké míře hlavně první text OV: *František v ouzku mnohých ouzkostí, v ouzku velkých trýznění, v ouzku nesčíslných protivenství, Koráb, to jest Duši svou, v ctnostech dokonati chtěl - 7n, po jaru léto, po pátku sobota, po květu ovotce, po životu smrt, po smrti jest Soud - 11n, všecko co činil, co myslil, opustil, jemu představí, dobré skutky jemu zmenší, Hříchy tisíckrát horší učiní, Božské milosrdenství jemu ztenčí, přísný hněv Božský rozmnoží, naděje k spasení že žádná nejní, ale zoufání že jest potřebné, raditi budou - 11n.*

PP: *Tvé hrdinské veliké ctnosti hlásají všichni národové, Tvou dnešní slavnost hlásají nejvyšší světa mocnáři (...) tobě se nakloňují císařův a králův koruny - 3s, lahodné slova, nečisté dotýkání, chlípné políbení hodné se vám zdají za čistotu? - 16s.*

Oba texty pak využívají spíše prostého výčtu, hromadění synonym, akumulace:

OV: *Mojžíše poníženosť se nezná, Eliáše horlivost již vystydla, čistota Josefa se zmizela, láska Samuele vypráhla, nevinnost Ábele je zavržena, Jeremiáše svátost vyhnána, střídmost Daniele pošlapána, trpělivost Joba vykořeněná, spravedlnost Joziáše*

vyhlazena - 4s, *žádající meč Sixta Papeže, kej Romula Arcibiskupa Machlinienského, kůl ohnivý Sidonia Biskupa, Kamení Felixa Kněze, rozpálené háky Irenea Jáhna, lvy Cerconta pod Jáhna* - 7s.

PP: *stříbro, zlato, kalichy, svícny, vornáty a jiné nejkrásnější chrámu ozdoby* - 10s, *dvory, špejchary, rybníky nový býti se spatřuji* - 10d, *naposledy vdova pentle, zlato, stříbro, šaty barevné až do konce odloží* - 19n.

Zdůraznění významu lze dosáhnout také tím, že se vedle sebe postaví dva protichůdné jevy. Potom mluvíme o k o n t r a s t u :

OV: *aby dokázal, že trpělivost jest ctnost ta, která Mojžíše k hodnosti a netrpělivost Amana na šibenici, tato Jonáše na břeh, ona faraona do moře, tato z žaláře Josefa, ona do želez Manašeša, tato v prostředek štěstí Joba, ona v rozmnožení bolesti Roboama přivedla* - 7s, *O! veliká Lásko Serafinská! Jako naproti tomu o! nebezpečnost jednoho každého Hříšníka!* - 10d.

PP: *Bernard archu úmluvy, Marii pannu, Ježíše nebeskou manu patrně spatřuje, vy stín toliko vidíte* - 7d, *O Bože! Jaký rozdíl! Bernard z vidění archy úmluvy prodloužil sobě živobytí (...)* a vy jste zemřeli - 8n.

Na závěr této podkapitoly je nutno poznamenat, že gradace a akumulace patří v obou kázáních k jevům velmi výrazným a téměř na první pohled povšimnutelným.

2. 2. 4. Názorné specifické řečnické prostředky

Nyní již přecházíme ke skupině odlišné od uměleckých prostředků předchozích. Do této doby jsme totiž neustále pracovali s významovou kvantitou, intenzifikací, ale kvalita významu se neměnila. Teď však začneme pracovat s významovými změnami. Zde se uplatňují umělecké prostředky, které známe také pod názvem tropy. Pracují s kvalitou významu tak, aby ho posluchači ozřejmily, znázornily několika způsoby.

Naše podkapitola nazývá tyto umělecké prostředky názornými, a proto začneme také tím nejjednodušším a nejnázornějším, a tím je p ř i r o v n á n í . V rámci přirovnání se explicitně (pomocí srovnávacího výrazu, většinou *jako*, méně pak *co* a jinými způsoby) přiřazuje jeden konotativní význam:

OV: *opilství jako pekelná studnice, kohokoli uchvátí (...)* nedá jemu k světu lásky bez velkého pokání se navrátiti - 4n, *František od něho jak zuřivého Lva (...)* řetězy *jak zločinec svázaný* - 7n, *množství tisícův d'áblů, kteří jak Lev zvěř, jak Loupež Leopard, jak vlk Beránka, tak oni se vši zuřivostí, lstí a hrůzou nevypravitedlnou všecko co činil,*

co myslil, opustil, jemu představí - 11n. Přirovnání jsou často také kupena do několikačlenných řad.

PP: *Marie vyvolená jako Slunce* - 8s, *a tak jak slunce spravedlnosti Krista Ježíše, tak Marie panny* **co** *slunce jasný a krásný obydlí, příbytek a dům jest* - 9s, **tak** *zohaveného, že by se i kámen nad ním mohl lítostí pukati* - 10n, **nad** *zlato byl Bernardovi vzácnější a dražší* - 12d. Zde jsme vybrali jeden tradiční příklad přirovnání a dva neobvyklé, kde jsme zvýraznili další srovnávací výrazy, které umožňují srovnávání jevů, a spojovací výrazy ve větě, kde je přirovnání vyjádřeno účinkem.

Složitějším prostředkem než přirovnání je *metafora*. Zde se již nejedná pouze o jeden, ale o více konotativních významů, které dané slovo či slovní spojení ve čtenáři vyvolává na základě vnější podobnosti obou jevů. Významnou skupinu metaforických spojení tvoří v obou textech taková spojení, kdy rozvíjené slovo (řídící substantivum) je konkrétní, avšak rozvíjí se abstraktem (neshodným přívlastkem) a teprve jako celek působí metaforicky (v několika případech je však rozvíjeno i abstraktem abstraktem):

OV: *co jest svět? pod Kainem byl* **polé mordu**, *pod Ezau* **zahrada závidi**, *pod Labanem stánek tvrdošijnosti*, *pod Nabuchodonozorem* **trůn pejchy**, *pod Holofernem* **propast ožralství**, *pod Saulem* **příbytek prchlivosti**, *pod Davidem* **studnice cizoložstva**, *pod Salomonem* **oudolí chlípnosti** - 4s, *těžkost železa mnohých protivných ouzkostí* - 7s, *Kříž přetěžký (...)* **protivenství nescíslných** - 7d, *sladkost mnohých ctností* - 10s.

PP: *střelou božského vnuknutí raněn byl* - 6n, *slunce spravedlnosti* - 9s, *světlem umění vašeho byli osvíceni* - 22s. Metaforická jsou také všechna pojmenování jednotlivých ctností, které autor označuje jako pláště: *plášť studu a čistoty, stydlivosti, pochvaly, milosrdenství, uctivosti* atd. Hlavně v prvním textu OV jsou pak takovéto metafory často kupeny do řad, jak vidíme v prvním příkladu.

Vybrali jsme také několik metafor větných, které nás zaujaly: OV: *skrže oheň (panenské čistoty) ten uhasil žádosti Těla a z potopy věčné svou nevinnou Duši vytrhl* - 9s, *ležel obnažený v sněhu d'ábla a na ohni Mouřenínce* - 5s. Zajímavější a nápaditěji rozvítené metafory však nabízí text PP: *panství větším dílem navrácené a skoro od starého pláště málo co se spatřuje, neb plášť celý nový se tu vidí* - 10s (pláštěm je myšlen opravený klášter), *jestliže téhož pláště podšívku spytuji* - 10s (dívá se pod povrch), *an se do čistotného džbánu kolomast neleje, co do nebe přichází, Duch čistý a ne tělo musí býti* - 13d, *naposledy vdova pentle, zlato, stříbro, šaty barevné až do konce odloží, neb jestli víno neprodává proč šenkyš vystavuje, jestli nechce ptáky chytat, proč lep*

nastavuje, vdova, která se kráší, ještě tělo své na prodej přednáší, zboží které se neprodává, zamyká se - 19n.

Podobně jako metafora funguje *metonymie*, zde se však mezi jednotlivými významy uplatňuje vnitřní souvislost. Zajímavou skupinou metonymií je zaměňování osob na základě společných vlastností v textu OV: *toho Vínem lásky Božské v dokonalých ctnostech napilého, chudobou a čistotou Panenskou obnaženého druhého Noe, Svatého Arciotce Františka* - 5s, *ctěme v ctnosti jeho následování, Noe nového Zákona, Františka, ten pěti ránama znamenáný druhý Kristus, náš potěšitel, Chama vysmívajícího, to jest naše všechny nepřátele* - 12d. Nacházíme však i další příklady: OV: *Tenkrát Koráb svůj, totižto Duši svou* - 7n; PP: *místo rynku musí pokoj a kostel milovati* - 18d.

Speciálním případem metonymie je tzv. *synekdocha*, kdy zaměňujeme celek za část či naopak. Několik příkladů jsme našli pouze v kázání PP: *ani mysl lidská dostatečně pochopiti ani jazyk lidský dokonale vysloviti nemůž* - 11n, *ani oko nevidělo, ani ucho neslyšelo* - 11n, *bude-li oko vaše sprosté* - 13s.

Mezi metonymie se řadí také *ironie*. My jsme našli pouze jeden, ale velmi hezký příklad pouze v kázání PP. Jde o narážku na hříšnost a následné těhotenství: *Před lidma za milého se styděl, jak s ním do kouta vlezou, kdy vyjít mají, nevědí a odtud pochází, že takové pokoutnice někdy šest neděl v koutě vězejí* - 17n.

Známy a oblíbený prostředek k oživení textu je *personifikace*, přiřazení lidských vlastností, činností neživým jevům: OV: *když na hlavu jeho Moudrost Božská rozmnožení milosti dle Salomona vysila* - 5s; PP: *čistota samotu hledá* - 19n. Našli jsme jen tyto dva příklady.

Jinou možností, jak podtrhnout kvalitu určitého významu je přirovnání pomocí protikladu, tedy *antiteze*: OV: *leží, leží František vínem plodící Panny po celým Těle zarděný, leží vínem zarděný, leží vína horkostí rozpálený, však ne ohněm tím, kterým Ruben, kterým Rahab, kterým Sichem, kterým Ammon, kterým Abimelech, nebo takovým ohněm kteří plápolají, ale ohněm, kterým František de Paula, František Xaverius, František Olympius, František á puero Jesu, František Boryás, František Fabryánus, František Xymenyus, František Tyciensis, František de Briones totižto: hoří František Ohněm Nebeským Panenské čistoty* - 9n-9s. To je krásný příklad, který obsahuje všechny části pravé antiteze: popření (ne takový oheň), uvedení na pravou míru (jiný oheň) a vysvětlení pravé skutečnosti (oheň nebeský panenské čistoty). V kázání PP se antiteze v pravém slova smyslu nevyskytuje.

Paradox je speciální případ antiteze - překvapivý, zdánlivě protismyslný výrok. My jsme našli příklad opět pouze v textu OV: *hoří František Ohněm Nebeským Panenské čistoty* - 9s. Představuje se nám zde tvrzení, že existuje-li oheň pekelný (viz kontext výše), existuje i oheň nebeský; *skrže oheň* (panenské čistoty) *ten uhasil žádosti Těla* - 9s; a takový oheň dokáže i hasit. Pokud je paradox ve formě jména a přívlastku, jde o oxymoron: OV: *v sněhu d'ábla* - 5s.

Velmi populárním prostředkem barokního stylu je i hyperbola, nadsázka, zveličování: OV: *, tak František v ouzku mnohých ouzkostí, v ouzku velkých trýznění, v ouzku nesčíslných protivenství, Koráb, to jest Duši svou, v ctnostech dokonati chtěl* - 7n, *v ty nejtuzší střídmosti za ty nejskvostnější hody měli* - 8d, *když František plný horlivosti Ducha Svatého jako Columbanus dřevo deset sáhů dlouhé jak péro lehké, Bernard sladkou vodu z hořké, Honoratus padající skálu státi učinil svýma Slovy, tak on v Krajínách těch, v těch Městech, v místech a Městečkách svýma slovy, ohně Ducha Svatého plným, hříšníky nad volovo těžší, nad žluč hořčejší, s jejich zkamenělým tak říká Srdcem k zatracení padající, zadržel* - 10s. Zde je dokonce hyperbolizace pomocí přirovnání.

PP: *tobě nejhluchnější slavnost činí Zem Vlašská, Niderlanská a Německá jakožto na čas svému nejmilejšímu hostu s největší zdvořilostí, tobě dnes největší službu prokazují celého světa města* - 3d. V tomto příkladu jsme si ukázali zveličením pomocí superlativů.

Na závěr této kapitoly jsme ponechali pro nás nejzajímavější názorný prostředek, který využívá přenášení významu, a tím je symbol. Symbol je vůči předchozím tropům specifický. Je sice spřízněný s metaforou či alegorií tím, že znázorňuje formou nějaký další obsah, ovšem zobrazuje vyšší skutečnost pomocí nižší analogické skutečnosti. Zvláště náboženské symboly obsahují hlubší náboženské pravdy, které lze takto stručně vyjadřovat. Ovšem výklad symbolů není jednoduchý, mohou být mnohoznačné, nebo se jejich význam v průběhu staletí změnil a jednotlivé výklady jednoho symbolu jsou někdy i protichůdné. Počátky užívání symbolů v rámci víry a náboženství sahají až k prvotní církvi, kdy si prostý lid „zjednodušoval“ metafyzické pravdy na symbolické obrazy a úkony, což bylo velmi praktické i vzhledem k neznalosti písma.⁵³

My jsme se v naší práci zaměřili na některé nejdůležitější symboly z obou kázání a představíme si jejich význam.

⁵³ Studený, J.: *Křesťanské symboly*, Olomouc 1992, s. 9-12.

Hned v úvodní části kázání OV se vyskytuje symbol studny, studnice: *opilství jako pekelná studnice, kohokoli uchvátí (...) nedá jemu k světu lásky bez velkého pokání se navrátiti*; a následuje: *duchovní, který má být jako dva studniční okovy* - 4n. Ve slovníku křesťanských symbolů nacházíme, že studna je symbolem očištění, nového začátku.⁵⁴ Pokud tedy máme *pekelnou studnici* jako opak této očišťující, funguje jako očištění od hříchu *studniční okov*, který hříšníka vytáhne. A tím by měl být duchovní. Ne náhodou tedy autor využívá právě studnice, a ne například pekelné jeskyně.

Dalším symbolem je koráb, loď. Je užíván ve smyslu Noemovy archy a v přeneseném významu jako duše: *Koráb svůj, totižto Duši svou* - 7n. Loď je symbolem životní pouti a duše je základem života. Dále je jako koráb označen svět: *S. Arciotec Serafinský František, který vyjdouce z Korábu, to jest z Světa, v moři hořkých falešností tonoucího* - 4d. To je ovšem zajímavé, protože loď by měla být symbolem útočiště věřících - loď církve, v níž věřící bezpečně proplouvají mořem tohoto světa.⁵⁵ To je ten základní výklad - i Noemova archa přežila zničení hříšného světa, ovšem nyní již ani tento koráb není útočištěm, a proto z něj František vystupuje; a tím se dostáváme k dalšímu symbolu – vína a vinice: *František, který vyjdouce z Korábu, to jest z Světa, v moři hořkých falešností tonoucího, nový Noe Nového zákona, nejenom počal plodnou vinici (Řád svůj svatý) štípiti k padající církve pozdvižení, jak svědčí Innocentius III., nejenom tu vinici dokonal štípiti hříšníkův k potěšení a Církve Kristové k zvelebení, (...) ale i taký František uchopíce Kalich onen, (...) pil víno František, (...) pil František Nebeskýma ctnostmi maje Srdce ozdobené. Slovem, pil víno - Vinum germinans Virgines - víno plodící Panny s kterým napojený stál obnažený před Biskupem Assiským, nahý nahého Krista následujíc, ležel obnažený v sněhu d'ábla a na ohni Mouřenínce věnec čistoty Panenské ukazující* - 5n-s. Podobně Noe po potopě: *Noe, který po vystoupení z Korábu štípíce vinici, vínem se opil a obnažený v stánu svým od vlastního syna svého Chama hanebně vysmán byl* - 4d. Víno je znamením života, bylo považováno za elixír nesmrtelnosti, symbol vinice je pak symbolem Hospodinovy péče o izraelský národ, který byl později přenesen na celou církev. Křestem se stává každý křesťan součástí boží vinice.⁵⁶ Tak se vinice obecně stává symbolem péče a založení vinice novým začátkem.

⁵⁴ Studený, J. : s. 288.

⁵⁵ Studený, J. : s. 165.

⁵⁶ Studený, J. : s. 330; a Hoffsümmer, W.: *Lexikon alter und neuer Symbole*, Mainz 1999, s. 127.

Poslední symbol, který jsme vybrali z textu OV, byl také již zmíněn v příkladech výše. Je to *n a h o t a*. Jde o symbol velmi mnohoznačný. Může znamenat nečistotu, ponížení. Tak je to zřejmě myšleno v případě Noema: *vínem se opil a obnažený v stánu svým od vlastního syna svého Chama hanebně vysmán byl* - 4d. Avšak v případě Františka, který: *stál obnažený před Biskupem Assiským, nahý nahého Krista následující, ležel obnažený v sněhu d'ábla a na ohni Mouřenínce věnec čistoty Panenské ukazující* - 5n, jde jistě o jiný smysl nahoty. Je to bezbrannost před vyšší mocí, které je odhaleno vše a nic jí nezůstane skryto, ale i vzdání se všech pozemských statků a dobrovolná askeze, pohrdnutí vším světským.⁵⁷

V druhém textu PP je samozřejmě nejvýznamnějším symbolem *plášť*, který je obsažen už v názvu kázání *Plášť v plášti*. *Plášť* je symbolem důstojnosti a vážnosti, ale také ochrany. Tento význam se uplatňuje právě v našem kázání - význam pláště jako ochrany Panny Marie, která pod ním ukrývá různé skupiny a stavy obyvatelstva. Existuje také scéna rozdělování plášťů svatým Martinem a plášť je jeho atributem.⁵⁸ Příběh rozdělování plášťů tedy není v tomto kázání původní. Autor však v kázání opatruje plášť také barvami a my se nyní tedy zaměříme na symboliku barev. Snad ještě předtím poznamenejme, že ochranný plášť Madony má barvu *m o d r o u*.⁵⁹

První plášť - **vznešenosti a poctivosti**, který dostávají mládenci je barvy *z l a t é*. Zlato je přímo v kázání spojováno se sluncem a to je velmi stará, ještě předkřesťanská platnost tohoto symbolu. Samozřejmě zlato jako nejvzácnější kov vždy označuje něco výjimečného. Pokud je tedy plášť této barvy věnován právě mládencům, je tato skupina nejdůležitější a je jmenována také na prvním místě. Zlatem zdobená jsou i bohoslužebná roucha. V křesťanství znamená zlato také lásku, věčnost a dokonalost.⁶⁰ Poctivost mládenců by tedy měla být dokonalá a věčná.

Pannám náleží plášť **stydlivosti** barvy *b í l é*. V křesťanské symbolice vyjadřuje, jak známo, nevinnost a čistotu, ale i světlo. Má vztah k absolutnu, k začátku i konci, proto se nosí na při narození, křtu, svatbě a v některých kulturách i ve smrti. Bílá barva patří také k Marii.⁶¹

Manželé dostávají společný plášť **uctivosti** barvy *t ě l n é*. Zde ovšem nenacházíme žádnou křesťanskou symboliku. Barva pláště je zmíněna až v průběhu

⁵⁷ Studený, J. : s. 190.

⁵⁸ Studený, J.: s. 231 a Hoffsummer, W.: s. 71.

⁵⁹ Lurker, M.: *Die Botschaft der Symbole*, München 1990, s. 148.

⁶⁰ Studený, J. : s. 344.

⁶¹ Studený, J. : s. 42 a Hoffsummer, W.: s. 128.

popisu manželského pláště v této souvislosti: *To ještě znamenejte, že je ten plášť barvy tělné, nebude dobře s ním se procházet a na slunce vycházet, sice by slunce vytáhlo barvu* - 18n. To je metaforické označení pro nevěru.

Vdovám náleží plášť **pochvaly** barev rozličných podle *oné ženy v Přísl. v k. posl.* - 18s. To je kapitola nazvaná *Chvála ženy statečné* a popisuje správné chování ženy, tady nacházíme, že její oděv je šarlatový.⁶² Červená barva má opět složitou a víceznačnou symboliku. V křesťanské symbolice znamená **Boží lásku**, ale i ochotu **trpět pro víru**. Na to upomíná červené roucho biskupů a kardinálů. Někdy je také chápána jako barva ženskosti, protiklad modré barvy vznešenosti a mužnosti.⁶³

Poslední je plášť **věrnosti** barvy fialové pro služebníky. Jako výsledek smíchání červené a modré je symbolem **umírněnosti** a **smíření**. Je spojována i s věrností.⁶⁴

Dalším významným symbolem, který jsme již zmínili výše v souvislosti se zlatou barvou, je slunce. V kázání je spojováno s Pannou Marií i s Ježíšem. Autor využívá biblického příběhu o obyvatelích města Bethsemes⁶⁵, které bylo starým místem kultu Slunce, a pokračuje: *že to slovo Bethsames, dům neb příbytek slunce vyznamenává a na den svatého Bernarda takové dle hvězdářův na znamení Panny vstupuje a do domu panenského se vydává, rozumím, rozumím, co to za slunce, co to za dům má býti, Maria vyvolená jako slunce (...) a tak jak slunce spravedlnosti Krista Ježíše, tak Marie panny co slunce jasný a krásný obydlí, příbytek a dům jest* - 9s. Primárně je slunce spojováno s Ježíšem a právě slovní spojení „slunce spravedlnosti Krista Ježíše“ bylo od středověku oblíbené. Příležitostně je symbol slunce spojován i s Marií. První křesťané učinili pohanský den slunce dnem Ježíšova vzkříšení, modlení probíhá směrem k vycházejícímu slunci a i kostely jsou většinou orientovány k východu. V širším slova smyslu označuje slunce křesťanské ctnosti - lásku, naději, čistotu a pravdivost.

V rámci metafor využívá autor také některá zvířata a my jsme zkoumali, zda i výběr právě těchto zvířat má nějaký symbolický význam, nebo šlo o výběr náhodný. Je to například j e l e n : *když zvěř lovil, sám uloven, když zvěř chytal, sám v plášti jako v leči chycen, (...) mám za to, že měsíce srpna (...) neb tenkrát jelen hbitý a dlouhověký jest nejlepší (...) nechme zatím jeleny se v lesích pásti (...) já z lesů na pole (...) vyjdu* - 6n. Jelen jistě nebyl vybrán náhodně, neboť je významným křesťanským symbolem.

⁶² Bible: Př 31, 10.

⁶³ Studený, J. : s. 55 a Hoffsümmer, W. : s. 91.

⁶⁴ Studený, J. : s. 77.

⁶⁵ Viz kap. Horizontální členění kázání Plášť v plášti (s. 33-34).

Protože zabíjí hady, byl učiněn symbolem Ježíše Krista či křesťana obecně. Díky své zízni, které si všimli vnímaví pozorovatelé, se stal také symbolem hledání a touhy po dosažení Boha, která je spojena s křestem a křestní vodou.⁶⁶

Dále čáp: *vy zatím sobě v paměť uveďte nad tímto okršlkem neb placem létající čápy, jichžto veliké množství rozptýlené pro psotu a rotu kacířskou, bratry (Plaské řeholníky) do předešlých obydlí z lesů shromážděli, tak vy sobě pomyslete, že jste z rozličných míst a měst spolu se mnou povolány - 5s. Čáp je pro mnoho kultur šťastným znamením, pro křesťany symbolem obnovení a návratu, zřejmě proto, že se pravidelně na jaře vrací ze svých zimovišť.⁶⁷ Tato symbolika našemu textu také odpovídá, neboť se i v dalších částech kázání mluví o novém rozkvětu kláštera, návratu mnichů a obnově jejich činnosti.*

Tímto bychom ukončili zkoumání řečnických prostředků, které pracují s kvalitou významu a s významovými změnami.

2. 2. 5. Nefigurální specifické řečnické prostředky

Poslední umělecký prostředek je specifický, není řečnickou figurou, ani tropem. Také on však obohacuje a hlavně potvrzuje význam skutečností vyřčených v kázání. Jedná se o citaci. Citace byla velmi oblíbeným prostředkem, jak zdůraznit smysl určitých pravd a zároveň dokázat jeho platnost pomocí dalšího zdroje. Zdrojem byla většinou Bible a díla církevních Otců.

Oba naši autoři citovali poměrně hojně, citace jsou většinou doplněny o zdroj a psány drobnějším písmem. Často je citát zaznamenán latinsky a následuje český překlad. Uvedeme si pouze některé příklady: OV: *Však rozjímající sobě k. 7. Gen. Kdežto Bůh všemohoucí poručil, aby Noe s celou svou čeledí z Korábu po dokonané potopě vyšel, přišel mně na paměť onen Patriarcha Starého Zákona Noe - 4d, upevnice vyřčení římského Mudrce: mel muscae, corvi cadavera, lupi praedam, nemo sequitur hominem. Med mouchy, krkavci mrchu, vlk loupež, žádný člověka nenásleduje; mohl opravdivě s trpělivým Jobem volati: Fratres mei praeterierunt me sicut torrens, dui raptim transit in convallibus. Bratři moji, pominuli mně jako potok, který prudce teče po oudolí. - 6d.*

PP: *Ten předrahý plášť poctivosti, milovníci, v 1. knize Mojžíšovy, v kapitole 9, mládenečkové Sem a Japhet spolu se mnou vám darují, kteří když viděli Svatého otce*

⁶⁶ Studený, J. : s. 104.

⁶⁷ Studený, J. : s. 54.

Noe obnaženého: Imposuerunt pallium humeris suis, & incedentes retrosum operuerunt verenda: Vzali plášť na ramena svá a kráčejíce spátkem přikryli otce svého a tváří byli obrázení, aby otce svého neviděli. - 14s.

V závěru této rozsáhlé kapitoly, pojednávající o kompozici a o řečnických prostředcích našich dvou textů, tedy provedeme již v úvodu avizované krátké srovnání.

Co se týče horizontálního členění, tedy rozdělení kázání na jednotlivé významové úseky, postupovali autoři obdobně, zvolili rozměrnější úvod, který naznačil témata vlastního textu a tato témata měla určité styčné body, které je spojovaly. Rozměrnější kázání *Plášť v plášti* obsahovalo témat více a autor využíval k jejich prolínání rozmanitějších a nápaditějších postupů, než autor textu OV. Kázání *Opilý vínem* bylo vystavěno v podstatě pouze na srovnání Noema s Františkem Serafínským, ale přesto se přecházení od jedné osoby ke druhé jevílo někdy jako neobratné a ne úplně vhodně související. Závěr je v kázání OV spíše tradiční, shrnující, obsahující poslední napomenutí pro posluchače, zatímco text PP využívá závěru metaforického, nápaditého, a na napomenutí rezignuje.

Vertikální členění textů, tedy využití uměleckých prostředků, přináší opět určité rozdíly mezi oběma texty. Přečte-li si čtenář obě naše kázání, zaujme ho jistě po stylistické stránce každého z textů něco jiného - v kázání OV převládá na první pohled především akumulace - kupení synonym, krátkých vět jako paralelismů, metaforických spojení, vlastních jmen apod. Dále je četná gradace, která souvisí často s hyperbolizací, a srovnávání protichůdných jevů, tedy kontrast. To vše jakoby na úkor tropů, které nejsou tak četné. Často bylo problematické najít alespoň jeden příklad jako zástupce do výčtu názorných uměleckých prostředků. Autor pracoval nejhojněji s přirovnáním, antitezí a metaforickými spojeními slov na bázi přívlastku.

Naproti tomu v textu PP jednoznačně převládá využívání řečnických otázek a vět zvolacích, které jsou buď oslovením, nebo imperativy, obracejícími se na posluchače. Poměrně časté je také opakování slov či významu (pleonasmus) a hromadění synonym. Méně než v textu OV se pracuje s kontrastem. Pokud se jedná o tropy, kázání PP pracuje s větším počtem metafor větných, které jsou rozmanité a zajímavé. Vedle nich je využita i metonymie a synekdocha, ovšem v menší míře. Celkově lze jednoznačně říci, že v rozměrnějším textu PP nacházíme uměleckých prostředků více a v rozmanitější podobě.

Z hlediska kompozice a stylistického zpracování se autor kázání PP jeví jako nadanější i zkušenější v práci s jazykem a s uměleckými prostředky.

III. HLÁSKOSLOVÍ

V druhé kapitole praktické části své diplomové práce se budeme věnovat porovnání hláskosloví ve našich dvou textech. Zaměříme se na některé nejvýraznější jevy a výsledky změn z období 14. - 16. století, které přetrvaly i v 17. a 18. století. Tyto jevy dále popíšeme a v závěru kapitoly vyhodnotíme. Metodicky budeme postupovat vždy od kratšího a staršího textu *Opilý vínem* (OV) k delšímu a mladšímu kázání *Plášť v plášti* (PP).

Jedním z nejpodstatnějších jevů ve zkoumaných textech je diftongizace $y > ej$. Je to změna, která se začíná objevovat v malé míře na konci 14. století a v následující době dokladů s provedenou diftongizací dále přibývá. Předpokládá se, že v jazyce mluveném byla diftongizace mnohem častější, než v jazyce psaném, byla provedena na většině českého jazykového území kromě nářečí východomoravských a slezskomoravských.

Tato změna se může projevit jak v koncovce, tak ve kmeni slova. Dnes je tento jev běžný pouze v nespisovném jazyce a objevuje se v obou jmenovaných případech. V době vzniku obou kázání nebyl jazyk ještě natolik normován ani kodifikován jako je tomu dnes. Barokní mluvnice připouštějí v některých případech změnu $y > ej$ (např. latinsky psaná mluvnice Jiřího Drachovského z roku 1660 ji uvádí v 1. sg. mužských adjektiv vedle tvarů nezměněných, tedy *hroznej* i *hrozný*, *vděčnej* i *vděčný*. Rovněž V. J. Rosa ve své latinské mluvnici *Čechořečnost seu Grammatica linguae bohemicae* (1672) připouští dvojí podobu adjektiva *krásný/ krásnej*. Jev se pokládal za správný ještě v jezuitských školách v 18. století).⁶⁸ Je možno říci, že tato hlásková změna se objevuje v jazyce psaném právě vlivem dobového mluveného jazyka, že do spisovné češtiny pronikají hlavně české nářeční jevy.

V prvním textu OV můžeme však tento jev objevit jen velice zřídka a právě jenom ve kmeni slova: *trůn pejchy* - 4n, *vejš* - 6s, *od svého strejce* - 7n. Všechny uvedené příklady se v textu objevují pouze jedinkrát. Slova „pýcha“ a „strýc“ se v diftongizované podobě objevují ve výčtu, který může být chápán jako expresivní, autor dává důraz na stupňování významu. „Vejš“ se objevuje v překladu z latinského citátu a je tedy zřejmě projevem zažitosti výrazu. V koncovce adjektiv složených, tvrdých se tato změna neobjeví ani jedinkrát, je tedy důsledně dodržován starší stav bez

⁶⁸ Upozorňuje na to Fr. Cuřín ve své knize *Vývoj spisovné češtiny*, Praha 1985, s. 60, 61, 63.

diftongizace, v podstatě dnešní spisovné tvary, a to i přesto, že Žáček Matěje Václava Štejera z roku 1668 připouští dvojí tvary v nom. a vok. sg. maskulina a Čechořečnost Václava Jana Rosy z roku 1672 dokonce ve všech tvarech adjektiv, kde je diftongizace možná.

V druhém kázání PP se změna projevuje také poměrně zřídka a opět téměř výhradně ve kmeni slova. Výraznou skupinou je změna v předponě *vý-*: *den vejroční slavnosti* - 1s, *vejřečnost* - 4n, *vejstrahu* - 4d. Dále jsou to potom změny v kořeni slova: *špejchary* - 10s, *srdce oplejvalo* - 11s, *blejskání* - 12s, *pejcha* - 13n, *nestejská* - 17s, *nebejvá* - 18n, *jaký prej mu plášť dám* - 19d, *zbejvá ovšem mnoho vícej* - 23n. Každý příklad se opět v textu vyskytl pouze jednou, není jich tedy mnoho, tvary nediftongizované jednoznačně převládají a nedá se ani vyvodit, zda autor tyto tvary užil záměrně. Spíše bychom se klonili k názoru, že byly užity náhodně. V jednom jediném případě je pak *-ej* užito v koncovce, a to před postfixem *-pak*: *jakejpak plášť* - 19d.

Celkově se tento jev v obou kázáních objevuje nevýrazně, autoři se shodně kloní ke „starší“ češtině, nářeční diftongizované tvary přetrvávající v mluveném jazyce se objevují pouze v omezeném množství.

Další hláskovou změnou, která se neprosadila ve spisovném jazyce, ale v obecné češtině je dodnes užívána hojně, je úžení *é > í*. Tato změna se opět zřídka objevuje v písemných dokladech ze 14. století, ale hojněji teprve ve století šestnáctém. Došlo k ní zřejmě působením o něco dříve proběhnuvší diftongizace *ó > uo*, jejímž vlivem samohláska *é* ztratila protilehlou zadní samohlásku, a inklinovala tak ke změně. Předpokládá se také, že *é* bylo vyslovováno velmi úzce, což způsobilo snadnější přechod do *í*. Nejpozději se změna prosadila ve slabice *lé*. Byla provedena opět na celém českém jazykovém území kromě nářečí východo- a slezskomoravských. Znovu jde o změnu, která se objevuje jak v koncovce, tak ve kmeni slova. Zde se s ní však právě v kmeni slova setkáme jen zřídka, především po *l*, což by mohlo být důkazem toho, že v 18. století už je změna provedena důsledně i ve slabice *lé*:

OV: *slz prolívání* - 11n; PP: *pohlídněte* - 10n, *kýž je mně dovoleno* - 4s, 11n; *míněj* - 18n (= *méněji* ve význ. méně).

Naproti tomu v koncovkách adjektiv se výše zmiňovaná změna objevuje v obou textech častěji. Jde především o koncovky adjektiv tvrdých, kde se *é* objevuje jako důsledek vzniku stažené deklinace přídavných jmen ve 2., 3. a 6. pádě sg.: m., n.: -ého, -ému, -ém, f.: -é, -é, -é; v neutru potom také 1. a 4. pád: -é, -é; a nakonec 4. pád -ého ve

spojení s maskuliny životnými. V pl. pak ještě v 1. pádě f a m. než.: -é a ve 4. pádě m. a f.: -é. Zde je ovšem jistě na místě připomenout, že Rosova *Čechořečnost* v těchto případech opět připouští dvojtvary a často uvádí tvar na *í* na prvním místě, zejména ve spojení se substantivy neživotnými: např. *dobrý, starý, peníze*⁶⁹. Štejer uvádí ve svém *Žáčku* také většinou obojí tvary, pouze v nom. a ak. sg. neuter nepřipouští zúžený tvar. Naproti tomu v ak. pl. mask. je uvedena pouze varianta zúžená.

Příklady z našich textů:

Nom. sg. neuter: PP: *všecko nový* - 10d.

Gen. sg. maskulin a feminin: OV: *svatýho arcioťce Františka(...)* *se nestrachujte* - 5s, *in Oratorio svatýho Urbana* - 10s, *z potopy obecný* - 9s. PP: *padesáte tisíc lidu obecnýho* - 8n, *tváře byl milostný* - 15n, *celý duše zdraví* - 23s.

Dat. sg.: maskulin OV: *svatýmu arcioťci Františkovi, druhýmu(...)* *Noe* - 10s.

Ak. sg. maskulin, neuter: PP: *jakožto králův příbuznýho* - 3s, *připodobnil jej a rovnýho učinil* - 4s, *na jednoho slepýho Žižku* - 9d, *nemějte mě za zlý* - 12s, 20n.

Lok. sg. maskulin, neuter, feminin: OV: *v novým zákoně* - 4d, *v počínajícím životě svým, světu, d'áblu a tělu odporným* - 6d, *po mnohým tyranským trýznění* - 7n, *po celým těle* - 9n, *na přejasným ohnivým voze* - 10n, *v hojným slz prolívání* - 11n, *v anjelský nevinosti* - 11d; PP: *v plášti Cistercienským* - 19d, *v Český Lípě* - 22s, *v plášti starým* - 22s.

Nom. pl. feminin a maskulin neživotných: PP: *a jiné ozdoby, že nový jsou, vypoví* - 10s, *jste pozvaný (panny)* - 16n, *a buďte vždycky hotový (panny)* - 16n, *před lidmi stavějí se mravný, ale v soukromí (...)* *jsou správný (panny)* - 17n, *nejsou zalíbený (panny)* - 17n, *měj v uctivosti vdovy, které pravý vdovy jsou* - 18s, *španělský pláště(...)* *jsou nešikovný* - 19d.

Ak. pl. feminin, maskulin neživotných i životných: OV: *tři ženské osoby, ve všem sobě podobný* - 8n, *takový strach padl na Madiánský* - 8n, *utiskal chudý vdovy* - 11s; PP: *vidím (...)* *jiné všechny svatý* - 4s, *myslím já svatý a světice Boží* - 6d, *špejchary, rybníky nový býti se spatřuji* - 10s, *skrže Duchem Svatým naplněný proroky* - 11s, *jestliže tak věrný služebníky máte* - 19s, *nemáte žádný zbytečný (pláště)* - 20n, *že snad na doktorský pláště se ptám* - 20s, *mějte je skrytý (pláště)* - 21s.

Přehled příkladů je dostatečně průkazný, a můžeme tedy vidět, že u adjektiv se úženi nejhojněji vyskytuje v genitivu a lokálu sg. a v nominativu a akuzativu pl. v textu

⁶⁹ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*, Praha 1985, s. 62.

PP, zatímco v OV spíše výjimečně. Nominativ a dativ singuláru zůstává úženi v obou textech téměř úplně ušetřen - ve výchozích textech bylo nalezeno vždy pouze po jednom příkladu.

Dále se stejný jev vyskytuje také u zájmen, která se skloňují podle adjektiv tvrdých, především u vztažného zájmena *který*, s nímž bylo nalezeno nejvíce příkladů:

Lok. sg. maskulin: OV: *ten, v kterým on s čeledí jest přebýval* - 6n, *žebřík Jákobův, po kterým* - 11d; PP: *ten plášť najdu, v kterým* - 9n.

Nom. pl. feminin: PP: *, panny, který před lidmi* - 17n, *straky, který* - 21s.

Ak. pl. feminin: PP: *že bolesti, který přišly, umenšil* - 15d.

Ak. pl. maskulin: *a kdo je vypočte, který jste vy vyučili* - 22n.

U přívlastňovacích zájmen *můj, tvůj, svůj* se úženi projevilo v :

Gen. sg. maskulin: OV: *zásluhy tvýho arcioťce* - 11d.

Dat. sg. maskulin: PP: *tvýmu plášti* - 21n.

Ak. sg. maskulin: PP: *nyní by mnohá ráda svýho manžela Bernardu odevzdala* - 17s.

Lok. sg. maskulin, neuter: OV: *v počínajícím životě svým* - 6d; PP: *na místě mým* - 15s, *na stole svým* - 22d.

Jednou se vyskytlo úženi také u záporného zájmena *žádný*, ukazovacího *takový* a neurčitého *jakýkoliv*:

Nom. pl. maskulin: PP: *ať jsou nedostatky jakýkoliv* - 18n.

Ak. pl. maskulin: PP: *nemáte žádný, zbytečný (plášť)* - 20n, *vždycky nosíte takový (plášť)* - 21d. Ve dvou případech potom u řadových číslovek skloňovaných tvrdě: OV:

Dat. sg. maskulina: OV: *druhému (...) Noe* - 10s; PP: *a tu ani z jedný strany ani z druhý nebejvá dobře* - 18n.

Tato změna se potom objevuje v kázání OV pouze u syntaktických adjektiv ve větne pozici přívlastku, ve druhém textu však i na místě, kde adjektiva fungují jako součást přísudku jmenného se sponou, což bylo myslím hojnými příklady výše dostatečně zdokumentováno.

V obou výchozích textech se pak objevují zajímavé příklady, kdy je v jedné větě užito několika adjektiv, vztahujících se ke společnému substantivu, přičemž některá zachovávají starší, pro nás spisovný tvar a jiná jsou ve tvaru zúženém: OV: *tři ženské osoby(...), ve všem sobě podobný, (...) který takto pozdravily* - 8n, *k Stvořiteli svému se snášel, v kterým přebývá* - 7d; PP: *vidím v jednom Bernardu jiné všechny svatý* - 4s, *a jiné ozdoby, že nový jsou, vypoví* - 10s, *měj v uctivosti vdovy, které pravý vdovy jsou* - 18s.

Pokud bychom hodnotili texty jako celky, objevuje se úženi spíše zřídka - ve většině případů se oba autoři drží spíše starších neúžených tvarů.

Poslední významnou hláskovou změnou je diftongizace *ú* > *ou*. Je to hlásková změna, která probíhala paralelně s diftongizací *ý* > *ej*, tedy zhruba od konce 14. století a dnešního územního rozsahu dosáhla v 16. století. Opět neproběhla v nářečích východo- a slezskomoravských.⁷⁰

V analyzovaných textech jsme tuto změnu pozorovali jak na počátku slova, tak uprostřed či na konci slova. Příznaková je z dnešního pohledu diftongizace v náslovné pozici, protože později nebyla přijata do normy spisovného jazyka. V našich textech se dokonce vyskytuje pouze u určitých slov, která se vícekrát opakují. Je to především slovo „údolí“: OV: *oudolí* - 4s, 6d, 12n; PP: *oudolí* - 2n, 5d, 6d, 7n, 8s. Dále u slov *úcta*, *úzkost*, *účasten*: OV: v *ouctu mnohých ouzkostí*, *ouctu (...)*, *ouctu (...)* - 7n, *ouzkostí od otce* - 7s, v *ouzkostech* - 8d, *hříšníka ouzkosti postaveného* - 11n, *té síly oučasten* - 7s; PP: *oučasten* - 11n. Dále pak také v případech: OV: *outrpnost* - 8s; PP: *ouřadu* - 23s. Uprostřed a na konci slov je diftongizace důsledně provedena - ani v jednom z textů jsme nenašli příklad starší nediftongizované podoby s *ú* ve kmeni či na konci slova.

Na závěr bychom zmínili dnes široce rozšířený mluvenostní jev, kterým je tzv. protetické *v-*. Tato souhláska, objevující se v proudu řeči před samohláskou *o*, je doložena ze 14. století a do 16. století se její užívání rozšířilo až na hranici východní Moravy.

Ve zkoumaných textech se ovšem vůbec nevyskytuje, až na jedinou výjimku v kázání OV: *nad volovo těžší* - 10d; a dva případy v kázání PP: *vokenici neotvírejte* - 13s, *svícny, vornáty a jiné nejkrásnější chrámu ozdoby* - 10s. U těchto příkladů je zajímavé, že se v bezprostřední blízkosti objevují další slova začínající na *o-* (*neotvírejte* - po záporce; *ozdoby*), ale u nich už protetické *v* užito není.

V kapitole o hláskosloví jsme sledovali čtyři významné hláskové změny, které proběhly ve 14. - 16. století a všimli jsme si, nakolik je respektovaly psané texty určené ovšem k poslechu. Ačkoli do té doby byla sepsána řada mluvníc o češtině,

⁷⁰ V psané podobě je diftong zaznamenáván jako *au* či méně často jako *av*, *aw*. V našich textech důsledně pomocí *au*. Johann Wenzel Pohl ale již prosazuje ve své gramatice (poslední vydání z r. 1783) psaní *v* (které odpovídá vyslovenému *ú*) v náslovné pozici a *ou* uprostřed slova. Tento způsob zápisu se však prosazuje až v polovině 19. století.

nebyla ještě pevně stanovena norma spisovného jazyka, kterou by se měl psaný jazyk vždy řídit, a samozřejmě existovaly dublety tvarů změněných a původních, což se promítlo i do našich dvou vybraných kázání.

U všech čtyř zkoumaných hláskových změn sice byl nalezen určitý počet příkladů, ale z celkového pohledu vždy převládá „starší“ podoba češtiny, tedy tvary nezměněné. Nejvýznačnějším rysem našich textů z hlediska hláskosloví se stala problematika skloňování přídavných jmen tvrdých a jiných slovních druhů téže deklinace. Zde se totiž silně promítají hned dvě hláskové změny ($y > ej$ a $e > i$) ve skloňovacích koncovkách, což bylo zdokumentováno mnoha příklady a utvořilo nejpodstatnější část ve zkoumané problematice hláskosloví.

Přesto ale, jak již bylo řečeno, v celkovém výčtu adjektiv a adjektivně skloňovaných slovních druhů zůstávají tyto případy v menšině, stejně jako v případě ostatních dvou hláskových změn, kdy příkladů nebylo nalezeno mnoho a tvoří jen malé procento z celkového počtu tvarů, kde změna mohla být potenciálně provedena, ale autor se přiklonil k podobě původní. Oba autoři tedy zachovávají spíše starší hláskoslovný stav, jen občas jako by se jim do textu „vloudil“ změněný, nářeční, diftongizovaný tvar.

IV. MORFOLOGIE

Po analýze hláskosloví jako nejnižší jazykové roviny se nyní dostáváme ke zkoumání tvarosloví příkladových textů. Zaměříme se především na jevy, které jsou z hlediska současného stavu jazyka příznakové - navazují tedy na předchozí jazykový vývoj a ukazují tendence dalšího směřování, které byly zčásti zastaveny příklonem obrozenců k humanistické podobě českého jazyka. Postupovat budeme podle pořadí jednotlivých slovních druhů se zaměřením především na ohebné slovní druhy a jejich tvary v rámci skloňování a časování. Příklady budou vždy doplněny udáním stránky textu a nadále budeme využívat zkratky OV pro text *Opilý vínem* a PP pro text *Plášť v plášti*. Výčet příkladů bude vždy úplný, pokud nebude uvedeno jinak. Jelikož se má jednat o jazykové srovnání obou textů, budeme výčet příkladů doplňovat také o srovnávací komentáře.

4. 1. Podstatná jména

M a s k u l i n a:

G sg: V obou kázáních se do určité míry projevuje konkurence u-kmenových a o-kmenových koncovek u maskulin neživotných. Stává se, že i v takových případech, kde současná čeština preferuje starší o-kmenovou koncovku *-a*, se v textech vyskytuje u-kmenové *-u*:

OV: *do jednoho ošklivého sklepu* - 7n.

PP: *nedaleko od potoku Střely* - 6n; *bud' živ tvýmu královskému plášti neb klášteru k zvelebení* - 21n.

V kázání PP se pak v jiné souvislosti u téhož slova vyskytuje původní o-kmenová koncovka: *do kláštera se podívati* - 21s.

Rosova *Čechořečnost* uvádí pro tento druh deklinace pouze vzor *strom, -u*. Také *Žáček* připouští pouze koncovku *-u*; uvádí vzory *zvon, -u; statek, -u*.

Ve skupině maskulin životných je kolísání v koncovce genitivu podle tvrdého, nebo měkkého skloňování (*-a x -e*). U jmen končících na *-l* nacházíme genitiv vlastních

jmen na *-e*: OV *nevinnost Abele* - 4s, *láska Samuele* - 4s, *střídmost Daniele* - 4s. V PP potom: *nedostatky manžele* - 17s.⁷¹

Naopak u jiných proprií je proti očekávání *-a*: OV: *kamení Felixy kněze* - 7s; PP: *lékař Alfonsa krále španělského* - 20d. K deklinaci těchto cizích vlastních jmen se vyjadřuje ve své třídílné *Historické mluvnici jazyka českého*⁷² Jan Gebauer. Jména končící na *-l* se přiřazují ke vzoru měkkému „oráč“, protože je toto koncové *l* vnímáno jako měkké. Jak se ale postupně stíral rozdíl mezi *l* a *ḷ*, přecházela tato jména ke vzoru tvrdému nebo dodnes kolísají. Propria končící na *-s*, popř. *-x* mají genitiv končící na *-e* podle měkkého skloňování, koncovka *-a* je novější a prosazovala se vlivem východních nářečí, protože tam má i měkký vzor „oráč“ tvrdou koncovku *-a* v genitivu - tvrdé a měkké vzory nejsou rozlišeny tak, jako v nářečích českých a ve spisovné češtině.

V sg: U životných maskulin jsme našli pouze jediný archaický jev, palatalizaci před *-e*: OV: *hříšníci* - 11s. Je to starší o-kmenová koncovka, která palatalizuje velární souhlásku.⁷³ Jde ovšem o frekventované slovo, kde se dodnes v náboženském kontextu zachovává tato archaická podoba.

L sg: Zde se u neživotných maskulin může uplatnit o-kmenové *-ě* nebo u-kmenové *-u*. Rosova *Čechořečnost* připouští obě koncovky, zatímco *Žáček* uvádí jen *-u*. OV: *v korábě* - 8s, *v dubě* - 8d, *po životu smrt* - 11n; PP: *v chrámě* - 1s.

Nesklonná zůstávají v singuláru maskulin vlastní jména *Ezau* a *Noe*: OV: *pod Ezau zahrada závisti* - 4n, *ty v těle Noe* - 6n.

N pl: V této kategorii je příznaková především koncovka *-ové* u maskulin neživotných:

OV: *všecky hříchové* - 12n; PP: *národové* - 3s, *narcisové* - 13d, *nečistcové* - 13d.

Dále se koncovka hojněji než v současném jazyce vyskytuje u jmen životných zakončených na *-l*: OV: *volové* - 5d, *ctitelové* - 12s; PP: *učitelové* - 16d; *apoštolové* - 16d, *manželové* - 17s.

Je preferována u jmen, kde by koncovka *-i* způsobovala palatalizaci: PP: *Čechové* - 6s, *ptáčekové* - 14n, *mládenečkové* - 14s.

Substantivum *luterián* (adaptované příponou *-ián*) má v nominativu pl. hovorovou podobu PP: *Lutriáni* - 18s. Jména utvořená příponou *-an* mají v nom.pl. koncovku *-é*: PP *pohané* - 6s.

⁷¹ Deklinace jmen zakončených na *-l* je kolísavá i v současné češtině, kodifikace často připouští oba tvary genitivu.

⁷² Gebauer, J. : s. 79-82.

⁷³ *Čechořečnost* uvádí pro V sg. pouze *pane*, ale *Žáček*: *zemane*, *Poláku*.

Lze říci, že v kázání PP je koncovka *-ové* v této kategorii preferována.

G pl: Zde pozorujeme distribuci koncovky *-ů* a její starší varianty *-ův*. V obou textech je hojnější starší koncovka *-ův*. Uvádíme jen některé příklady:

OV: *hříšníkův k potěšení* - 4d, *víno zatracencův* - 5n, *skřípění zubův* - 8d, *radost anjelův* - 11d.

PP: *rozdávání rozličných plášťův* - 1s, *císařův a králův koruny* - 3s, *z lesův* - 5s, *dle hvězdářův* - 8n, *od kacírův, Švejdův, buřičův* - 10n.

Výjimečně se však objevuje i koncovka *-ů*, někdy zkrácená:

OV: *dřevo deset sáhu dlouhé* - 10s, *do skvostných kousku* - 8d, PP: *slávu (...) velebných synů* - 5n, *z lesů* - 6s, *množství hříchů* - 18n, *do jiných klášterů* - 21d.

Zajímavé jsou kombinace více genitivů, kde se objevují obě koncovky. V obou textech jsme našli po jednom případě: OV: *množství tisícův d'áblu* - 11n (-u je krátké); PP: *papežských plášťů, biskupských pluviálů neb plášťův* - 20s.⁷⁴

A pl: Kolísání ve skloňování substantiv zakončených na *-l* se projevuje i v plurálu:

PP: *manželky nechtěly-li jsou o manžele přijíti* - 17s.⁷⁵

V pl: Zde se opět jedná o distribuci koncovek *-ové/ -i/ -é*. Našli jsme pouze jediný zajímavý příklad: PP: *ať se vám nestejská, páni manžele* - 17s (se zkrácenou koncovkou).

L pl: U maskulin je původní o-kmenová koncovka *-ích* ještě dodržována ve větší míře než v současné češtině: PP: *i co je vám po kozlích* - 16n, *v Plasích* - 5d, 9n, 9d, 14n, *v lesích* - 6s, *v Rakousích* - 19d, *v Uhřích* - 22s.

Jako neutrální chápeme koncovku *-ech*, původně u-kmenovou: PP: *na prsech nejčistší panny* - 14n. (Není dodržen duál, nýbrž je utvořen plurál od maskulina *prs*).

Do plurálové deklinace proniká a-kmenová ženská koncovka *-ách*: PP: *ve snách* - 5n, 9n.⁷⁶

I pl: V 7. pádě jsme zaznamenali pronikání ženské koncovky *-ami*, případně duálové koncovky *-(a)ma*: OV: *do skvostných kousků našemi zubami kousati nebudem* - 8d. U maskulin jsme našli pouze tento jediný příklad.

⁷⁴ Rosova *Čechořečnost* už koncovku *-ův* vůbec nepřipouští, *Žáček* ji připouští jako alternativu pouze u maskulin životných. V textech jsme ji však našli hojně jak u životných, tak u neživotných jmen.

⁷⁵ SSČ připouští v A Pl. koncovku *-e* i koncovku *-y*.

⁷⁶ Rosova *Čechořečnost* připouští pro maskulina pouze koncovku *-ích*, Štejerův *Žáček* uvádí u životných pouze *-ích*, ale u neživotných připouští alternativu *-ech*: *v těchto zvonech a statcích*.

F e m i n i n a:

Singulár má pravidelné tvary.

G pl: Zde se ve dvou případech dostalo do genitivu plurálu za koncovku *-í* ještě *-ch*, patrně vlivem adjektivní deklinace, kde se v G pl. *-ch* nachází:

OV: *vždy si jistě žíznil volajíc s Kristem Ježíšem sitio žízním: co? salutem animarum, duších spasení - 5s; PP: na prahu dveřích kostelních - 7n, podobně: z rukouch - 16s, do rukouch - 19s. Ale v kázání PP je správné zakončení: z rukou - 18s.*

A pl: Substantivum *muka* tvoří tvary pravidelně podle vzoru *žena*: PP: *mučedlnice své skladou nástroje a z nich pošle hrozná a přeukrutná muky - 16d.*

L pl: V jednom případě se objevuje tvar podle i-kmenového skloňování u slova *práce*: PP: *ve vašich (...) pracech - 21d. Duálový tvar slova ruce je dodržen: PP: v rukou - 19s.*

I pl: Vedle spisovné koncovky *-mi* se u feminin ve větší míře než u maskulin prosazuje duálová koncovka *-ma*:

OV: *naplňuje svět lidma těma - 9s, pěti ranama znamenáný - 12d; PP: před lidma - 17n, s svýma děvečkama - 18d.*

N e u t r a:

Také u neuter se v singuláru nevyskytují žádné zvláštní tvary.

L Pl: I sem proniká progresivní koncovka a-kmenů *-ách*:

OV: *na svých ramenách - 7s, v městečkách - 10d; PP: na svých bedrách - 18d.*⁷⁷

I pl: Do instrumentálu neuter koncovka *-ma* vůbec nepronikla ani v jednom z tvarů.⁷⁸

Nesklonné zůstává v singuláru slovo *evangelium*: PP: *co v dnešním evangelium poznamenáno - 5d.*

4. 2. Adjektiva

V rámci slovního druhu adjektiv jsme sledovali především tendenci k unifikaci koncovek v mluvnické kategorii nominativu i akuzativu plurálu. Jelikož se toto směřování částečně kryje s úžením *é > í* (v plurálu maskulin neživotných a feminin),

⁷⁷ Zde je zajímavé, že Štejerův *Žáček* uvádí pro neutrum pouze vzor *tele* (L pl. pouze *telatech*), ale *Čechořečnost* uvádí vzor *slovo* a tvary lokálu plurálu *slovích, -ech, -ách*, tedy povoluje o-, u- i a-kmenovou koncovku.

⁷⁸ Také obě barokní gramatiky připouštějí pouze koncovku *-y*.

odkazujeme také ke kapitole *Hláskosloví*. Zde si všimneme pronikání této tendence do kategorie plurálu maskulin životných a neuter⁷⁹:

M a s k u l i n a:

Pouze v kázání PP v případech nevyjádřeného podmětu: *že jste(...) spolu se mnou povoláný* - 5s, *máte býti spojený* - 17d; dále i tam, kde podmět vyjádřen je, ale je od adjektivního přívlastku vzdálen: *ještě jiní právě božský nazvaní* - 21n (zde dokonce v jednom případě unifikováno a v ostatních ne, autor se chtěl zřejmě vyhnout palatalizaci). Jinde však odlišení rodu naopak dodržel: PP: *pracovní v církvi dělníci* - 6s, *Bethsamičtí* - 7n.

Kázání OV obsahuje zajímavý případ - v plurálu jmenné části přísudku vztahující se k mužskému rodu je užitá koncovka *-é*: *ale ohněm, kterým František de Paula, František Xaverius, František Olympius (...) rozpálené byli* - 9s.

N e u t r a:

U neuter se prosazuje jednak koncovka *-é*, zřejmě podle feminin, jednak zúžený tvar na *-ý*, který později převládá jako unifikovaná adjektivní koncovka všech rodů v nom. a ak. plurálu. Doklady nacházíme v obou textech. Jednoznačně však převládá koncovka neuter, která je kodifikována i v současné spisovné češtině, tedy *-á*. V kázání OV se pak objevují dva příklady s ženskou nezúženou koncovkou (*-é*): *křídla své* - 7s, *na své ramena* - 7s; a dva příklady s unifikovaným *-ý*:

žádný teplý jídla - 8d *slova anjelský* - 9s. V kázání PP se objevuje pouze *-é*, a to výjimečně - ve dvou případech: *nyň pravené slova* - 8d, *ty slova* - 8d, *lahodné slova* - 16s.⁸⁰

Vedle této unifikační tendence jsme se zaměřili také na sledování adjektiv individuálně přívlastňovacích a na pronikání složené deklinace do jejich skloňování. Dokladů není mnoho, ale přesto lze vysledovat, že určité směřování existovalo už v této době.⁸¹ Silněji bylo využíváno autorem kázání PP, v kázání OV jsme našli pouze jeden příklad:

OV: *hříšníkův k potěšení a církve Kristové k zvelebení* - 4d.

⁷⁹ Zařadili jsme sem i příklady, kdy se unifikace dotýká koncovek zájmených.

⁸⁰ Štejerův *Žáček* připouští koncovku *-ý* pouze u plurálu feminin, Rosova *Čechořečnost* ji pak uvádí jako alternativu pro všechny rody stejně tak jako jednotný plurál zájmena *ten* - ve všech rodech je *ty*.

Adjektivní koncovku *-é* pro neutra však nepovoluje ani jedna z obou mluvníc.

⁸¹ Rosova *Čechořečnost* uvádí složené tvary přívlastňovacích adjektiv jako alternativu (s. 100).

PP: *na poli Kristovém - 6d, podobná Bernardové radosti - 7d, kdo miluje svět, není lásky Otcovy v něm - 13n, v I. knize Mojžíšovy - 14s, Bernardová čistota - 15s, od Králového Hradce - 22n*. Poslední příklad je specifický - neshodný genitivní přívlastek *králové* byl postaven do antepozice a tvoří tvary podle mužské deklinace složené. Chová se tedy jako relační adjektivum od substantiva *král*.

V instrumentálu plurálu se pak v koncovce adjektiv, případně i zájmen výrazněji než u substantiv projevuje pronikání duálové koncovky⁸²: Zdá se, že její pronikání bylo velmi silné, neboť se u adjektiv a rodových zájmen objevuje častěji než u substantiv. V současné běžné mluvě je jediným a pro všechny tři rody společným zakončením substantiv i adjektiv.

OV: *nebeskýma ctnostmi maje srdce ozdobené - 5n, přetěžkýma železy ukován byl - 7n, moc nad nima - 9n, padající skálu státi učinil svýma slovy - 10d, svýma slovy ohně Ducha svatého plnýma - 10d*; PP: *jako vy tak Bernard mezi Svatýma - 7d, mezi všema - 18d*. V kázání PP se pak objevují zajímavé případy, kdy ve větě stojí dvě adjektiva (příp. zájmena) daleko od sebe a každé z nich má jinou koncovku: *s jinýma šestnácti z královského rodu pošlými pannami - 16s, jako někdy Job trpělivý smlouvu s očima, tak Bernard svými učinil řka: smlouvu jsem s očima mýma učinil - 13n*. Určitý vliv zde hraje i sousedství substantiva, v tomto případě jedině možného duálového tvaru *očima*.

Za progresivní považujeme také využití adjektiv *rovný, hodný* ve složeném tvaru tam, kde jde zjevně o význam, pro který se ještě i v současné češtině využívá archaického jmenného tvaru *roven, hoden*, tedy ve smyslu *stejný* resp. *zasluhující si něčeho*:

PP: *vaše radost není rovná a podobná Bernardové radosti - 7d, plášť tak skvostný, že jemu v království našem sotva který bude rovný - 10s, jestliže bratři moji hodní nejsou syna tvého zření (...) aniž já se za hodného můžu pokládati - 12n*.

⁸² Opět řadíme i příklady, kdy jde o koncovku zájmennou.

4. 3. Zájmena

O s o b n í:

V rámci zájmen osobních existuje v obou textech výrazná tendence k užívání delších tvarů všude, kde je to možné. Především potom u zvratného osobního zájmena *se*, dále pak u zájmen *ty*, *on*:

OV: *ta (...) trůn sobě (...) oblíbila* - 6n, *jest sobě vinšoval* - 7s, *ne pro to samé, že tebe (...) matka tvá Pica (...) na svět zplodila* - 6s, *nedá jemu k světu lásky bez velkého pokání se navrátiti* - 4n, *a jemu na něm oběti obětoval* - 10n, *dobré skutky jemu zmenší* - 11n.

PP: *vy zatím sobě v paměť uveďte* - 5n, *tak vy sobě pomyslete* - 5s, *Bernard prodloužil sobě živobytí* - 8n, *vemte sobě tehdy ten plášť* - 14n, *jak oni velice sobě (...) toho zlatého pláště šetřili* - 14n, *ona Řád cistercienský nad jiné sobě váží* - 14s, *vy sobě cizí nežli vlastní ženy vážíte* - 18s, *příklad sobě vemte* - 18d, *co vy sobě asi myslíte* - 20n, *a věčně tobě sloužiti* - 11n, *když jemu jistá žena žehnat chtěla* - 15n, *a až do Vídně jemu k službě byli* - 22d. Ani v jednom z textů jsme nenalezli krátkou podobu zvratného zájmena *se* ve tvaru *si*.

V některých případech je zvratné zájmeno *se* užito nadměrně ve srovnání se současnou češtinou: OV: *rozjímající sobě* - 4s, *rozvažující sobě* - 7d; PP: *rozjímaje sobě* - 10d, *tam sobě hořekuje nevěsta jedna* - 15d. Nebo ve zvláštní vazbě: OV: *nepomůže-li sobě hodným pokáním* - 4n, *aby sobě věrného přítele viděl* - 6d (přítele, který mu bude věrný).

P ř i v l a s t ň o v a c í:

Nejnápadnějším znakem v oblasti přivlastňovacích zájmen je absence užívání zvratného přivlastňovacího zájmena *svůj* při identitě vlastníka a původce děje ve větách, kdy je přísudek v 1. a 2. osobě:

OV: *přiznávám se, že v vidění mém duchovního toho opilého (...) na první pohlednutí jsem se zděsil* - 4s, *až umru, neodstoupím od nevinnosti mé* - 9s, *poněvadž ty pro svátost tvého Arciotce jsi onen žebřík Jakobův* - 11d.

PP: *znamenám příčinu tvého volání a mého sem z Prahy i mých poslouchačův povolání* - 5s, *abych (...) předrahý plášť (...) mým poslouchačům (...) obětoval* - 5d, *a s tím vinšem začínám řeč mou* - 5d, *kteř bych mým laskavým poslouchačům darovati mohl* - 8s, *proč syna tvého nehodného zde na světě tak dlouho zanecháváš* - 11n, *proč tvému*

vazalu a poddanému místečka v **tvém** království nebeském nepřeješ - 11n, že ani jedinkého z **mého** Řádu nespátruji - 11d, proč bys přáti neměla **tvým** milovníkům - 11d, obrať (...) ke mně oči **tvé** milostivé a **tvé** milosti mně popřej - 12n, abych taky **mou** přípověď laskavým **mým** poslouchačům splnil - 12s, smlouvu sem s očima **mýma** učinil - 13n, že se přikrýváš před **tvým** milým - 15d, muži, milujte ženy **vaše** - 18n, které bych ještě mohl (...) aspoň **mým** laskavým poslouchačům předložit - 20s, buď živ **tvým** velebným synům (...) k potěšení (...) **tvým** poddaným k ochraně a zastání - 21s, proč v erbu **vašem** hvězdy máte - 22n, který jste vy vyučili a pláštěm **vašeho** umění přidili - 22n, ale ne **mé** živobytí než kázání **mé** dokonám - 23n. Toto je úplný výčet příkladů; pro 1. a 2. osobu nepoužili autoři vhodný tvar zvratného zájmena ani jednou, naopak ve 3. osobě je zvratné zájmeno *svůj* užito vždy správně.

Obzvlášť zajímavý je příklad, kdy by využití zvratného zájmena posloužilo k rozlišení vlastníků, ale přesto použito není: PP: *proč služebníka **tvého** k tvý službě do nebe nepovoláváš* - 11n.

Tvarové zvláštnosti jsme našli pouze v kázání PP: *kdo vás ochránil v vaším přenásledování* 'pronásledování' - 12s, zde je místo koncovky *-e* koncovka *-í*; v dalších dvou příkladech *v vašich modlitbách a v vašich pracech* - 21d jde o dloužení *-i-* v zakončení *-ich*.

Jednou se v kázání vyskytlo také zdvojené přivlastnění – genitivem substantiva i zájmenem přivlastňovacím: *jestliže manželky všechny její nedostatky jsou odkryty* - 18n.

U k a z o v a c í:

V kázání OV se několikrát vyskytuje ukazovací zájmeno *onen*: *onen patriarcha Starého zákona* - 4s, *uchopíce kalich onen* - 5n, *onen ptáček* - 9d. V tomto kázání je také zajímavé užití ukazovacího *ten* na místě vhodnějšího *on*: *František jest podobný Lacionovi (...) v tom, že jako **ten** svým plivnutím přehrozného draka usmrtil, tak František hrozného draka (...) svým bleskem své svátosti usmrtil (...) že on jest Tiberius císař v tom, že jako **ten** očima svýma (...)* - 10n.

Užití dvou ukazovacích zájmen slouží v kázání PP k intenzifikaci vyjádření: *co jsem já proti těm a takovým?* - 4n.

N e u r č í t á:

Repertoár neurčitých zájmen není příliš bohatý ani v jednom z textů. Uvádíme některá méně častá, dále ta, která stojí ve významu neurčitém na místě zájmen *někdo*,

něco, nějaký, nebo jsou jiným způsobem vyjádření neurčitosti (*sotva který, málo co*). Zajímavé je využití adjektiva *jistý* jako zájmena ve významu *nějaký, některý*:

PP: *kdyby tam kdo z vás dřívěji přijel* - 2s, *a skoro od starého pláště málo co se spatřuje* - 10s, *sotva který bude rovný* - 10s, *kdosi mně tu do ucha šeptá* - 21n, *který v jistým oudolí právě pšenici žali* - 6d, *na jistou ženskou pohlídl osobu* - 13n, *když jemu jistá žena žehnat chtěla* - 15n.

T o t a l i z á t o r y:

Oba autoři pracují ve většině případů s tvary zájmen *všechn*, *každý*. Opět jsme tedy vybrali pouze příklady nějakým způsobem nápadné:

OV: *všeliké tělo porušilo cestu svou* - 4n, *všecky d'ábelské modly* - 10s, *všecko, co činil* - 11n, *potěšil Noe všecky* - 12n.

PP: *jeden je ve všech a všickni v jednom* - 4s, *Conversus všecken truchlivý a všecken zarmoucený jest* - 11s⁸³, *ty do nejčistší panny všecken zamilovaný* - 8d⁸⁴, *všecko nový* - 10d, *všickni pod plášť Bernarda utíkali* - 17n apod.

V obou textech pak autoři využívají intenzifikace pomocí zájmena *každý*:

OV: *nebezpečnost jednoho každého hříšníka* - 10d, *jednoho každého obdaří* - 12d.

PP: *a proto jednoho každého mládence* - 12d, *z jichžto jeden každý* - 20d. V tomto případě má spojení *jeden každý* význam 'všichni', tedy nebezpečnost všech hříšníků, všechny obdaří atp.

Výrazně již v obou kázáních proniká adjektivní skloňování zájmena *sám*⁸⁵, složené tvary jsou dokonce i v nom. a akuzativech sg. a pl.

OV: *ne pro to samé, že tebe (...) matka tvá Pica na svět zplodila* - 6s.

PP: *patřím na samé jméno* - 4n, *Tejnice o plášti počatém samé poví* - 10s (ve smyslu *samy*)⁸⁶, *stavení samé mluví* - 10s, *slyšte samého Bernarda odpovídati* - 8d, *ten vám podává samá nebes královna* - 14s.

⁸³ V posledních dvou příkladech bychom mohli užití archaického tvaru *všecken* zdůvodnit autorovou snahou o synonymitu.

⁸⁴ Autor využívá zájmeno *všecken* i ve významu *celý*.

⁸⁵ Dobové gramatiky, které jsme měli k dispozici, se ke skloňování zájmena *sám* bohužel nevyjadřují.

⁸⁶ Zde je však zvláštní také to, že autor nahlíží na název *Tejnice* jako na plurál.

Z á p o r n á:

V každém z textů byly nalezeny případy, kdy zájmeno *žádný* vystupuje ve významu *nikdo*: OV: *žádný člověka nenásleduje* - 6d; PP: *žádný nemůž pověděti* - 6n, *ale v sobě netrpí žádný světské rozkoše milující pány* - 13d.

4. 4. Číslovky

Číslovky se v obou kázáních vyskytují málo a pokud ano, mají pravidelné tvary. Základní číslovky dnes zakončené na *-sát* mají v základním tvaru ještě koncové *-e*:

OV: *a jiných padesáte jedna krajín* - 10s.

PP: *sedmdesáte a padesáte tisíc lidu obecního* - 8n, *nyní vás na šedesáte se počítá* - 12s, *padesáte plášťův* -21n, *let padesáte* - 21s.

Patrná je tendence k unifikovanému skloňování číslovek *dva*, *oba* vlivem podoby genitivu (*dvou*, *obou*) v kázání PP: *dvouma kulkami* - 10n, *vám oboum* - 17d.

Tvarová atrakce se projevuje v OV: *k devítim kůrům* - 10d. Vliv mluveného jazyka odráží tvary v PP: *v lékařském umění čtyry (pláště)* - 20d, *po dvacíti pěti letech* - 21s.

V kázání PP je několikrát využito zdrobnělé soliterní číslovky *jediný*: *jedinkou má tvář* - 4s, *rozpomeňte se (...) na jedinkého nešlechtníka* - 9d, *nevidí v celém nebi ani jedinkého svého řeholního bratra* - 11d.

Často je také využito vyjádření počtu pomocí číslic, čímž se autoři vyhnuli zápisu deklinačních tvarů číslovek.

4. 5. Slovesa

Vedle substantiv tvoří nejvýznamnější část slovní zásoby obou textů a ve většině případů jsou jejich tvary pravidelné. Proto se opět zaměříme na odchylky a příznakové tvary.

T v a r y j e d n o d u c h é:

I n f i n i t i v:

V obou textech je téměř u všech sloves zachován starší infinitiv na *-ti*, *-ci*, až na několik výjimek: v kázání OV: *mohl bys domlout* - 4n. Více dokladů je v PP:

budou moct vyslyšeti - 5n, *chcete vědět, laskaví poslouchači* - 10d, *již se ptát více nebudu* - 12n, *když jemu jistá žena žehnat chtěla* - 15n, *vy máte následovat Beránka* - 16n, *máte zpívat píseň novou (...) budete-li hledat lahůdky světa* - 16n, *místo aleluja budete řvát, křičet běda* - 16n, *kdy vyjít mají* - 17n, *musí manžel (...) s hůlkou chodit a časem plášť vyprašovat* - 18n, *nebude dobře s ním se procházet a na slunce vycházet* - 18s, *že spolu až do smrti obcovat budete* - 18s, *vdova tak se chovat má jako panna* - 19n. Infinitiv na *-t* se, jak z příkladů vyplývá, vyskytuje hlavně tam, kde kazatel apeluje na posluchače, kde nevypráví, ale mluví s publikem.

Naopak se objevují hyperkorektní tvary u sloves typu *péci*: PP: *o vás ať se řícti může* - 5d (vyskytuje se vícekrát; vždy v tomto tvaru), *že jej budu mocti panicům mládencům darovati* - 12d (vyskytuje se i tvar *moct* - viz výše - a tvar *moci*: *budou moci povídati* - 10s.)

P r é z e n s:

Zde jsme si všimli sloves patřících ke vzoru *trpět* (popř. *prosit*) a jejich tendence přejímat ve 3. osobě plurálu koncovku *-ejí* podle vzoru *sázet*. Několik příkladů jsme našli pouze v textu PP: *tvým činům i skutkům divějí se polední i půlnoční krajiny* - 3s, *(panny) se stydějí (...) šest neděl v koutě vězejí* - 17n, *kdy vyjít mají nevědějí* - 17n, *(oni) nepřevážejí na věky věků panenství* - 17n (ve smyslu *nerozváží*). Objevuje se i adjektivum procesivní utvořené od takového přechodníku přítomného z této odlišné 3:os. pl.: PP: *sotva sem ku králi spějícímu (spícímu) přistoupil* - 5s, *a proto i církev spějícímu (...) Bernardu zazpívala* - 7s.

Ve středu naší pozornosti byly i tvary 1. osoby plurálu indikativu přezenta a jejich zakončení na *-me*, případně *-m*. Našli jsme pouze jediný příklad zakončení na *-m* v kázání OV: *kousati nebudem* - 8d, jinak převládá koncovka *-me*.

V kázání PP se objevuje také dodnes hovorový tvar 3. osoby plurálu slovesa *moci*: *můžou a musí svědectví dáti* - 22n; a zkrácený tvar 3. os. singuláru: *můž býti, než nechť je tomu, jak chce* - 5n; *ani jazyk lidský dokonale vysloviti nemůž* - 11n.

V textu PP se objevuje stažený tvar zájmena a sponového slovesa být: *tys div celého světa* - 3s.

Příčestí minulé:

V kázání PP se objevují u sloves se zavřeným kmenem tvary bez tvaroslovné přípony nekoncevové *-l*: *kdy na archu úmluvy pohlíd Bernard* - 8n, *druhého bych tu řek Bartoloměje* - 10n, *zaplet sem se* - 20n.

Z odlišných tvarů kmene minulého se v kázání PP nachází jen jeden typ: *oblekl jsi a odil pláštěm* - 9s, *přiodila* - 9s, *přiodil* - 10n, 12s, 22n. Zde se projevil vliv infinitivního kmene (odíti).

Imperativ:

U sloves s kmenotvornou příponou *-ova-* se v imperativu objevují několikrát starší podoby s kroužkovaným *-ů-*: OV: *nepohoršujte se* - 4s, *raděj se* - 11d, *smiluj se* - 12d. Zaznamenali jsme i nezdložený tvar: *nestrachujte se* - 5d. V kázání OV však starší podoby převládají. V textu PP je tomu naopak: dlouhé tvary jsou v menšině: *ach medle pozorujte* - 14n, *muži milujte ženy vaše* - 18n, jinak převládají podoby nezdložené.

Opět pouze v textu PP kolísá podoba 2. os. plurálu imperativu slovesa *vzít*: *vemte sobě tedy ten plášť* - 14n, *vemte sobě panny ten plášť Rebeky* - 15d, *vezmete tehdy plášť poctivosti a buďte* - 18n, *Vezmete na sebe plášť pochvaly barev rozličných (...)* *příklad sobě vemte z Judity* - 18s. Tvary *vezměte* stojí bez háčku nad *e*, ale podle kontextu jde v uvedených příkladech jistě o imperativy.

Přechodníkové konstrukce:

Co se týče přechodníkových tvarů, soustředili jsme se jednak na správnost utvořených tvarů, jednak na jejich vhodné spojení s podmětem podle mluvnické kategorie rodu. Přechodníky se v 16. a 17. století staly prostředkem zhuštěného vyjádření myšlenek v rámci složité věty. Vyžadovalo se dodržování shody přechodníků s podmětem. V mluveném jazyce však přechodníky ustrnovaly, pronikaly neshodné tvary a přechodníky různopodmětné.⁸⁷

S ohledem na celkovou délku textu je přechodníkových konstrukcí více využíváno v kázání OV, v obou textech pak jednoznačně dominuje přechodník přítomný. Pouze v kázání PP je užit jediný přechodník minulý: *Bethsamičtí (...)* *pozdvihše očí svých* - 7n.

⁸⁷ *Historická mluvnice češtiny*, 1986, s. 368.

Všechny tvary přechodníku přítomného jsou tvořeny v obou textech tak, jak bylo v té době obvyklé, ale ukazují, že častěji ustrnovaly tvary plurálové. Tento jev je známý už od staré češtiny. V textu OV však nacházíme tvary přechodníku přítomného utvořené od dokonavých sloves: *František, který vyjdouce z korábu(...) Nového Zákona nejenom počal plodnou vinici štípiti* - 4d, *František uchopíce kalich onen (...) pil víno* - 5n, *ona uposlechnouce slov jeho v ponížnosti strastně jej v chlévě na svět zplodila* - 6s, *upevníce vyřčení římského mudrce (...) mohl opravdivě s trpělivým Jobem volati* - 6d, *Noe vyjdouce z korábu zdělal oltář Bohu* - 10n, *(František) vzdělajíce nový oltář svůj Řád svatý v něm oběti (...) obětoval* - 10n, *on nás potěší odevrouce bránu tam, kde (...) z Boha narození přebývají* - 12s. Z kontextu je patrné, že jde ve všech případech o předčasnost dějů.

V obou textech pak dochází k nesprávnému spojení přechodníkového tvaru s podmětem podle rodu⁸⁸:

OV: *František, který vyjdouce z korábu* - 4d, *(já) rozjímajíce sobě* - 4d, *(Noe) štípíce vinici* - 4d, *(František) nahého Krista následujíc* - 5s, *(Františku) ty (...) volajíc* - 5s, *František uchopíce (...) ukazujíce* - 5n, *muž podivný (...) majíc* - 6n, *ona uposlechnouce* - 6s, *předpovídajíc (...) jeden hloupý muž* - 6s, *upevníce (...) mohl volati* - 6d, *(František) chtějce* - 7d, *(já) rozvažujíce* - 7d, *Frater Jacobus (...) písíc* - 8n. A tak dále až do konce textu OV, autor užívá pro maskulinum vždy koncovku *-íc, -íce, -ouc, -ouce*; pouze ve tvaru *řka* a jednou ve tvaru *maje* (5n) zachovává vhodný tvar pro mužský rod.

Naproti tomu autor kázání PP užívá přechodníků méně, ale v mnoha případech správně, uvádíme pouze několik odchylek, kdy tvar neodpovídá rodu podmětu:

PP: *aby i oni bedlivě kázání poslouchaje* - 5d, *než k čemu já vaši radost zmenšují vědouce* - 7d, *ale v sobě netrpí žádný světské rozkoše milujíce pány* - 13d, *s svýma děvečkama uzavírajíce se bydlela* - 18d.

T v a r y s l o ž e n é:

M i n u l ý č a s:

Tvary minulého času jsou tvořeny pravidelně, ve výjimečných případech se v obou kázáních objevuje pomocné sloveso *být* i ve 3. osobě sg. (*jest, je*) či pl. (*jsou*):

⁸⁸ Rosova *Čechořečnost* udává tvary takto: m.: *-e/ -a*; f.: *-eci, -íci/ -ouci*; n.: *-ic/ -ouc*; pl.: *-íc, -íce/ -ouc, -ouce*. (s. 125-130).

OV: *nejináče jest učinil* - 6s, *koráb ten jest dokonal* - 6s, *on (...) jest přebýval* - 6s, *jest sobě vinšoval* - 7s, *(on) sama chudoba jest byl* - 8n, *Noe (...) okno jest otevřel* - 8s, *(on) jest učinil* - 10d, *(on) jest (...) uvedl* - 11s.

PP: *jak jest tebe, jak syny tvé zase přiodila* - 9s, *když jest vás zde (...) ochránila* - 9d, *kdo jest pak vás v tom velikém protivěnství ochránil* - 10n, *kampak jsou se poděli* - 11d, *ta krásná panna měla jest míti* - 15s, *že jest rychle vzala plášť* - 15d, *tak jsou se toho pláště držely* - 16s, *takže manželky nechtěly-li jsou o manžele přijíti* - 17s, *aniž jest kdo byl* - 18d, *to je byla poctivá vdova* - 18d, *když jest se k vám (...) uchýlil* - 22s, *nežli jest pověděl* - 23n.

Tvary 3. osoby bez pomocného slovesa však v obou kázáních je d n o z n a č n ě převládají.

P o d m i ň o v a c í z p ů s o b:

Zde jsme hledali především odchylky při používání kondicionálního morfu, našli jsme však v každém textu pouze po jednom příkladu:

OV: *mohl **bys** domlout* - 4n (psáno *by|s*). PP: *na kterých **bysme** panenství vážit* mohli - 16d.

4. 6. Příslowce

Nejvýraznějším jevem v oblasti příslovčí je tvoření komparativu (popř. i superlativu) při stupňování. Objevují se starší podoby s příponou **-eji**,⁸⁹ popř. **-ej**, **-ejic** vlivem mluveného jazyka: OV: *pravdivějic nežli Julius císař* - 6n, *nejlépej* - 8d. V mnohem větší míře pak v textu PP: *dřívěji* - 2s, *lépeji* - 4n, *spíšeji* - 4d, 5n, *nejsnázeji* - 14n, *víceji* - 2d, *vícej* - 17d, 21d, 23n (zhruba ve stejné míře se však objevuje podoba *více* a jednou také podoba *víc*⁹⁰ - *on víc nemohl* - 23n), *dálej* - 11n, 12n, *raděj* - 19s, *míněj* - 18n.

Příslowce v pozitivu mají spíše pravidelné tvary, uvádíme jen některé zajímavé případy. V obou textech se objevuje *jináč(e)*: OV: *nejináče jest učinil* - 6s, *není jináč* - 10s; PP: *když jináč nemůže býti* - 23n. V kázání PP se objevují některá příslovce místa,

⁸⁹ Rosova *Čechořečnost* uvádí pro stupňování příslovčí právě příponu **-eji** popř. **-ej**. (s. 194).

⁹⁰ Zde Rosa uvádí všechny tvary - na prvním místě *víceji*, popř. *více* a *víc*. Podobně *lépeji*, *lépej*, *lépe*, *lep*; *hůřeji*, *hůře*, *hůř*. (s. 195).

vzniklá adverbializací předložkových n. prostých pádů, která stojí za povšimnutí: *pozdaleku* - 7n, *couffejte zpátkem*⁹¹ - 14d, ale i: *jděte na zpátek* - 14d.

Zaujme také vyjadřování okolností času s určováním času - především časté využití neurčitého zájmenného příslovce *někdy*, které stojí ve významu 'jednou' (dávno v minulosti), nebo 'kdysi': OV: *pravil někdy Lamech, Otec Noe, při jeho narození* - 12n; PP: *jakožto svého někdy hájitele* - 4n, *kterého někdy k Ježíši(...) přivedli* - 4d, *jako někdy Job trpělivý smlouvu s očima(...) učinil* - 13n. V obou textech je časové určení vyjádřeno také jinak než příslovcem: *času jednoho* - 8n, *dnešního dne* - 9n; PP: *za starodávna* - 23n, *v brzkém čase* - 23n.

Spřežky a mnohé příslovečné výrazy jsou psány většinou zvlášť, jak bylo tehdy zvykem: OV: *ne jenom* - 4d, *zřídka kdy* - 5s, *mile rád* - 7s, *v zhůru* - 7d, *po druhé* - 9s, *y hned* - 10s; PP: *na zpátek* - 14d, *kam pak* - 11d, *kde pak* - 12n. Naproti tomu v kázání OV nacházíme: *ažposaváde* - 9d.

4. 7. Předložky

Velmi často se vyskytují nevokalizované podoby předložek: OV: *v vidění* - 4s, *z světa* - 4d, *s svou čeledí* - 6s, *s Synem Božím* - 8s, *s sv. Janem Zlatoústým* - 8s, *s Saulem* - 11s, *s Zacheem* - 11s; PP: *s slušnou poslušností* - 4n, *v světě* - 6s, *s spanilým mládencem* - 15d, *v vaší víře* - 17s, *v Slezsku* - 19d, *v vás* - 20n, 23s.

Poměrně rozšířený (jako pozůstatek ze staršího období jazyka) je také způsob psaní předložky a následujícího slova dohromady - především v kázání OV: *odemně* - 5d, *zaty nejskvostnější hody* - 8d, *odžhen* - 9s, *v povětrí* - 9d, *vetmách* - 10n, *vedne* - 10n, *napřejasným voze* - 10n, *sevší zuřivostí* - 11n, *v Soudu posledním* - 11s, *předemnou* - 11d, *zkrve ani zvůle* - 12s, *spožehnáním* - 12d.

PP: *semnou* - 14s, *nadevšecko* - 16s, *bezevšeho* - 23n.

Ve velké míře autoři užívají nepůvodní předložku *skrz(e)* pojící se s akuzativem (vznikla z příslovce *skrže*, pův. tvar **skrozě* od adj. *skrogъ* 'příčný'). A to jak v původním významu, tak ve významu, kde označuje prostředníka nebo prostředek, jejichž pomocí se děj uskutečňuje, a kde bychom dnes užili sekundární předložku *prostřednictvím* nebo prostý bezpředložkový instrumentál. OV: *chválí Bůh skrze ústa*

⁹¹ Tuto podobu Rosa uvádí. (s. 196).

Davida - 5n, skrze napomenutí poutníka, aby do chléva šla, tebe zplodila - 6n, vodu seslal Eliášovi skrze anjela - 8d, pokušení pak nejlépe skrze púst se přemáhá - 8d, tak mluvíc(...)skrze anjela - 10s, skrze oheň ten uhasil žádosti těla - 9s, požehnání uvedl skrze zásluhy Františka na hříšníka - 11s; PP: klášter(...)skrze anjela představovala - 9n, oblekl jsi a odil pláštěm Marii pannu skrze své syny - 9s. Vazba se skrze může naznačovat také příčinu, pohnutku n. účel činnosti: OV: skrze prudkost horka tohoto rozpálené byli - 9s, skrze horlivost synů Františkových všechny modly(...)staženy byly - 10s, skrze potopu odmyty jsou všechny hříchové - 12n, chtěl s Synem božím spolu outrpnost míti a to skrze púst a střídmost - 8s. Pomocí spojení předložky skrze a substantiva je tedy vyjádřen prostředek děje, popř. v pasivu nepřímý původce děje.

Původce děje je v textech často vyjadřován genitivní vazbou s předložkou **od**: OV: *od vlastního syna svého Chama hanebně vysmán byl - 4s, od vlastního otce svého řetězy(...)svázaný - 7n, od žádostí tělesných pokoušen - 9s, ráde od Boha vyvolený - 11d.*

PP: *od nich ponejprv(...)spatřená byla - 6d, od kacířův udřeného, od much uštípaného - 10n, velice od ženských osob byl pokoušen - 15n.*

V kázání PP pak ještě i jinde než v pasivu a také v případech, kde by v němčině stálo *von*: *od pláště nazvati míníš - 5s, a skoro od starého pláště málo co se spatřuje - 10s.*

Podobně se objevují případy, ve kterých stojí nadbytečná předložka *s* tam, kde postačuje bezpředložkový instrumentál: OV: *s kterým napojený - 5s, fakuli s prázdným džbánem přikrytou - 8n, jednoho každého obdaří s požehnáním tím - 12d; PP: meče, s kterými byli o hlavu zmenšeni, jed, s kterým byli otráveni - 9d* (zde se však objevuje větší počet substantiv rozvitých vedlejšími větami přívlastkovými a autor využívá jak vyjádření s předložkou, tak formy bezpředložkové. Jako by chtěl dosáhnout určité stylistické rozmanitosti). Jistě si byl vědom, že v češtině existuje možnost bezpředložkového vyjádření instrumentálu, ale dával přednost vyjádření s předložkou: *s dobrým zámkem zaopatřiti - 17s, obíral jsem se s pláštěm - 20n.*

V textu OV nacházíme také sloveso *řici* s předložkou **k**⁹² vyjadřující směřování děje do blízkosti posluchače: *řekl k němu - 10n, to k tobě řekne spravedlivý soudce -*

⁹² Patrně z němčiny, kde lze využít předložku *zu - etwas sagen zu jemandem* (Duden, deutsches Universalwörterbuch, s. 1342).

11s. V kázání PP se s dnes netypickou předložkou *k* objevuje sloveso *požádat*⁹³: *y jsa on požádán k zlému skutku* - 19s (zde předložka naznačuje účel činnosti).

Předložka *pro* vyjadřuje v některých případech příčinu, pohnutku ve významu 'kvůli': OV: *lépeji řeknu muže pro dospělých ctností dokonalost* - 6n, *jsa pro ustavičné slz. vylévání zraku zbavený* - 8s, *tobě pro zásluhy tvého arcioťce celý svět prozpěvuje* - 11d; PP: *(ona) pro čistotu(...) řád cistercienský nad jiné sobě váží* - 14s, *pro krásu a spanilost velice od ženských osob byl pokoušen* - 15n, *pro tu její taky ctnost tak ji miloval Izák* - 15d.

4. 8. Spojky

Co se týče spojek, všimli jsme si v oddíle *Morfologie* pouze některých zvláštností ve spojování větných členů. Spojování větných členů se v obou textech příliš neodlišuje od běžného spojování členů v současné češtině. Několika zajímavostí jsme si všimli pouze v kázání PP.

Identifikace dvou substancí, popř. uvedení více možností, se děje pomocí spojky *neb*: *v plášti neb v Plasích* - 5d, *měsíc Augustum neb srpen* - 6s, *jiné metály neb kovy* - 14s, *z jara neb na podzim* - 6n. Kromě *neb* se objevuje i jiný způsob vyjádření vylučování: *bývá to časem, že anebo manžel anebo manželka bez pláště chodí* - 18n.

Další příklady jsme našli ještě v rámci poměru stupňovacího: *a ne na čas, než až do smrti* - 18n, *pohlídněte ještě taky na Waiskopfa, ano i na váš klášter celý* - 10n.

4. 9. Částice

V obou textech se vyskytuje poměrně obvyklý repertoár částic, ale zajímavější je opět kázání PP, kde jsme kromě tradičních částic zaznamenali poměrně častý výskyt částice *medle*, mající funkci kontaktovou, výzvovou, jen jeden příklad z mnoha: *ach medle pozorujte* - 14n.

⁹³ I zde existuje v němčině odpovídající vazba: *jemanden fordern zu* (*Duden, deutsches Universalwörterbuch*, s. 563).

Dále jsou v tomto textu bohatě zastoupeny částice přací, neboť autor apeluje na posluchače přacími a zvolacími větami: *medle ať ho neprobudíte* - 5n, *ach kýž jsem té rozkoše(...)oučasten* - 11n, *Nechť! Nechť! Mějte je skrytý!* - 21d.

Nalezli jsme i částici odpověďovou: *ano, již, již taky k němu nestydatě se přibližovala* - 15s.

Často se v obou kázáních vyskytují modifikační částice *tedy* a *také*, ovšem důsledně ve tvaru *tehdy* resp. ve tvaru *také* či *taky*.

4. 10. Citoslovce

Citoslovce se vyskytují ve velké míře opět v textu PP a v několika případech v kázání OV, ovšem jde pouze o dva typy emocionálních citoslovcí (*o*, *ach*): OV: *O! cti a chvályhodný(...)Františku* - 5s, *O! podivný patriarcho* - 6n; PP: *o veliké! o sladké jméno!* - 2d, *o nejmilostivější královno* - 11n, *ach kýž jsem té rozkoše(...)oučasten* - 11d. V textu OV se pak objevuje ještě biblické citoslovce: *Ejhle, druhý nového Zákona Noe napojený vínem a obnažený František!* - 9n. Citoslovce jsou opět prostředkem apelu na posluchače - součástí zvolacích a přacích vět.

Závěrem lze poznamenat, že morfologický rozbor obou textů přinesl tyto poznatky:

Co se týče slovního druhu substantiv, reflektují oba texty zhruba ve stejné míře moderní tendence v tehdejší jazyce. Ani v jednom kázání se toto směřování neprojevuje nijak výrazně, v obou lze pozorovat spíše snahu o dodržování starších koncovek a příklady ovlivněné mluveným jazykem či sblížením koncovek jednotlivých kmenů se objevují v malé míře.

V rámci adjektiv je to již složitější, každý z textů uplatňuje v určitých kategoriích progresivní tendence v jiných naopak zůstává spíše tradiční. Tak se v textu OV celkem výrazně objevuje duálová koncovka instrumentálu plurálu *-ma*, zatímco text PP se drží ve většině případů dnešní spisovné koncovky *-mi*. Naopak kázání PP silně využívá složené deklinace adjektiv individuálně přivlastňovacích, přičemž v textu OV najdeme pouze jediný příklad takového skloňování. A takto bychom mohli pokračovat.

Při užívání zájmen se oba autoři patrně řídili dobovými tendencemi, ať už jde o preferenci delších tvarů osobních zájmen, či rezignaci na užívání zvrtného

přivlastňovacího zájmena v 1. a 2. osobě. Pokud jde o tvarovou bohatost zájmen, zůstali oba kazatelé spíše u zájmen tradičních, o určitou synonymitu se více snažil autor textu PP.

V kategorii číslovek se snad nejvýrazněji projevuje vliv mluveného jazyka. Určitá mluvenostní odchylka se objevuje téměř ve všech příkladech, kdy se autoři, resp. autor textu PP, který užívá číslovek více, snaží číslovky skloňovat.

Asi nejzajímavější je z hlediska morfologie sloveso. I v této kategorii autoři inklinují k modernější podobě jazyka u různých tvarů v různé míře. Přesto je zde však progresivnější autor textu PP, ať už jde o využívání modernějšího infinitivu na *-t* nebo o práci s přechodníkem, kde na rozdíl od autora OV důsledně dodržuje práci s videm a až na výjimky i s příponami přechodníků pro kategorie rodu a čísla tak, že odpovídají dobovým gramatikám. Pokud přihlédneme k délce textů, užívá přechodníku ve větší míře autor kázání OV. Ten se také drží starší podoby jazyka v oblasti infinitivu, starší podoby kroužkovaného imperativu, ale i míry využití pomocného slovesa být ve 3. osobě singuláru minulého času, které už v tehdejší době bylo považováno za nadbytečné - příkladů je sice méně, než v textu PP, ale vzhledem k délce jednotlivých textů je využití hojnější v kázání OV.

V oblasti neohebných slovních druhů jsme si povšimli zejména z dnešního pohledu neobvyklých tvarů - stupňování příslovcí, způsobu psaní spřežek, nevokalizovaných podob předložek apod. Zde je způsob psaní obou autorů srovnatelný, ovšem více příkladů hodných povšimnutí bylo opět nalezeno v textu PP, jehož se autor se z celkového pohledu jeví jako progresivnější, schopnější v zacházení s českým jazykem a v reflexi nových či mluvenostních tendencí.

V. LEXIKUM

Poté, co jsme si představili kompozici textů a jejich rovinu hláskoslovnou i tvaroslovnou, se nyní zaměříme na poslední jazykovou rovinu našich textů, na slovní zásobu. Barokní slovní zásoba má vzhledem k předchozímu humanistickému i následujícímu obrozenskému a modernímu období určitá specifika. Ta jsou dána především tím, že se humanistické lexikum obohacuje o tehdejší mluvenostní a dobové výrazy i o četné germanismy. Úplný slovník slovní zásoby střední doby bohužel dosud nebyl dokončen, budeme se tedy opírat o *Malý staročeský slovník* (MSS) a o Jungmannův *Česko - německý slovník obrozenský* (JS)⁹⁴. V případě nutnosti vysvětlení etymologie a podobně pak i o některé další slovníky.

Kapitolu rozdělíme do několika podkapitol v rámci určitých skupin lexikálních jednotek, které si postupně představíme. Lze říci, že slovní zásoba obou textů je až na některé výjimky zcela srozumitelná i současnému čtenáři, proto budeme výrazy opatřovat vysvětlením pouze tam, kde je význam zastřený či odlišný od významu v současné češtině.

5. 1. Zvláštnosti formální (slovotvorné)

To, že se nám některá utvořená slova zdají ze současného hlediska neobvyklá, pramení ze dvou důvodů. Je to dáno jednak silným jmenným charakterem textů, který není tvořen jen přechodníkovými a infinitivními konstrukcemi, o nichž jsme se zmínili v kapitole morfolgie, ale často i substantivy, či adjektivy tvořenými ze sloves; a jednak tím, že některé přípony byly ke tvoření slov využívány v tehdejší době více nebo jinak, než je tomu v současné češtině.

Zaměříme se tedy nejprve na **s u b s t a n t i v a d e v e r b a t i v n í**:

- j m é n a č i n i t e l s k á s příponou:

- **t e l**: OV: *zachovatel hříšníkův* - 4s, *víry rozmnožitel* - 4s, *vítězitel* - 6n.

PP: *hájitel* - 4n

⁹⁴ Viz seznam literatury v závěru naší práce.

- **ce** : OV: *divotvorce* - 6n; PP: *divotvorce* - 4n (jde o derivační kompozitum: také viz dále).

- **ník** : PP: *přenásledovník* - 12s (pronásledovník; toto není přípona v textech častá, uvádíme ji spíše jako zajímavou lexikální jednotku).

- **jménaslovsná** tvořená z přičestí trpného koncovkou *-í* jsou velmi hojná hlavně v textu OV, jehož jmenný charakter je mnohem zřetelnější, než u kázání PP. Mnohá jsou obvyklá, zaráží spíše jejich hromadění a preference před slovesnými větami, což ilustrujeme v některých případech i kontextem:

OV: *aniž sudíte bez srozumění řeči mé* - 4n, *na první pohlednutí* - 4s, *k (...) dokázání nejhornější lásky* - 5n (v těchto dvou případech je preferováno takovéto odvození před konverzí tvořenými tvary - pohled, důkaz), *upevňuje vyřčení římského mudrce* - 6d (preferováno před „výrok“), *žrání mistra d'ábla* - 8d, *majíce vždy před očima k celého světa polepšení slova anjelský* - 9s, *na dokázání* - 9s, *těla mrtvení* - 10n (stč. mrtvenie: umrtvování; MSS,s 142), *aby bloudícího hříšníka v potýkání jej těšice (...) k devítim kůrům anjelským připojil* - 10d, *zoufání že jest potřebné* - 11n, *slz prolívání* - 11n, *k následování představený* - 12n, *lehčejší způsob k zdělání rolí* - 12s (stč. zdělati i vzdělati: vystavět, zřídit, obdělat; MSS,s. 606)

PP: *žádné žehnání, šťastné shledání* - 2s, *z obzvláštního obdarování* - 7s, *přiodění a ochránění* - 9s, *vzdechnutí* - 11n, *přenásledování a utiskání* - 12n, *tváře byl milostný, pokojného a laskavého zření a pohlídnutí* - 15n, *Bernardová čistota porušení nevzala* - 15s (zde jako součást kategoriálního slovesa), *všechno vážení a jiných věcí povážení v přítomnosti panenské čistoty nic není* - 16d, *vinšovati budu (...) mimo všeho šťastného daření* - 21n.

Zajímavou skupinou z hlediska tvoření jsou některá **substantiva de adjektiva** **vní**, u nichž právě pozorujeme jiné preference ve využití přípon, než je tomu v současnosti:

- **jménanositelů vlastností**:

- **ec** : OV: *zatracenec* -5n, *mouřenínec* - 5s (adaptace z lat. *Maurus*: „černocho“, stč. *múřín, múřenín*) a dotvoření příponou **-ec** – velmi stará adaptace, *mudřec* - 6n.

PP: *nečistec* - 13d (ve smyslu: nečistý člověk, nalezeno pouze „nečista“; JS, II. díl, s. 657)

- **ík** : pouze PP: *učedlník* - 3s, *nešlechovník, bezbožník* - 9d, *smilník* - 13s.

- j m é n a v l a s t n o s t í: oba texty často upřednostňují pro pojmenování vlastnosti využití substantiva před adjektivem. Přitom se uplatňují ve velké míře přípony:

- **o s t** : OV: *chlípnost, prchlivost, tvrdošijnost, svátost, střídmost* - 4n, *falešnost* - 4s, *poníženosť* - 6s, *ouzko, ouzkosť* - 6d (zde i alternativa s koncovkou -o), *outrpnosť* - 8s, *temnosť* - 10n, *nebezpečnosť* - 11n.

PP: *vysokosť* - 2n (ve smyslu: výška; JS, V. díl, s. 346), *tichosť* - 5n, *velikosť, jasnosť* - 11s, *náchylnosť* - 11s, *žalosť* - 12n, *mrzkosť, oplzlosť, chlípnosť* - 13d.

- **s t v í** : OV: *ožralství* - 4s, *d'ábelství* - 9n, *milosrdenství* - 11n, *nebezpečensť* - 11n.

PP: *děťinství* - 14d (stč. *děťinstvie: děťství*; MSS, s. 42), *příkořenství* - 20n (JS uvádí řadu variant: již stč. *příkora, příkoř, příkořizna*, dále *příkoří* aj. a také *příkořenství* ve význ. odpor, protivenství, III. díl, s. 574).

- **s t v o** : řadíme sem i tuto příponu, ačkoli patří primárně mezi přípony ke tvoření jmen hromadných. Rosova *ČeCHOŘEČNOST* upozorňuje na rozdíl mezi využitím přípony *-ství* pro jména vlastností a *-stvo* pro jména hromadná, zároveň však zmiňuje jejich zaměňování.⁹⁵ My nacházíme tyto příklady: OV: *cizoložstvo: co jest svět? (...) pod Davidem studnice cizoložstva* - 4s (v této podobě uvádí JS, I. díl, s. 242).

PP: *křesťanstvo: hlavou celého křesťanstva* - 4n, *smilstvo: smilstvo pak a každá nečistota aniž buď jmenované mezi vámi* - 13s (stč. pouze *smilnění*; MSS, s. 460; JS uvádí jako variantu pro *smilství*; IV. díl, s. 183), *tovaryšstvo: veřejné nevěstky milují tovaryšstvo, čistota samotu hledá* - 19n.

Slovotvorným postupem prefixace pomocí předpony *pře-* vznikají v barokní době oblíbená **a d j e k t i v a** se z v ý š e n ý m s t u p n ě m v l a s t n o s t í. Příklady nacházíme v obou kázáních, ale více jsou tato adjektiva zastoupena v textu OV: *přečistý* - 9s, *přehořký* - 8s, *přehrozný* - 9d, *přejasný* - 10n, *přeslavný* - 5n, *přesvatý* - 11d, *přešťastný* - 9n, *přetěžký* - 7n, 7s.

PP: *předražený* - 5s, *přeslavný* - 3s, *přeukrutný* - 16d.

V rámci slovotvorného postupu prefixace zůstaneme i při zkoumání některých **s l o v e s**, jejichž předpony se ze současného hlediska zdají nadbytečné či nevhodné. Při výkladu významu předpon se budeme opírat jednak o barokní Rosovu *ČeCHOŘEČNOST* (RČ) a jednak o současnou *Příruční mluvnici češtiny* (PMČ).

⁹⁵ Rosa, V. J.: s. 306.

p o - : vyjádření děje trvajícím krátkou dobu (RČ, s. 268), také vyjádření nespecifikované či malé míry děje (PMČ, s. 209):

PP: *pozůstávati: popřej, abych mohl zvědět, kde Cistercienses pozůstávají* - 12n.

p ř i - : zdůrazňuje směr k cíli děje (RČ, s. 271), zaměření děje ke kontaktu s někým/něčím nebo dodatečný průběh děje (PMČ, s. 203):

OV: *připověděti: ihned (...) Františkovi (...) připověděl: nikoliv více nebudu zlořečiti Zemi* - 10s; PP: *přiodíti: jak jest tebe, jak syny tvé zase přiodila* - 9s.

u - : vyj. dokončení děje; přesněji: význam „odstranit něco, část něčeho“ (RČ, s. 279), tedy funkci separativní; dále také pro význam „zničení dějem“ (PMČ, s. 205):

OV: *utlačiti: svět a tělo chce utlačiti* - 8s, *usmrtiti: který celé Město Assis obklíčil a (...) svým bleskem své Svátosti usmrtil* - 9d; PP: *uměšiti: že bolesti, který pro smrt jeho matky přišly, uměšil* - 15d.

v y - : označení procesu, pohybu zevnitř ven (RČ, s. 287); dále význam „vydělení z celku“ nebo „vytvoření dějem“ (PMČ, s. 206):

OV: *vynacházeti: k tomu něco podobného sice vynacházím Judicum 7. cap.* - 8n.

PP: *vynacházeti se: cokoliv v světě se vynachází* - 6s, *vyznamenávati: že to slovo Bethsames dům neb příbytek slunce vyznamenává* - 8n (znamenat), *vynalézt: rád bych i v té sluneční jasnosti plášť nějaký vynalezl* - 8s, *vyživiti: sotva se jich s otcem vaším prelátem (...) sedm vyživiti mohlo* - 10n (uživiti).

z - : dokončení děje, přesněji: pro vyjádření velkého počtu cílů děje (RČ, s. 285), v současné češtině se tato přípona uplatňuje v uzavřené skupině sloves pro vyjádření funkce distributivní (např. *zbrázdit*) a jako přípona s vidovou funkcí u sloves deadjektivních (např. *zblednout*) (PMČ, s. 206):

OV: *zdělati: Noe vyjdouce z korábu z dělal oltář Bohu* - 10n (udělat); PP: *zradovati se: užřeli archu a zradovali se* - 7n, *zvěsiti: šibenice, na kterých byli zvěšeni* - 9d (pověsit koho), *zvědět: abych mohl zvědět, kde Cistercienses pozůstávají* - 12n.

z a - : zdůraznění dokončení děje (RČ, s. 284), také význam „zakrytí dějem“, význam průběhový, pro vyj. počátku děje a funkce čistě vidová (PMČ, s. 207); PP: *zaobaliti se: copak tu není žádný plášť, abych se mohl do něj zaobaliti* - 5n, *zanechávati: proč syna tvého nehodného zde na světě tak dlouho zanecháváš* - 11n.

Z hlediska lexikálního a slovtvorného jsou zajímavé také **složení a spřež-**

k y, které se v obou textech vyskytují. Některé jsou užívané i dnes, přesto je uvádíme, abychom získali přehled, které byly užívány již v baroku či dříve; některé se do současného jazyka nezachovaly:

OV: *břichopásek* - 8d (pochlebník; JS, I. díl, s. 184), *bohumilý* - 11d, *divotvorný* - 6s, *chvályhodný* - 5s, *milerád* - 7s, *zlořečiti* - 10n (kalk za lat. *maledicere*);

PP: *blahoslavený* - 10d (odvozeno ze slovesa *blahoslaviti*), *divotvorce* - 4n, *dlouhověký* - 6n, *hromobití* - 12s, *každodenně* - 16n (odvoz. ze složeného adj.), *letopisy* - 6n, *libomudrcký*: *libomudrcké umění* - 20s (odvoz. z *libomudrc*, kalk z lat. *philosophus*; tedy filozof; JS, II. díl, s. 317), *medotekoucí*: *medotekoucí otec, o vašem medemtekoucím otci* - 2s (skloňovány jsou obě části složeniny; z lat. *mellifluus*; JS, II. díl, s. 414), *nověnarozený* - 7s, *okolostojičnosti* - 6n (okolnosti; JS, II. díl, s. 918; odvozeno ze složeného adj.), *až podnes* - 22d (odvoz. adverbializací z předl. vazby), *pozdaleku* - 7n (opodál; JS, III. díl, s. 409; odvoz. adverbializací z předl. vazby).

Na závěr podkapitoly o slovo tvorných zvláštnostech bychom rádi zmínili, že oba autoři využívají ve svých textech do určité míry i tvoření deminutiv. *D e m i n u t i v a*, neboli zdobněliny slouží většinou ke stylistickému oživení textu. Uvádíme je tedy i s kontextem, aby bylo zřejmé, v jaké situaci se kazatelé k jejich využití uchylují.

OV: *O! podivný patriarcho Starého zákona, Noe! **Lístek** obraťme! O! podivný patriarcho Nového zákona, Serafínský arcioče Františku!* - 6s, *v jednom toliko loktě Koráb ten jest dokonal, a to **pokojík** ten, v kterým on s svou čeledí jest přebýval* - 6d, *František učiněn jest onen **ptáček** jménem Paradisia* - 9d, *v **chaloupce** za městem Assis nočního času svým brátrům se ukázal* - 10n, *v těch městech, v místech a **městečkách*** - 10s.

PP: *že hájitel církve neustálý, předpovídal **psíček** malý* - 3n, *Bernard, sedmileté **pacholátko*** - 7n, *zdráv buď můj **miláčku**, můj sladký Bernarde* - 9n, *proč tvému vazalu a poddanému **místečka** v tvém království nebeském nepřeješ* - 11n, ***maličko** poodstoupím od vás, velební otcové* - 12s, *mládenci (...) jsou jako **ptáčkové** svobodní, letí, kam chtějí* - 14n, *tak blahoslavenou pannu (...) Anjel Páně našel v **pokojíčku*** - 16n, *udělala sobě soukromně **pokojík**, kdežto s svýma **děvečkama** uzavírajíce se bydlela* - 18d.

5. 2. Zvláštnosti významové

V této podkapitole se zaměříme právě na taková slova, která potřebují vzhledem k současné češtině vysvětlení významu nebo se jejich význam během vývoje pozměnil. Pokud existovala již ve staročeštině, uvádíme jejich význam a umístění v Malém staročeském slovníku (MSS), jestliže ne, uvádíme, zda je reflektuje Jungmannův slovník (JS). Příklady uvádíme v abecedním pořadí.

S u b s t a n t i v a:

OV: *arciotec* - 6s (patriarcha; JS, I.díl, s. 23; odvozenina s lat. předponou *arci-* ze střlat. *archi-*), *hovado: hovada polní* - 5d (krávy; JS, I. díl, s. 739), *návěští* - 8n (znamení; JS, II. díl, s. 639), *povětrí* - 9d (vzduch; MSS, s. 353), *símě* - 11d (semeno; JS, IV. díl, s. 90), *trupel* - 11s (kus, hrouda; MSS, s. 519).

PP: *děvka: že již méněj je, nežli služebná děvka* - 18n (dívka, služka; MSS, s. 43), *hůra* - 19n (půda; JS, I. díl, s. 781), *latinka* - 16n (latinské přísloví; průpovídka), *leč* - 6n (léčka, past na zvěř; MSS, s. 119), *okršlek* - 5n (prostor, oblast; MSS, s. 258), *role* - 6s (pole; MSS, s. 417).

A d j e k t i v a:

- n e o d v o z e n á:

PP: *hotový: buďte vždycky hotový! panny, které hotové byly, na svatbu s ženichem vešly* - 16n (připravený; MSS, s. 71; z všesl. *gotovъ*, MES, s. 178), *sprostý: sprostý sedláček* - 19d (prostý, jednoduchý; MSS, s. 471; z prasl. participia *prostъ*; MES, s. 485), *světlý: bude-li oko vaše sprosté, celé tělo vaše světlé bude* - 13s (jasný, čistý, zřejmý; MSS, s. 491; odvozeno už ve stč. od *svěť*; MES, s. 595).

OV: *obzvláštní* - 5n (odvoz. od *zvláštní*; JS, II. díl, s. 814).

- d e s u b s t a n t i v a:

OV: *mouřenínský* - 9s (černošský; JS, II. díl, s. 407), *pinetní* - 5n (obsahující pintu; JS, III. díl, s. 85).

- d e v e r b a t i v a:

OV: *nezpytatelný* - 5d (nevyzpytatelný; MSS, s. 212), *obnažený* - 3n (stč. *obnažiti*: odhaliti; MSS, s. 233), *podivný: podivný patriarcho* - 6n (vzbuzující podiv; stč. *podivenie*: obdivování; MSS, s. 312), *smradlavý* - 4n (páchnoucí; MSS, s. 460).

PP: *nevypravitedlný* - 8s (nepopsatelný; MSS, s. 209), *podivný*: *podivné jméno, podivná osoba* - 4s (viz výše), *porušený*: *mnohé sice mají jméno panenské, v srdci však jsou porušené* - 17n (zkažený; MSS, s. 339).

S l o v e s a: (řazena abecedně):

OV: *chybiti* - 4s (zmýlit se; MSS, s. 82), *ostříhati*: *Pán Bůh ostříhej tebe* - 12d (hlídat, chránit; MSS, s. 273), *plesati* - 11d (tančit, radovat se; MSS, s. 304), *počítí* - 4d (začít; MSS, s. 309), *přebývati* - 6s (bydlet, žít; MSS, s. 376), *štípiti*: *štípiti vinici* - 4s (roubovat; MSS, s. 407), *věděti*: *věděli slova sv. Augustina* - 8d (vědět, znát; MSS, s. 560), *znamenati*: *vidím a znamenám dnešního dne, že František v své pravé ruce prázdný džbán (...) drží* - 7d (všímat si; MSS, s. 664), *žízniti* - 5s (žíznit, prahnout; MSS, s. 688).

PP: *jmenovati*: *sv. Efreem sviní mládence chlípného jmenuje* - 13d (nazývat; JS, I. díl, s. 631), *klásti se* - 6n (pokládat se; MSS, s. 95), *odstrašiti* - 5n (odradit; JS, II. díl, s. 873), *patřiti*: *patřím na jeho osobu* - 4n (hledět; MSS, s. 296), *pominouti*: *dřív než měsíc srpen pomine* - 6n (minout, zmizet; MSS, s. 332), *zacházeti čím*: *lidé v něm nejvíce na poli zachází srpem* - 6s (zabývat se, zaměstnávat se čím; MSS, s. 626), *zmořiti* - 8n (uměřit, utrápit; MSS, s. 663), *znamenati*: *znamenám příčinu tvého volání* - 5s (viz výše).

5. 3. Slova přejatá

Zde se budeme zabývat germanismy a latinismy, které se v textech nacházejí. U mnohých je třeba ujasnit i význam, protože se postupem času staly archaismy či historismy. Vycházet budeme opět z Malého staročeského (MSS) a Jungmannova Česko-německého slovníku (JS), případně ze slovníku latinsko-českého (LS). Původ slov budeme zkoumat s pomocí etymologického slovníku Holubova (HES), Machkova (MES) a Stručného etymologického slovníku jazyka českého se zřetelem ke slovům kulturním a cizím (SESJČ).⁹⁶ Slova budou v rámci jednotlivých skupin opět řazena abecedně.

⁹⁶ Viz seznam literatury v závěru naší práce.

Germanismy:

OV: *helm* - 6n (ze střhněm. *helm*; helma; MSS, s. 64; MES, s. 198), *jáhen* - 7s (z lat. *diakonus*; nižší kněžská hodnost; SESJČ, s. 220), *mord* - 4s (z něm. *Mord*; vražda; MSS, s. 141), *mordovati* - 8n (z něm. *morden*; vraždit; MSS, s. 141), *paumistr* - 7n (z něm. *Baumeister*; stavitel; JS, I. díl, s. 46).

PP: *fěrtoušek* - 14d (z něm. *Vortuch*, nověji *Fěrtuch*; zástěra; SESJČ, s.165), *foch* - 17n (z něm. *Fach*: oddíl, přihrádka, oblast: posun významu: zástěra, plášť; JS, I. díl, s. 548), *frejír* - 16s (z něm. *Freier*; milenec; MSS, s. 62), *gruntovní: kámen gruntovní* - 9s (z něm. *Grund*-; pevný, základní; JS, I. díl, s. 642), *pentle* - 19n (z něm. *Bandel*; stuha; JS, III. díl, s. 64), *purgrabí* - 22s (z něm. *Burggraf*; správce hradu; JS, III. díl, s. 760), *roucho* - 9n (původ nejasný, pravd. z něm. *Rauch*: hustá kožešina; nebo zkrácením z bulh. *rubacha*; plášť; JS, III. díl, s. 800; MES, s. 519), *rynk* - 18d (z něm. *Ring*: kruh, kruhový tvar: specializace významu: náměstí; JS, III. díl, s. 971), *šenkyš* - 19n (z něm. *schenken* + *Tisch*: nalívat + stůl: hostinský (šenkovní) stůl; JS, IV. díl, s. 445), *šos* - 14d (z rak.-něm. *Schoss*; část oděvu; SESJČ, s. 469), *špejchar* - 10d (z něm. *Speicher*; sýpka, stodola; JS, IV. díl, s. 494), *vazal* - 11n (polatinštěná podoba keltského slova *gwasawl*, přes něm. *Vasall*; HES, s. 408), *vinš* - 5d (z něm. *wünschen*: vinšovat → vinš; přání; MSS, s. 568), *vinšovati* - 21n (viz výše).

Latinismy:

OV: *armelin: zvířátko armelin* - 4n (z lat. *armelinus*; hranostaj; stč. pouze: armelinový; hermelínový; MSS, s. 15), *fakule* - 7d (z lat. *facula* přes něm. *Fakkel*; pochodeň; JS, I. díl, s. 536), *figurovati: Ty v těle Noe a Noe v těle tvém figurován že jsi byl* - 6s (z lat. *figuratus*; pod figurou ukrytý; JS, I. díl, s. 543), *frater* - 8n (z lat. *frater*; bratr: klášterní titul; JS, I. díl, s. 553), *patriarcha* - 7d (střlat. otec rodu, církevní otec: z řec. *pater* a *archō* 'vládnou'; SESJČ, s. 363), *pokál* - 5n (z latinského *poculum*, přes něm. *Pokal*; kalich; JS, III. díl, s. 238).

PP: *audience* - 16s (z lat. *audientia*; slyšení; SESJČ, s. 88), *figura* - 7n (z lat. *figura* přes něm. *Figur*; obraz, zpodobení; MSS, s. 61; LS, s. 557), *fundator* - 20n (z lat. *fundator*; zakladatel; LS, s. 585), *legát* - 16s (z lat. *legatus*; vyslanec; MSS, s. 119; LS, s. 764), *lilium* - 23s (z lat. *lilium*; lilie; JS, II. díl, s. 329), *metál* - 14s (z lat. *metallum*; kov; SESJČ, s. 311), *muzika* - 19n (z lat. *musica*; hudba; SESJČ, s. 326), *pluviál* - 20s (z lat. *pluvialis*: dešťový; kněžský obřadní plášť; SESJČ, s. 379), *prelát* - 10s (z lat.

praelatus; vyšší hodnost v církevní hierarchii; JS, III. díl, s. 493), *tytul* - 12d (z lat. *titulus*; jméno, název; JS, IV. díl, s. 688).

5. 4. Ustálená spojení a přísloví

Především v delším kázání PP se vyskytují některé zajímavé fráze a přísloví, které text opět stylisticky oživují. Uvádíme pouze prostý výčet:

OV: *kam ty tenkrát se obrátíš, Hříšníče, který jsi mordoval s Kainem, (...) na cti utrhal s Farizeem* - 11n.

PP: *zdaliž i nevíte? Že všeho dobrého do třetice?* - 2s, *aby mně to od vás zle váženo nebylo, oznamte mně, kdy nectně a nevážně na pravou archu úmluvy pohlíd Bernard* - 8n, *váš klášter celý v prach a popel od buřičův zlostných obrácený* - 10n, *trval on na modlitbách* - 10d, *lepší jest jméno dobré, nežli bohatství mnohé* - 12d (citát z biblických *Přísloví*), *stará latinka, ale pravdivá: panenka sedávej v koutě, jsi-li nač, najdou tě* - 16n, *nepřevážejí na věky věků panenství* - 17n, *nemějte mně za zlý* - 20n, *když někdo skonává, obyčejně jestliže ouřadu a povolání svému zadosti neučinil, se obyčejně omlouvá* - 23n, *říkáváme: čistota, půl zdraví* - 23s.

Závěrem jen stručně shrňme, co vyplynulo z našeho zkoumání lexikální stránky obou kázání. Jak již bylo řečeno v úvodu této kapitoly, na slovní zásobě obou textů se projevil jmenný charakter textů. Důsledkem je velká frekvence jmen slovesných a substantiv označujících jména vlastností, především s příponou *-ost*. O něco výrazněji tuto tendenci pozorujeme v textu OV. Uplatňují se také dobová slovesa, u kterých je repertoár předpon distribuován jinak, než jsme zvyklí v současné češtině, a některé dobové složeniny a spřežky.

Většina slov, u kterých bylo potřeba objasnit význam, existovala již ve staročeštině, což jsme dokladovali jejich přítomností v Malém staročeském slovníku.

Co se týče slov přejatých, v textu OV jsou germanismy a latinismy zastoupeny téměř ve stejné míře (5 resp. 6), zatímco v kázání PP germanismy (14) mírně převažují nad latinismy (10). Text PP je navíc obohacen také o některá přísloví či ustálená spojení, což opět potvrzuje naše dřívější závěry, že je stylisticky bohatší a nápaditější.

ZÁVĚR

V této poslední části naší práce shrneme nejdůležitější poznatky, které nám zkoumání přineslo, a zhodnotíme, zda byly splněny předpoklady a cíle, jež jsme uvedli v úvodu tohoto textu.

Prvním úkolem, který jsme si stanovili, bylo získání základních informací o baroku a jeho důležitých rysech se zaměřením na baroko slovesné a na kazatelství. Věnovali jsme se tedy periodizaci českého baroka, která nám ukázala, že na našem území se baroko vyvíjelo v pěti specifických obdobích, v jejichž rámci dominovaly různé žánry a formy. Na pozadí historických událostí jsme si osvětlili nejdůležitější znaky tohoto období, které mu umožnily dospět k výrazové specifičnosti a objevují se ve všech oblastech umění i obyčejného života. Dále jsme si projevy těchto obecných znaků upřesnili v rámci slovesného baroka a jeho jazyka. Postupně jsme se tak přesunuli ke specifické oblasti barokního života, a to ke kazatelství. Vyjmenovali jsme si významné teoretiky řečnictví a jejich díla, která přispěla i k rozvoji kazatelství jako zvláštní odnože rétoriky. Uvědomili jsme si, jak důležitou úlohu hrálo kázání a kazatel v životě obyčejného člověka té doby a představili jsme si nejvýznamnější kazatelské osobnosti jednotlivých etap baroka, během nichž získávala homiletika stále významnější postavení. Nakonec jsme se věnovali kázání jako textovému útvaru. Vyjmenovali jsme si jednotlivé druhy kázání, jeho funkce a postupně jsme obrátili pozornost k obsahové a formální stránce kázání. Zjistili jsme, jaké prameny měli kazatelé při tvorbě k dispozici a jak je využívali při vytváření obsahu textu, dále jak s obsahem dále nakládali při skládání osnovy kázání a jak zacházeli s ozdobnými jazykovými prostředky. Následovalo zhodnocení barokního stylu obecně a stanovení východiska v podobě dalšího zkoumání barokní homiletiky a postupného přehodnocování negativního náhledu na barokní jazyk. Tímto jsme si vytvořili výchozí platformu k vlastní práci, tedy jazykové analýze dvou kratších barokních kázání.

První kapitola praktické části naší práce se zabývá kompozicí obou textů. V rámci horizontálního členění jsme si povšimli rozčlenění textů do jednotlivých úseků, přičemž jsme vycházeli z dělení, které navrhl J. A. Komenský. Zjistili jsme, že autoři v zásadě alespoň rámcově toto členění dodržují. Poměr jednotlivých částí je však odlišný a také jejich obsahová náplň vykazuje určité odchylky. Dále jsme analyzovali repertoár ozdobných a řečnických prostředků. Již v úvodu naší práce jsme vyslovili

předpoklad, že jazykový styl kázání ponese obecné znaky barokního slohu. Tato hypotéza se nám potvrdila. Oba texty obsahují typické barokní atributy, kterými jsou především silná hyperbolizace, ať už pomocí akumulace synonym, zvolání či řečnických otázek nebo nadměrného využívání superlativů; dále kazatelé využívají antitezi a kontrast, tedy protikladná tvrzení, která v slovesné oblasti umožňují snadnější pochopení problematiky a zároveň reprezentují obecnou barokní vypjatost. Oba texty se vyznačují také velmi ornamentálním stylem, naplněným metaforami, což opět koresponduje s bohatou barokní zdobností, která je typická pro všechny jeho oblasti.

V krátké kapitole o hláskosloví vybraných textů jsme se pokusili nastínit s t a v h l á s k o s l o v í barokní češtiny na počátku 18. století. Sledovali jsme čtyři významné hláskové změny, které proběhly ve 14. - 16. století. Jsou to diftongizace $y > ej$, $ú > ou$, dále úžení $é > í$ a nakonec distribuce protetického *v-* na počátku slov před samohláskou *o*. Všimli jsme si, nakolik je respektovaly psané texty určené ovšem k poslechu. Ačkoli do té doby byla sepsána řada mluvnic o češtině, nebyla ještě pevně stanovena norma spisovného jazyka, kterou by se měl psaný jazyk vždy řídit, a samozřejmě existovaly dublety tvarů změněných a původních, což se promítlo i do našich dvou vybraných kázání. Vliv na psanou podobu měly i tiskárny. Zatímco v mluveném jazyce už byly tyto změny v 18. století hojně rozšířené, v jazyce psaném tomu tak úplně nebylo. Autoři často střídali tvary změněné a původní a texty se v různé míře přiklánějí k nářečním, z dnešního pohledu nespisovným, nebo k nezměněným, z dnešního hlediska spisovným tvarům. Obecně ale platí spíše to, že se barokní autoři orientují na humanistickou, tedy starší podobu češtiny, kterou považují za vytržbenou a dokonalou, i když, jak bylo řečeno výše, soudobí gramatici povolují často dubletní tvary i v jazyce psaném. To se nám potvrdilo také v našich dvou textech. Nedá se říci, že by některý z autorů byl vysloveně progresivní. Oba se drží spíše starší humanistické podoby jazyka a odchylky jsou výjimečné. Nejvýznamněji se projevuje úžení $é > í$, především v koncovech adjektiv, ovšem v absolutním součtu případů jsou zúžené podoby přesto v menšině.

V oblasti morfologie je obecná situace podobná jako u hláskosloví - probíhají určité progresivní změny, ovšem kodifikace neexistuje, a tak jsou reflektovány různě. V případě našich dvou konkrétních textů však již nelze jednoznačně říci, zda jsou autoři progresivní, či spíše tradiční, jelikož je to v rámci každého slovního druhu různé. Zmíníme tedy raději nejzajímavější poznatky, které zkoumání morfologické stránky obou textů přineslo. Významné odchylky od současné podoby češtiny nese především slovní druh zájmen. Zajímavé je nadměrné využívání dlouhých podob osobních zájmen.

Dále se v obou textech objevuje nešvar, který je typický i pro současný jazyk, tedy rezignace na užívání zvrátneho zájmena přivlastňovacího pro 1. a 2. osobu slovesnou.

I v rámci sloves se objevují četné rysy, nad kterými se dnešní čtenář ihned pozastaví. Ve většině případů jsou to znaky starší podoby jazyka, jako infinitiv na *-ti*, ovšem v obou textech se objevují i progresivní tvary zakončené na *-t*, dále pomocné sloveso *být* ve tvarech 3. osoby sg. i pl. minulého času, také jev již ustupující, ale stále ještě živý. Jiný fenomén naopak souvisí právě s obdobím baroka a jeho jazykovým stylem. Jde o hromadění přechodníkových konstrukcí. Ty byly velmi oblíbené, protože umožňovaly kondenzaci textu, ovšem ne všichni autoři jich správně užívali. Tak se právě v našem kratším kázání OV objevují i tvary přechodníku přítomného od dokonavých sloves pro děje po sobě následující a oba autoři občas chybují v distribuci přechodníkových koncovek, ačkoli dobové gramatiky přechodníkové tvary reflektují a uvádějí je s patřičnými koncovkami. Především při práci se slovesnými tvary se jeví jako obratnější a progresivnější v práci s jazykem spíše autor delšího kázání PP, avšak jak již bylo řečeno výše, obecně nelze označit některého z kazatelů za novátora.

Při zkoumání lexikální stránky našich textů se podle našeho očekávání objevila řada lexikálních jednotek, které bylo potřeba utřídit a objasnit. Mimo náš předpoklad se vyskytla také slova slovtvorně zajímavá, která jsme vyčlenili do zvláštní kapitoly. Ukázalo se, že některé slovtvorné typy byly v minulosti více využívány, než je tomu v současné češtině. Jde především o kategorii substantiv, přesněji o podstatná jména slovesná s koncovkou *-í* a jména vlastností s příponou *-ost*. Obojí však souvisí také se silně jmenným charakterem textu (hlavně tedy kázání OV), jak již bylo zmíněno výše v souvislosti s přechodníky.

Co se týče slov přejatých, větší množství jsme našli v textu PP, avšak v poměru k celkové délce obou textů byla cizí slova spíše v menšině. My jsme se pokusili objasnit jejich význam a původ, jelikož se jednalo často o archaismy a historismy, kterého z našeho jazyka již vymizely.

Na úplný závěr tohoto hodnocení metod a výsledků naší práce poznamenejme ještě jednou to, co jsme uváděli již několikrát v rámci vlastního textu: delší kázání PP od Jiřího Jana Libertina vychází z celkové jazykové analýzy obou textů jako jazykově a stylově bohatší, propracovanější a nápaditější.

Domníváme se, že se nám podařilo splnit všechny cíle, které jsme si v úvodu stanovili.

LITERATURA:

Prameny:

Svoboda, František Jan Nepomucký: *Opilý vínem a obnažený Noe, to jest: vínem panenské čistoty zarděný a dobrovolnou chudobou obnažený Seraphinský Otec František, v chrámě Páně VV.PP. kapucínův, blíž král. města Sušice/ pobožnému lidu k spatření představený od Františka Jana Nepomuckého Svobody/ faráře rejštejnského dne 4. října měsíce, léta 1709.*, Zlatá Koruna, oddělení starých tisků CBVK, Sg.: N 2126.⁹⁷

Libertin, Jiří Jan: *Plášť v plášti od Vladislava, krále českého, téhož jména druhého, léta 1142 nazvaný, léta 1144 vyzdvižený, po mnohém vystálém a těžkém kacířském protivenství v Plasích slavně pozdvižený a na den vejroční slavnosti svatého Bernarda, medotekoucího učitele, při rozdávání rozličných plášťův k jeho větší cti a velebných synův jeho pochvale léta 1724, v neděli jedenáctou po svatém Duchu, v chrámě Rodičky boží nanebevzaté královského kláštera plaského, svatého Řádu cistercienského, od Jiřího Jana Libertina, svobodného a libomudrckého umění mistra, S. písma bakaláře, král. hlavního kostela s. Víta na Hradě pražském německého obyčejného kazatele a kanovníka, prvně schválený.*, Zlatá Koruna, oddělení starých tisků CBVK, Sg.: N 2126, K 04884.

Sekundární literatura:

Angyal, A.: *Die slawische Barockwelt*, Lipsko 1961.

Balbín, B.: *O novém řečnictví*, Praha 1677.

Becker, U. : *Slovník symbolů*, Praha 2002.

Bělič, J., Kamiš, A., Kučera, K.: *Malý staročeský slovník*, Praha 1978.

Bible, ekumenický překlad, Praha 1979.

Bittnar, V.: *O českém baroku slovesném*, Praha 1932.

Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*, Praha 1985.

Cuřín, F. a kol.: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*, Praha 1964.

Čapek, J. B.: *Dvě kapitoly o baroku*, Sl. Prag IX, 1967, s. 131-144.

Černý, V.: *Až do předsíně nebes, 14 studií o baroku našem i cizím*, Praha 1996.

Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti, (3) Baroko a

⁹⁷ Toto kázání není v Knihopise českých a slovenských tisků uvedeno.

- klasicismus*, Jinočany 2005.
- Esej o básnickém baroku*, Praha 1937.
- Čornejová, I.: *Paradoxy náboženského života v barokních Čechách*. In: *Historia docet*, Praha 1992, s. 47-58.
- (ed.): *Úloha církevního řádu při pobělohorské rekatolizaci*, Praha, UK 2003.
- David, M.(red.): *K jazyku a stylu českých barokních textů I, II*, České Budějovice, PF JČU 1998, 2000.
- Drachovský, J.: *Grammatica bohemica*, Olomouc 1660.
- Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého, díl III: Tvarosloví, skloňování*, Praha 1960.
- Grünberg, W.: *Homiletik und Rhetorik. Zur Frage einer sachgemäßen Verhältnisbestimmung*, Gütersloh 1973.
- Hanzal, J.: *Od baroka k romantismu*, Praha 1987.
- K duchovní a kulturní úrovni barokního kléru*, In: *Kultura baroka*, c.d., s. 85-92.
- Havlík, J. M.: *Morová kázání Christiana Augustina Pfaltze (1629 - 1701)*, LF 129,1-2, 2006, s. 145-160.
- Herold, V., Pánek, J. (ed.): *Baroko v Itálii - baroko v Čechách: setkávání osobností, idejí a uměleckých forem*, Praha 2003.
- Hoffsümmer, W.: *Lexikon alter und neuer Symbole*, Mainz 1999.
- Holub, J., Kopečný, F.: *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1952.
- Homoláč, J.- Hulíková, T. - Karhanová, K.: *Roztrhaný šat svatého Bernarda (Textová analýza barokního kázání)*, LF 126, 3-4, 2003, s. 188-227.
- Horák, F. doc. Dr. (red.): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století, díl II., tisky z let 1501 - 1800, část VIII, ročník XVI, sešit 221-235*, Praha, ČSAV 1963.
- Hrabák, J.: *Studie ze starší české literatury*, Praha 1956.
- Hubáček, J.: *Ke slovní zásobě barokních kázání Jana Kleklara*, LF 121, 1-2, 1998, s. 105-120.
- Jaklová, A. (ed.): *Komunikace - styl - text*, České Budějovice, FF JČU 2006.
- Janečková, M. : *Stylistická funkce aktuálního členění větného v počátcích české barokní prózy*. In: *Komunikace - styl - text*, , České Budějovice, FF JČU 2006, s. 137-140.

- Jelínek, M. - Švandová, B.: *Argumentace a umění komunikovat*, Brno, Pedagogická fakulta MU 1999.
- Jungmann, J.: *Slovník česko - německý*, Praha 1990.
- Kalista, Z.: *Století andělů a ďáblů*, Jinočany 1994.
České baroko, Praha 1941.
Tvář baroka, München 1982.
- kol autorů: *Duden, deutsches Universalwörterbuch*, 5. Auflage, Mannheim 2003.
- kol. autorů: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha, Academia 2005.
- kol. autorů: *Průruční mluvnice češtiny*, Praha 2001.
- Komárek, M.: *Historická mluvnice česká, Hláskosloví*, Praha 1962 .
- Kopecký, M.: *Staří slezští kazatelé*, Ostrava 1970.
Nic stálého přítomného, K literárnímu baroku, Brno, FF Masarykovy univerzity 1999.
K české barokní homiletice. In: *O barokní kultuře*, Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1968, s. 61-73.
(red.): *O barokní kultuře*, Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1968.
- Kraus, J.: *Rétorika v evropské kultuře*, Praha 1998.
Rétorika a řečová kultura, Praha 2004.
- Lotko, E. : *Kapitoly ze současné rétoriky*, Olomouc, FF UP 1999.
- Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986.
- Lunga, R. (ed.): *Ondřej František Jakub de Waldt (1683-1752) a jeho doba*, Dobruška 2002.
- Lurker, M.: *Die Botschaft der Symbole*, München 1990.
- Lyer, S.: *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním a cizím*, Praha 1992.
- Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1997.
- Michálek, E.: *Z dějin předobrozenské češtiny*, Naše řeč 59, 1976, s. 21-25.
- Němec, F., *Konstrukce slovního výrazu Nitschovy metafory*, Akord 7, 1939/40, 245-249.
- Neumann, J.: *Český barok*, 2. vyd. Praha 1974.
- Novotný, A.: *Biblický slovník I*, Praha 1956.
- Pelzel, F. M.: *Grundsätze der böhmischen Grammatik*, 2. vyd. Praha 1798.
- Pracný, P., *Český kalendář světců*, Praha 1994.
- Pražák, J., Novotný, F., Sedláček, F.: *Latinsko-český slovník*, Praha 1999.
- Ravik, S.: *Velká kniha světců*, Praha 2002.

- Rosa, W. J.: *Czech grammar (Čechořečnost) 1672*, Prague 1991.
- Royt, J., Šedinová, H.: *Slovník symbolů*, Praha 1998.
- Sládek, M.: *Malý svět jest člověk aneb výbor z české barokní prózy*, Jinočany 1995.
Svět je podvodný verbíř aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století, Praha 2005.
Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze, Jinočany 2000.
- Smith, N. S. (ed.): *Mluvnice M. Vavřince Benedikta z Nudožer Grammaticae Bohemicae libri duo*, Ostrava 1999.
- Srpková, H. (ed.): *Metody a prostředky přesvědčování v masových médiích*, Ostrava, FF OU 2005.
- Studený, J.: *Křesťanské symboly*, Olomouc 1992.
- Šalda, F. X.: *O literárním baroku cizím i domácím*, Šaldův zápisník 8, 1935 - 36, s. 71- 77, 105-126, 167-172, 232-246.
- Štejer, M. V.: *Žáček, aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*, Praha 2001.
- Tapié, V. L.: *Barok*, Bratislava 1971.
- Tobolka, Z. (red.): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, díl II., tisky z let 1501 - 1800, část IV, čís. 3642-5134, Praha 1948.
- Trávníček, F.: *Historická mluvnice československá*, Praha 1935.
Mluvnice spisovné češtiny I, Praha 1951.
- Vašica, J.: *České literární baroko*, Praha 1995.
- Vintr, J.: *Lima linguae Bohemicae. To jest Brus jazyka českého*. Listy filologické, 115, s. 159 - 169.
- Vlašín, Š.: *Slovník literární teorie*, Praha 1984.
- Vlček, J.: *Dějiny literatury české II*, Praha 1960.
- Vlnas, V. (ed.): *Sláva barokní Čechie: stati o umění, kultuře a společnosti 17. a 18. století*, Národní galerie v Praze 2001.
- Zand, G., Holý, J.(usp.): *Tschechisches Barock - Sprache, Literatur, Kultur; České baroko - jazyk, literatura, kultura*, Frankfurt am Main 1999.

PŘÍLOHY:

Do příloh jsme zařadili titulní list kázání Opilý vínem a jednu stranu zhruba z poloviny textu, kde autor rozvíjí rysy podobnosti mezi Noem a Františkem Serafínským. Dále pak i titulní list druhého delšího textu Plášť v plášti. Z něj jsme vybrali jeden list z počátku, kde autor opěvuje slávu sv. Bernarda, jednu stranu asi z poloviny textu - vyprávění o pláštích - a nakonec samozřejmě také list závěrečný, abychom ukázali již dříve zmíněné netradiční zakončení tohoto textu.

Opily Winem

21

Obnažený Noe

To gest :

Winem Panenské Čistoty zarděny

21

Dobrowolnau Chudobau obnažený

Seraphinský Stec

FRANZISSER

W Chrámě Páně W.W. PP. Kapucynůw blíž
Král. Města Sussyce / Pobožnému Lidu
k spatření předstawený

Os

Frantiska Jana Nepomuckého Swobody /
Saráře Regstregnského

Dne 4. Řijgna Měsíce Léta 1709.

CUM PERMISSU SUPERIORUM.

W Novém Městě Pražském / v Anny Worfshli Damplovy.

a rybí mořské kdo více : gisté / gisté / gisté / Noc Božská ro málo jiněním s
 Angelim člověku / který byl Moggiss Sivotroorec. Eliás Bazatel / Josue Ke
 vdatný / Salomon Mndíec / Samson obr. Judas / Machabegský vitézatel. Své
 w podiv ráhne / ta dokonalosti Trůn sobě w Bohu milým Patryarchovi. Vše
 oblíbila / Kdežto on. Muz podivný před Moggissem. Bazatel pokám při vzdě.
 lánj Korábu před Eliássem. Maudrosti poklad před Salomonem. před Joze
 Samsonem / a Judau Machabegským / magie pravdivégie nežli Julitis Cyté w
 helmu swém nápis : ab hoc omnes , od toho wssychni / slavným vitézatelem
 samého sebe blašem pravdy věcně poctěn býti může / O ! podivný Patryarcho
 starého Zákona Noe ! Ujsteť obrátme / O ! podivný Patryarcho nového
 Zákona / Serafinský Arcy-Otce frantisků ! Ty w Těle Noe / a Noe w Těle tvém
 figurirowán že gý byl zspřiti nemohu ; ne proto samé / že tebe Dítě podivné
 (lepegi řečnu může pro despělych etnosti dokonalost) Matka twá Pica strzenas
 pomenutj Pautnika (který gak pobožně věřimé byl Angel Boží) aby do
 chlewaffla / ona wposlechauce flow geho / w ponizenosti sstiasně geg w chle
 we na swět zplodila ; ani proto / že diwotworný Sivot twój předpowidagje
 w Měste Abis geden blaupý Muz (kdo nečleke že z Božského wnučnací sam
 kolto gý ssel / pláštěna Dem prostjral / wologje : Sic statutum est , Dat vloženo gdi.
 Od toho : Vězi od Boha : Ale Noe w twém Sivotě / a tebe w geho Těle spiz
 towati nabizý mně Pissino Swaté předné když Noe Patryarcha Koráb k zabo
 wánj čeledi své / a k prospěchu lidstěmu dokonati chtel , tehdy dlé rozkazu Bo
 zjho : In cubito consumabis summitatem ejus : na loket wydrasbněis wězi akho /
 negjnače gest / věčil / nýbrž w gednom toliko loktě Koráb ten gest dokonat / a to
 pokogit ten w kterým on s swau čeledi gest přebýwal. proč : proto : prawj swatj
 Otcowé : Noe byl Bohu milý / Bůh sobě milý w auřku (to gest w auřostech)
 chce přebýwati ; nynj DD. AA. gá řečnu nenj to Sivot Noe. w Sivotě fran
 tiska / a toho w Sivotě Noe : který w počínagjcm Sivotě swým / Swětu dá
 bli / a Tělu odporným / neměl sstěstj ; to / co Abraham / a Loth Gen : 14. co Dawid
 a Jonathas 1. Reg. 18. co Ruben / a Jozeff Gen : 29. co Jehu a Jonadab 2. Reg.
 10. co Achab a Josaphat 4. Reg. 22. c. aby sobě wěrného přítele widěl. nýbr
Romanus vperonjce wyrčenj římského Mndrce : mel musca, corvi cadavera, lupi praedam,
Philosophus nemo sequitur hominem. Med mauchy křawey urchu / Wik laupež / žádný Člo
 wěka nenastěduge ; mohł opravdivě s tupělým Jobem wrolati : Fratres mei
Tob. 6. v. 15. praeterierunt me sicut torrens , qui raptim transit in convallibus. Bratři moji
 pomínuli mně gak potok který prudce teče po údolj. Že gak Bertholdus od
 swého Bratra / Orulphus od swé sestřenice / Gervazyus od swé Sestry / Ne
 nelaus

W l a s t ě

w Pláští

o d

Wladislawa Krále Čestného /

Čehož Vměna Druhého /

Léta 1142. Nazwaný /

Léta 1144. Wyzdwižený :

Moni

Po mnohém wystálem / a těžkém Kacýřském Protiwensťwoj
w Pláštých Slawně Poyzdwižený /

W

Na Den

Weyročnj Slawnosti /

Swatého Bernarda /

Medo = tekauchho Bčitele /

**Čři Rozdávánj rozličných Pláštíw / k geho
wětšh Čti / a Welebných Synůw geho Pochwale Léta**

1724. w Neděli gedenaťau po Swatém Duchu / w Chráme

Kodičty W Džj na Nebe wiatě Králowšćého Kláštřera Pláštého /

Swatého Řádu Cysterčensťého :

o d

Čiřho Jana Libertyna / Swobodného a Ljbo = Mudrcťého

Wměnj Mjštřa / S. Pjřma Bakaláče / Král: Zlawnjho Bostěla S.

**Wjta na Hradě Pražském Němečťého obyčegněho Bazatele / a Banownjka
pewinně schwálený.**

S Dowolenjm Wchnosti.

Wyněřtený w Praze / u Joachyma Franuřka Saměntčého.

Bernard !

Latrator strenuus Sanctus ex utero,
Doctor præcipuus nectare supero,
Vigil assiduus sub salutifero,
Monstratur Matri Catulo.

Bernard Swatý / w životě Matky /
Ze Bítel bude sladký /
Ze Hágitel Církyve nestálý /
Předpovídal Všěcké malý.

Sanctus in utero ? Swatý w životě Matky ! O Bernarde ! Kdož tebe dostatečně podle twých Zásloh chváliti bude ? Kdož twau chválu slusně wslowj ? Ty s Dív celého Swěta. Twé přeslawné Gméno ciz Wýchod / y Západ : Twým činům a skutkům divěgi se polednj y půlnočnj Bragi-ny. Twé hrdinské weliké Ctnosti hlásagi wšychni Uárodowé. Twau dnešnj Slawnost swětj Ueywýššj Swěta Mocnářl s neywětšj Počestnosti. Tobě se naklonugj Cýsá-řům / a Brálům Koruny s neyhlubšj uctiwostj. Tebe dnes slawj celé Francouzské Králowstwj / gakožto Brálům Přj-tele s welikau ponjzenostj. Králowstwj Luzytánské / ga-kožto Brálům Přjbužnyho / s hlubokau wraucnostj. Zem Burgundská gakožto Bragana / a Wlastence s powinnau Láskau a Přiwětliwostj. Tebe slawj Město Bastylionské / gakožto w nižšjch y wyššjch Školách Ucedlnjta / a potom podle Inno: 3. Doctorem egregium : Znamenitého Bítela a Do-ktora s pobožnau přiwětliwostj. Tobě neyhlučněgšj Slaw-nost činj Zem Wlastá / Uiderlanská a Německá / gakožto na čas swému neymilegšjmu Hostu s neywětšj zdwořilostj. Tobě dnes neywětšj Službu prokazugj Ueyslawněgšj celé- ho Swěta Města : Papija, Cremona, Mediolanum, Constantia, Basilea, Francofurtum, Treviris, Colonia, Spira, Aquisgranum, Leo- dium, Cameracum, gakožto horliwému Bazateli / neyprawi- tedl

bylo podle wille/mezy tim wsať ať gsau nedostatky galýtoliw/
 ty láska poněwadž gest trpeliwá/snássi : a ta vlastně láska/
 která přikrywá množstwj hříchů/wám Manželům pláště dá-
 wá uctivosti barwy tělné ; tak w něm chodte/abyšte gsauce
 gednoho srdce/wzdryky w něm oba byli zawinutj/býwá to ča-
 sem/že anebo Manžel/anebo Manželka bez pláště chodj/gest-
 liže Manžely wssedny gegi nedostatky gsau odkrytj / že giž
 mjnéž ge nežli služebná děwka. Pakli pláště na sobě má Man-
 želka/gestě hůř/tu se walj wssedno slé/a musy Manžel nema-
 ge pláště s hůlkau chodit/a časem pláště wyprassowat ; a tu ad Ephes. 6.
 ani z gedny strany/ani z druhý nebeywá dobře. Viri diligite u-
 xoras vestras, Muži milujte ženy wasse/milujte trwánliwé/a ne na
 čas/než až do smrti. Wezmete tehdy Pláště uctivosti/ který
 wám posyła láska/ a buďte tak sgednoceni nazemi/abyšte zas-
 slaužili býti na Nebi. To gestě znamenegte/že ge ten Pláště
 barwy tělné/ nebude dobře s nim se procházet/ a na slunce wy-
 cházet/ syce by slunce wytáhlo barwu. Gá powjm/kam cýlím:
 slibowali gste sobě ne samau lásku/ale tať wjru/připowj dali
 gste w lásce/a wjře že spolu až do smrti obcowat budete/a wy
 sobě wjce cyzý nežli vlastnj ženy wážjte/pod obogjm gať Zus-
 sýté/horssi w wassý wjře než Lutryáni gste.

Wdowám truchliwým dáwá Pláště S. Bernard z ručau Isaie 61.
 Izaiasse w kap. 61. Pláště pochwalj. S. Pawel w 1. Ep. Tym. 1. ad Tim.
 w k. 5. poraučj : honora uiduas, quæ verè uiduæ sunt, mæg w uctiwo- c. 5.
 sti wdowj/ které prawj wdowj gsau. Wezmete na sebe pláště po-
 chwalj barw rezličných/ napodobny lřfatu/a oděwu oné že Prov. c. ult.
 ny w Přejsl: w k. posl: Přejklad sobě wemte z Judythy w k. Ju: Judith. 8.
 w k. 8. která/ když gegj Muž Manasses umřel/ gsa wdowau
 giž za tři leta/a za šest měsíců/wděkala sobě saukromněpofo-
 git/ kdežto s swýma děwečkama wzawjragjce se bydlela/na
 swých bedrách měla žinj/postele po wssedny časj se warowa-
 la ; ač náramně krásného pohleděnj/ a welice bohata byla.
 A byla ona mezy wssema neyflowutněgssý/ nebo se bála Pána
 Boha. Aníž gest kdo byl/ gestro by o ni mluwil zlé slowo ; to
 ge byla poctiwá wdowa. Wdowa/která wdowau chce žiřsta-
 ti / mjsto rynku / musy potog a kostel milowati. Melibj se
C 2
S.

gšem/ má býti znamenj mého skonánj ? ať tomu bezewšseho skonánj ? A dyž gináč nemůže býti/ ať gest tehdy tomu tak/ skonám/ skonám/ ale ne mé žiwobytj / než Kázanj mé dobo-
nám. A dyž nědo skonává / obyčegně gestliže auřadu a pomolánj swému zadošti newčtisl/ se obyčegně omławá.

O Welebnj Otcowé ? odpuste/ odpuste/ gestli můg ga-
zyt dostatečně wassy Chwálu/ a wasseho Pláště Wznesse-
nost newypowědel/ an wjc nemohl : Copia me in opem fecit,
bycht y wice wědel ? zbegwá/ zbegwá owšsem mnoho wjcega
nežli gest powědel.

Swětly gest Pláště wás od Zvězdy/ kterau w Erbu má-
te/ neb gest znamenj wasseho uměnj. Ljba u a přjgemnau
wůnlw dáwá z růže wassy pocházegjcy/ a znamenj weliké tr-
pěliwosti we wšsem wšsem protiwěstwj Pláště wás gest
růžowý : gest přjgemný a ljby / neb se wám y protiwě wěcy
ljbí. Krásný gal Lilium wás Pláště gest. Křjstáwáme /
Čjstota půl zdrawj/ to gest : čjstota zewnjtřnj : Celý Duse
zdrawj/ gest y wás čjstota wnitřnj. Semeno liliowé ne-
přátelstwj má s hadem/ Pláště wás liliowý s ďáblem/ a pro-
to Pláště wás gest Lilium inter spinas, Lilium mezy trnjm.
Ale gá zase nowé Kázanj začnám / co pať mysljm ? skonám
tehdy/ gž skonám/ a toho wasseho Pláště Gasnost / Chwá-
lu/ Čjest/ Sláwu/ Krásu / Wůnl šowám. Těz tam ? a
kde ? Non sub rosa, ne pod Růži : ani sub Lilio, pod Lilium ; al : s
wassy horliwosti/ s horliwau pobožnosti/ a s pobožnau wrau-
čností/ Welebnj Otcowé Pláštěj/ poraučjm te/ a odewzdáwám

to Swatému Otcy Bernardu / byto zachowal, w
swém Pláštěj. A tať bude/ tať
zůstane

Pláště w Pláštěj.

A W E W.

